Sarajevo, april—juni. **1897.** Сарајево, април—јуни.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Како и када је Хрвоје постао велики војвода босански?

Будимпештанском народном музеју послужила је срећа, те је стекао повељу, датирану 12. марта 1380., која се односи на повијест Босне, и то нарочито на великог војводу Хрвоја. Драго нам је, што по доброти директора библиотеке, госп. дра Л. пл. Фејерпатакија ту драгоцјену повељу могосмо фотографски репродуцирати те јој садржај са занимљивим му односима темељито претрести.

I.

Та из босанске краљевске канцеларије калиграфски лијепо издана, на 16 *cm* дугој, 9·05 *cm* широкој пергамени писана повеља има $21^1/_2$ исписана реда, али на жалост нема печата. Слику ове повеље прилажемо у лијепој репродукцији.

Да повеља приступачна буде и несловјенском историчком испитивању, приопћујемо јој овдје што више дослован латински пријевод. У анализу језичних особености повеље не ћемо се упуштати, те само примјећујемо укратко, да она припада ономе комплексу исправног материјала, о коме др. М. Решетар у својим штудијама онако темељито расправља[1]).

In principio patris, in plenitudine filii et descensione spiritus sancti amen. O admirabilis altitudo sapientiae et intellectualis divinae virtutis, quam incomprehensibilia judicia et investigabiles viae ejus, plena miseratione et misericordia, quibus de alta summitate deitatis perspicit totam universitatem et collapsum genus humanum descensione sua deificatus ascendit coelum, patris omnipotentis obediens perfecit opus, quod ille voluit. Adeoque sceptra imperialia per totum orbem se confirmando et pulchrificando glorificant deum omnipotentem Eodem modo et ego Stefanus Tvrtko domini dei gratia rex Serblorum, Bosnae, Maritimarumque partium rex terrae Hlmenesis, Regionum inferiorum, Plagarum Occidentalium, Usorae, Solis et Drinae etc. etc. dominus dignus factus regnare in terris patrum et avorum eorum faciendo grationales et inscriptionales cuicunque secundum fidelitatem et dignitatem ejus. Eodem

[1]) „Archiv f. slav. Philologie" XVI. и XVII. св.: „Die ragusanischen Urkunden des XIII.—XV. Jahrhundertes".

modo feci gratiales comiti Hrvojae, filio vojvodae Vlkac, quando dominus deus ducem Vlkac, patrem ejus evocavit ex hoc mundo, tunc nos videntes, quod ejus semen male non germinatum est et concilio inito cum regni mei nobilibus videntesque dictum Hrvoja comitem dignum haereditatis patris sui dedimus ei invicem dicti vojvodae Vlkac magnum ducatum. Et insuper fecimus ei grationales super proprietatem per has nostras cum pendenti dupplo acto sigillo litteras, dedimus ei et inscripsimus in **Lašva** *tres villas nostras, nominatim villam* **Trbouša** *cum suis justis terminis, villam* **Lupnica** *cum suis justis terminis et villam* **Bila** *cum suis justis terminis dicto vojvodae Hrvojae suisque pueris et eorum posteribus, ut habeant illam proprietatem nobilitariam in saecula saeculorum. Et si quando aliquis eorum infidelitatem contra nos commiteret aut ejus successores contra nostros successores, propter quam possent ab illis istae tres villae adimi, ne ab eis eapropter adimantur, peccator capite aut bonis suis puniatur sicut ei Bosna judicaverit, reliqui autem maneant in fidelitate et in dominio dictarum villarum et reliquarum nobilitariarum possessionum. Hujus autem testes et obsides regni mei magnates: vojvoda* **Vlatko Vlković** *cum fratribus, comes* **Paulus Radinović** *cum fratribus, župan* **Brajko Pribinić** *cum fratribus, comes* **Mirko Radojević** *cum fratribus, comes* **Stipoje Hrvatinić** *cum fratribus, comes* **Priboje Masnović** *cum fratribus; de terra Hlmensi župan* **Biljak Sanković** *cum fratribus, comes* **Vlkašin Milatović** *cum fratribus; de partibus inferioribus comes* **Mladin Stančić** *cum fratribus; de Belošević comes* **Gojak Vojković** *cum fratribus De Usora, comes* **Dobrosav Divošević** *cum fratribus; de Tribotić vojvoda* **Vlatko Tvrtković** *cum fratribus; ex aula autem pristaldus comes* **Gojak Radosalić** *aulae (praeses) cum fratribus et de suis* **Naleško Vetinja** *noster magnus janitor cum fratribus. Qui autem hoc perverteret aut inhiberet sive noster successor sive quis extraneus, sit maledictus a deo patre et filio et spiritu sancto, 12 apostolis, 4 evangelistis et 70 senibus et cunctis sanctis dei. Scriptum in aula mea regia in Moištra die 12 mensis Martis, hoc anno nativitatis Christi 1380.*

† Stefanus Tvrtko dei gratia rex Serblorum, Bosnae Maritimarumque.

У данашњем језику гласи та повеља овако:

У почетак Оца, у пуноћу Сина и у салаз Духа светога амин. О предивна висино мудрости и умне божанствене снаге, како су недохитни суди његови и недоходни пути његови пуни смиловања и милосрђа, којима погледа с вишњих висова свога божанства на сву васиону и човјечје суштво пало пријеступом, собом учинивши божанским на небеса изведе, Оца свога сведржитеља послушавши изврши дјело, које је желио. Исто тако и жезла царска по свој васиони утврђују се и красећи се славе Бога сведржитеља. Истим начином и ја Стефан Твртко по милости господа Бога краљ Србљем, Босни, Приморју, Хлмсци земљи, Доњим крајем, Западним странам, Усори, Соли и Подрињу и к тому, сподобљен бивши царствовати у земљама родитеља и прародитеља наших, дијелећи милости и исправе свакоме по вјерности и достојању његову. Исто тако краљество ми учини милост кнезу Хрвоју, сину војводе Вукца, када Господ Бог позва с овога свијета Вукца, његова оца, онда ми, видјевши, да се ни његово сјеме изродило није и посавјетовавши се с краљевства ми властелом и видјевши реченога кнеза Хрвоја достојна части његова оца, дасмо му велико војводство умјесто реченога војводе Вукца. И поврх тога указасмо му милост на имању (на властиту) по овој нашој листини, по нашем двоструко учињеном печату. Дасмо му и записасмо у Лашви наша три села у име село Трбоуша са свим правим међама, друго село Лупницу са свим правим међама, треће село Бијелу са свим правим међама, реченому војводи Хрвоју

и његовој дјеци и њиховом потомству, да им то буде племићско власништво у вјеке вјекова. Ако ли би ко од њих коју невјеру нама учинио или нашем нашљеднику или његову потомству, за што би им могло узети речена три села, да им се за то не узимају, него да плаћа онај, који згријеши, главом својом, или благом у што га Босна осуди, а остали да остају у вјери у држању речених села и у осталој својој племштини. А тому су свједоци и доглавници краљества ми властеле: војвода Влатко Вуковић с браћом, кнез Павао Радиновић с браћом, жупан Брајко Прибинић с браћом, кнез Мирко Радојевић с браћом, кнез Стипоје Хрватинић с браћом, кнез Прибоје Масновић с браћом. Од Хумске земље жупан Биљак Санковић с браћом, кнез Вукашин Милатовић с браћом. Од Дôњих крајева кнез Младин Станчић с браћом. Од Билошевића кнез Гојко Војковић с браћом. Од Усоре кнез Добросав Дивошевић с браћом. Од Триботића војвода Влатко Твртковић с браћом. Од двора пристав кнез Гојак Радосалић дворски с браћом. А од својте Нађешко Вјетиња наш велики вратар с браћом. А ко би хтио ово промијенити или порећи, ја или наш нашљедник или који иноплеменик, да је проклет Богом оцем и сином и светим духом и дванаесторицом апостола и четворицом еванђелиста и 70 одабраника и свим светима божјим. Писано у двору краљества на Моиштри 12. дана мјесеца марта. Од рођења Христова љето 1380.

† Стефан Твртко, по милости Господина Бога краљ Србљем, Босни и Приморју.

II.

Приопћена исправа датирана је, како је већ речено из год. 1380., треће године босанског краљества. У тој исправи видимо прву нȋт биографији Хрвојиној, јер је она најстарија у серији исправа, које се односе на Хрвоју. Посве непозната није она била. Павао Витезовић познавао је оригинал исправе, на којој се је још у прошлом вијеку налазио печат, који је висио о узици од зелене свиле. Витезовић копирао је оригинални текст, превео га на латински, и тако је та копија с једним дијелом рукописа Витезовићевих дошла у посјед покојног Ивана Кукуљевића, који је није објелоданио. Колико ми знамо, није та исправа публикована, те оригинал није познат. Данас нема двогубог печата, и никако не могосмо пронаћи, откуда је у чији посјед та исправа доспјела.

Биографи Хрвојини почињу повијест тог оглашеног олигарха годином 1391., када је Хрвоја, велики војвода босански, са својим братом Вуком у интересу протукраља Ладислава Напуљског развио веома успјешну дјелатност. Сви повјесничари претпостављају, да је Хрвоја већ морао за собом имати неку каријеру, док је могао доспјети до водства у напуљској странци у Далмацији и Босни, али није било повељног материјала при руци.

Симе Љубић[1]), као и Вјекослав Клаић[2]) почињу одмах годином 1391. улогу Хрвојину, Иларион Руварац претресао је генеалошке

[1]) „Рâд“, 1874., XXVI. „Повјестничка истраживања о Хрвоји“, стр. 74.—92.

[2]) „Повјест Босне“, стр. 200.

прилике Хрвојине и освијетлио подријетло из хрватске својте Хрватинића[1]).

Ја сам, кад сам се бавио грбом Хрвојиним, до год. 1391. такођер само изнио опћенитих ствари. Већ ми је додуше онда у очи ударило велико војводство Хрвојино, коме аналогију мишљах наћи у великом жупанству славонских Бабонића, али опет нијесам залазио у подробности, па сам напросто цитирао латински наслов, који му је дао и краљ Ладислав, *supremus vajvoda regni Bosnae ac vicarius generalis principum serenissimorum regum regis Vladislai et regis Ostoyae*, по коме је он, тако рекавши, фунгирао као војнички пуномоћник обојице краљева.

Била ми је позната и примједба Мавре Орбинија о подријетлу Хрвојину, гдје вели: „Questo Haruoie nacque come si vede ne privilegi concessi da Rè Tuartco a Catarini, di Vucaz Cheruatnich, e d' una gentil donna Rausea di casa di Luccari: fù protogero di Bosna e signor d' Jaize“[2]).

Љетописац Јаков Лукари (Luccari) такођер вели, да је Хрвоје син Вука „Haruaticha“ и Дубровчанке из куће Luccari[3]).

Лукаријева биљешка разликује се од Орбинијеве у томе, што Лукари оца Хрвојиног назива протојером Босне, док Орбини то за Хрвоју тврди, онда Лукари вели, да је Хрвоја по свом материнском подријетлу примљен у ред дубровачке властеле. У оном првом погледу има Орбини право; што се тиче дубровачког племства Хрвојиног, посве је истинито онако, јер као „славни и велеможни господин воевода“ изабрани Хрвоје примљен је 25. фебруара 1399. у ред дубровачких племића, али не на основу свога подријетла, већ за то, што је он био најмоћнији муж у приморском крају[4]). Разлика обају љетописаца тиме се тумачи, што су се обојица служили различитим текстовима јужнодалматинских анала, за које се зна, да су различитим копијама и редакцијама свакојако измијењене.

Прелазећи на анализу исправе, примјећујемо, да смо себи учинили сврхом освијетлити све прилике, које се напомињу у исправи.

Из исправе разабиремо:

1. да је краљ Твртко Хрвоју, који се кнезом назива, год. 1380. подарио достојанство великог војводе, велећи, да је Хрвоје син војводе Вукца;

2. Хрвоји се даривају три села с клаузулом, дојако непознатом у југословјенској дипломатици;

---

1) „Гласник“, Београд 1881., стр. 45.—52. О роду Хрвоја, великога босанскога војводе.

2) „Il regno degli Slavi“, стр. 364.

3) G. P. Luccari: „Copioso ristretto degli annali di Rausa“. Venezia 1605., стр. 72.

4) Миклошић (Miklosich): „Monum. serb.“, стр. 237.—8.

3. наша је намјера освијетлити остале, по себи занимљиве подробности.

III.

Прије свега нам ваља одговорити на питање, каког је смисла за право имало подаривање великовојводске части у средовјеком босанском државном организму? При томе ћемо одмах примијетити, да из оскудног материјала, што се находи у Миклошића, Пуцића и Јиречека[1]), не можемо потезати опћенитих закључака, те само од згоде до згоде смијемо констатовати резултате.

Наслов кнеза (кнезь) подоба наслову комеса. Комеса дубровачког дошљедно називају кнезь; тако га већ зове Кулин год. 1189.[2]), али год. 1375. називају се два дубровачка посланика, послана Твртку, Витко Гучетић и Динко Бенешик такођер кнезови[3]). Не мислећи се упуштати у говор о ступњевима босанског племства, примјећујемо, да се је племићски посјед у Босни називао ПЛЕМЕНИТО, а племић ПЛЕМЕНИТИ[4]).

Једну градацију племства чини ВЛАСТЕЛИНЬ, ВЕЛМОЖА и БОЛАРИНЬ, који се потоњи спомиње у исправама бана Нинослава[5]).

Касније алтерирају изрази ВЛАСЬТЕЛИНЬ и ВЬЛЬМОЖА[6]). Међу великашима одвајају се двије категорије: дворске шарже бана, односно краља, ТЕПЧИА, КАЗНЬЧЬ, СТАВИЛЕЧЬ, ПЕХАРНИКЬ, ѴЕЛНИКЬ и ДВОРСЬКИ, онда државни достојанственици: војвода, кнез и жупан.

Што се потоњих тиче, познато је, да ријеч војвода значи војсковођа, *dux*. Ко је од ове двојице старији војвода или кнез, то се из исправа не да установити, јер се сад војвода, сад кнез на првом мјесту спомиње, ма да је стално, да су кнезови именовани војводама, док никада војвода није постао кнезом[7]).

Титулатура је у осталом обојици у списима на њих управљаним вазда иста[8]).

---

1) „Monum. serb.“, „Српски споменици“, Београд 1858., I., II. и у најновије доба Јиречека „Споменици српски“, Београд 1892.

2) Миклошић IV., XXV.—VI., XXVIII.—XXX., XXXV.—IX. и т. д.

3) Сп. мј. CLXXV.

4) Миклошић CCLXVIII. И ПОТОМЬ ЗА НАШꙊ СЛꙊЖБꙊ МИЛОСТИ И ГРАДОВЕ И ЖꙊПЕ И ЗЕМЛЕ, КОЕ ПРИМИСЬМО ОДЬ КРАЛЕВСЬТВА БОСАНСКОГА НААМЬ ДАНО И ЗАПИСАННО Ꙋ НАШЕ ПЛЕМЕНИТО и т. д.

5) Миклошић XXXV.—XXXVI. СЬ МОИМИ БОЛꙗРИМИ.

6) Сп. мј. CCLIV., И СЬ ВЕЛЬМОЖАМИ РꙊСАГА НАШЕГА БОСЬНСКОГА и CCLXVI. И СЬ ВЛАСТЕЛИ И СЬ ВЕЛИКОМОЖАМИ КРАЛЕВЬСТВА МИ.

7) Миклошић стр. 222., 248., 336., 377., 466., надаље стр. 189, 226., 232., 234., 237., 283; 222., 225., Пуцић 246., Микл. стр. 283., 307., 336. и т. д.

8) Дубровчани писаху кнезу: Пуцић „Monum.“ 59., 82., 83., 101., војводи на ист. мј. 17., 19., 38., 43., 46., 61., 63. и жупану исто мјесто 5. ПОЧТЕНОМꙊ И МНОГОЛЮБИМОМꙊ ПРИꙗТЕЛЮ, ПОЧТЕНОМꙊ И МНОГОСРЬДЕЧНОМꙊ, или само ПОЧТЕНОМꙊ, — СРЬДЕЧНОМꙊ, каткад МНОГО ПОЧТЕНОМꙊ и т. д.

У Србији развило се је кнештво и жупанство у велико, што у Босни није, али је насупрот у Босни од војводе постао велики војвода, за што опет у Србији нема примјера.

Из објелодањених исправа познајемо укупно 5 великих војвода: 1. Владислава Галешића 1333., 2. Хрвоја од 1380.—14. марта 1404., 3. од 16. јуна 1404. Сандаља Хранића, 4. његова сина Стјепана и 5. Радосава Павловића, који је у исто вријеме са Сандаљем био велики војвода.

Од ових је Галешића и Хрвоју именовао владар, док се остали називаху „божјом милошћу велики војвода Босне“, што очевидно значи ослабљење краљевске моћи[1]).

Наслов војводе гласио је СЛАВНОМУ И ВЕЛЬМОЖНОМУ, али се такођер дешава, да Дубровник и кнезовима тај наслов даје, као Стефану Лазаревићу, Павлу Радиновићу и кнезу Вукцу[2]) Хранићу.

Сад што се тиче степена тих државних достојанственика по части, то видимо по дојако познатом материјалу, да велики војвода значи вишу част. Знаменитост по нама публиковане исправе стоји и погледу Хрвоја у томе, што је он од кнеза непосредно на великог војводу унапријеђен, не бивши прије војводом.

Него нам ваља истакнути, да се у развоју организма босанске бановине показује 70-годишња празнина, пошто се је, како је познато, Босна од средине 13. вијека распала у своје дијелове, па се ни у вријеме краљества није могло развити консеквентно изграђивање државе. Ту несталну праксу у изграђивању организма потврђује нам наша исправа сама, у којој Твртко вели, да Хрвоју на мјесто његова оца именује великим војводом, док му је отац само војвода био.

Што се тиче великог војводства као достојанства, налазимо га преведено са πρωτόγερος и πρωτογέρον. Томе изразу подоба πριμικήρος, које достојанство уопће значи водство, те овдје означује врховно војсководство у Босни[3]).

Кад се ствар размотри на свјетлу историчког развоја, онда знаменовање тога наслова не стоји у подарењу тог достојанства, него у крепкој особности Хрвојиној, који се је тим достојанством по смрти Твртковој својски умио користити. Он се и при томе наслову није зауставио, он за се тражи нарочиту кнежију, коју је као војвода спљетски у истину достигао, па је тако пошао трагом својих рођака

---

[1]) Податке за то види у Миклошића и Пуцића.

[2]) Пуцић: „Monum.“ 54., 73., 128., 134., 158.

[3]) „Du Cange, Glossarium mediae graec.“ стр. 1264., гдје он критикује Орбина стр. 246. γέρων = senex, бос. СТАРАЧЬ; „Gloss. med. Cat.“ стр. 49. и д. primus cuiusque ordinis ὁ πρῶτος ταξιώτατες.

Шубића, који су носили наслов „господари Босне“. Ту независност стекли су касније владари Херцеговине, потомци Сандаљеви.

IV.

Та је исправа знаменита и по даровини, која је у њој изречена, и као што споменусмо по клаузули, с којом је та даровина учињена.

Хрвоје добио је наиме у долини Лашве три села *(villas)*; ова бијаху:

1. ТРБОУША, данас Трбеуша у окружју травничком јужно од Варошлука уз цесту Доњи Вакуф—Травник.

2. ЛУПИНИЧА, недалеко Јајца у сјевероисточном правцу.

3. БѢЛА, данас Била на лијевој обали Биле, приточице Лашве.

Жупа Лашванска обухватала је цијело поријечје Лашве и сачињавала је интегрантни дио праве Босне, којој главно трговачко мјесто бијаше град Високо. У том је погледу и датум исправе веома занимљив, јер нам поближе одређује краљевску столицу Тврткову, пошто се вели, да је писмо ПИСАНО ВЬ ДВОРѢ КРАЛЕВСТВА МИ НА МОИШТРИ. Та Моиштра биће по моме суду данашње Мостре доње у котару височком. За Високо зна се, да је више исправа датирано ПОДЬ ВИСОКИМЬ[1]).

По себи узето, нема то даровање трију села велику вриједност, највише да нам то показује, од кога се је подручја Хрвоје умио ширити спрам сјевера. То бијаше поријечје Лашве са гласовитим касније градом Јајцем.

У јужнословјенској правосудној повијести нема примјера клаузули, с којом је учињена даровина. Краљ Твртко казује наиме, да ако би ко од наслједника Хрвојиних против њега или његових потомака починио невјеру, због којих би ваљало одузети она 3 села од Хрвојине породице, онда нека то окаје кривац, али нека се од осталих сувласника не може узети даровина. За такав неограничен посјед не налазимо података ни у босанским ни у српским исправама. То знамо, да се на босанским даровницама вазда налази клаузула: НИХЬ или НИЮ ПОСЛЕДНЕМУ У ВѢКА ВѢКОМА ЗА ПЛЕМЕНИТО ДА ЕСТЬ[2]).

У српским вели краљ изријеком, да ће даровницу опозвати само у случају невјере, као Душан у даровници за Франка: И У СИЕМЬ ЗИ ЗАПИСАНИ ДА МУ СЕ НЕ ПОТВОРИ ЧАРСТВО МИ РАЗВѢ ЕДИНЕ НЕВѢРЕ, А НИ ЗА ЕДИНОЕ ИНОЕ СЬГРѢШЕНИЕ[3]).

У тој изванредној клаузули можемо само да видимо нарочито особи Хрвојиној цедиран привилег, којим га се мишљаше свезати с династијом.

---

[1]) Миклошић: CCLIV., стр. 273.

[2]) Миклошић: CCX., CCXI., CCXXXVII.

[3]) Стојановић Љуб.: „Споменик“ III., 2. српске академије.

Архив босанских краљева на жалост се је изгубио[1], па за то ове презнамените појаве можемо само с врло мало материјала освијетлити[2].

Познато је из једне исправе Остојине[3], да је угарски краљ Људевит одношаје посједа у Босни уредио и да је посједовне регесте (ланштрꙋмь) депонирао у каптолу дубровачком, али ни ових нема. Ваља нам дакле ову исправу, једину, којом један босански краљ даје неко достојанство, сматрати великим обогаћењем нашег историчког знања.

V.

Коначно нам само још преостаје, да неке припомене учинимо у погледу спољашних критерија исправе.

Инвокација и аренга нема у исправама прије 1380., али у каснијим исправама већ их често находимо[4].

У очи удара и то, што писару исправе, који се иначе у босанским повељама готово вазда спомиње, у овој нема трага.

Тим је поучнија номенклатура свѣдока н рꙋчннка у исправи, који су овдје већ поредани по појединим крајевима. У свему их има 14., које ћемо у свези с осталим подацима овдје набројити.

1. **Војвода Влатко Влковић**, спомиње се већ год. 1378.; Микл. стр. 189.; онда год. 1382., Микл. стр. 202.; и пошљедњи пут год. 1392. као војвода усорски, Микл. стр. 222. Год. 1395. спомиње се само његов син, Влцихна Влатковић, као „војвода усорски“, Миклошић стр. 226.

2. **Кнез Павао Радиновић**, спомиње се истом у год. 1395. као властель, Микл. стр. 225.; у год. 1397. са својим оцем, Радином Јабланићем дозвољава он Дубровчанима: да могу трговати по вьсон монон дрьжавѣ н по вьснхь, кон нась слꙋшаю. Микл. CCXIX.

3. **Жупан Брајко Прибинић**, спомиње се год. 1378. већ као жупан. Микл. стр. 189.

4. **Кнез Мирко Радојевић**, год. 1382. дворскн, Микл. стр. 202.; год. 1400. као кнез, Микл. стр. 249.

5. **Кнез Стипоје Хрватинић** не спомиње се до год. 1392., Микл. стр. 222.

6. **Кнез Прибоје Масновић**, 1378. властелин Твртков, Микл. стр. 189.; 1399. кнез, Микл. стр. 237.

---

1) Миклошић: стр. 102., 107.

2) Миклошић познаје само 3 даровнице из Босне CCX., CCXI. і CCXXXVII.

3) Микхошић CCXVII.

4) Миклошић CCVI., 1392. Дабиша; CCXXVI., 1399. Остоја; CCXLIII., 1405. Стјепан Твртковић; CCLXVI., 1419. Стјепан Остојић.

7. **Жупан Биљак Санковић** 1378. (в. напр.) 1391. дарива он са својим братом Радићем двије жупе Дубровнику (Дубровник CCIV.).

8. **Кнез Влкашин Милатовић**, 1378., 1395., 8. септ. кнез, 1398. војвода.

9. **Кнез Младин Станчић** 1395. (Микл. стр. 225.)

10. **Гојак Војковић**, само у нашој исправи.

11. **Кнез Доброслав Дивошевић** 1392. (Микл. стр. 222.)

12. **Војвода Влатко Твртковић**,

13. **Пристав Гојак Радосалић** и

14. **Налешко Вјетиња**, познати само из наше исправе.

Особито нам је драго, што ми ту исправу можемо изнијети у вјерној репродукцији, како ће се из стручњачког кола моћи чинити припомене о том тако знаменитом прилогу наше повијести.

Др. Људевит Талоци (Thallóczy).

[redacted]

Stare listine porodice Resulbegović.

Obradio

Ibrahim beg Defterdarović[1].

Kako se broj članova one grane porodice Rusulbegović, koja se iz Novoga doselila u Trebinje, te se tu stalno namjestila, u toku vremena znatno pomnožao, raspade se ta grana naše porodice u pojedine ogranke, koji ne prouzrokovaše samo razdjeljenje zajedničkog imetka, nego se neki od tih ogranaka — svakako ne odmah u početku — prozvaše i posebnim imenom, koje ipak nije imalo toliko separativne snage, da zaniječe podregjenost porodičnom imenu: Resulbegović.

Biće da je ugušenju toga separatizma dosta pomogla i terminologija našega jezika za porodicu, te dok je narod nazivao porodicu: „Resulbegovića fis ili soj“ (lat. *gens)*, a pojedine ogranke „kućama“ (lat. *familia)* toga fisa ili soja, nijesu ove mogle da ustvrde kakve odlučne samostalnosti, nego su se pojedine kuće zvale po svojim starješinamà, kako je koji kada bio. To zaključujem po tome, što se je Resulbegovića fis prvobitno rascijepio u pet kuća, od kojih su se samo dvije prozvale posebnim imenom i to: kuća Defterdarovića i kuća Kapetanovića, a ostale tri kuće nemaju ni danas drugog imena osim Resulbegović, nego se razlikuju po starješinama.

Tako se jedna kuća zove danas Adembegova kuća ili Adembegovići po ocu današnjeg starješine te kuće gosp. Muhamed-bega, druga opet Hadžibegova kuća ili Hadžibegovići po ocu današnjeg starješine te kuće gosp. Abdurrahman-bega, trebinjskog kadije; ali se pri ovoj kući može sasma dobro primjetiti, kako se naziv kuće po prijašnjem starješini malo po malo gubi, te ustupa mjesto nazivu po današnjem; i bez dvojbe će iščeznuti za kratko vrijeme stariji naziv Hadžibegove kuće, a na njegovo mjesto stupiće naziv „Kadina kuća“. Istinitost tvrdnje, da se ime pojedinih kuća mijenja prema imenu starješina, ni malo ne slabe, nego dapače potkrjepljuju one dvije iznimke, što nam ih pokazuju kuća Kapetanovića i Defterdarovića, pošto je i tu samo čin, što su ga ondašnje starješine tijeh

---

[1]) Mi se vrlo radujemo, što nam se evo u kolu Glasnikovih suradnika javlja potomak glasovite bosanske porodice Resulbegovića, kojoj je i namijenjen ovaj zanimljivi članak. Bože daj, da ovaj primjer ponuka i po kojeg člana drugih plemićkih porodica u Herceg-Bosni na slično iznašanje listina iz njihove prošlosti. Svaki prilog u ovome pravcu, pa bio i najmanji, ima veliku vrijednost i biće kamen temaljac za proziranje kroz koprenu, koja u mnogo čemu zastire davninu ovijeh zemalja. *Uredništvo.*

kuća obnašale, dao ime tijem kućama; a da se je taj naziv za duže vremena uzdržao, te djelomično utvrdio, biće da je tomu bila uzrok neobičnost i znatan stupanj veličine toga čina, kao što i to, da nijedan od starješina tijeh kuća, koji su življeli poslije defterdara i kapetana, nije obnašao tako visoka čina, što je barem u kući Defterdarovića u istinu i bilo, dok je jedan član kuće Kapetanovića poslije kapetana imao i pašinsku rudbu[1]). Bio je to Sabit paša. Ali ko će smjeti ustvrditi, da se u ono vrijeme smatrala pašinska čast većom od kapetanske? No da se ipak naziv Kapetanovića uzdržao, ne može se poreći da je tomu doprinijelo i to, što se je taj čin u istoj kući dvaput ponovio.

Ovu razdiobu porodice Resulbegović u pet kuća nijesam mogao mimoići, hoteć koju progovoriti o porodičnom arhivu; jer bi ko mogao misliti, kad govorim o porodičnom arhivu, da je to kakva uregjena cjelina, koja je vlasništvo čitave porodice i za koju je odregjen poseban čuvar, što u istinu ni iz bliza nije. I prava je ironija nazvati ova starinska pisma i povelje, što ih je naša porodica sačuvala, porodičnim arhivom. U srcu odista treba teško da zaboli svakog prijatelja starina ovaj nemar u čuvanju toga dosta izdašnog i bogatog vrela za crpljenje naše inače mračne i tajnovite povijesti.

To me je i potaklo da predočim današnje stanje tobožnjeg arhiva naše porodice, od kojeg se, s izvjesnošću mogu da ustvrdim, ni malo ne razlikuju ni arhivi — recimo „divlji" arhivi — ostalijeh begovskijeh porodica širom Bosne i Hercegovine, kako bih na taj način upozorio na opasnost, koja prijeti posvemašnjim gubitkom tijeh starina; opasnost, koja nam uskraćuje svijetlo, kojim bismo mogli bar donekle rastjerati mrak po domaćoj povijesti.

Naša porodica raspade se, kako spomenuh, već za rana u pet kuća, od kojih je svaka pojedina sve povelje i pisma, što su na nju dolazila, sama zadržala i sačuvala. Što se tiče pohrane tijeh povelja i pisama, dosta je spomenuti, da nije bilo posebnog mjesta, gdje bi se čuvala, nego su se povlačila — a i danas nije drukčije — po raznim škrinjama ili sanducima, rafama, dolafima, ili bi se, što nije baš rijetko bivalo, zatakla za gredu u tavan. Da nije kod tako slabe pažnje i čuvanja bilo teško, da se izgubi i zametne trag kojoj makar i prevažnoj povelji i pismu, o tom ne treba ni govoriti, a valja da se još sjetimo, da je u nas u mnogo čemu do najnovijeg vremena trajao srednji vijek. Sredovječni viteški duh vremena, u kojem su naši stari živjeli, te rijetkost pismenijeh ljudi otkrivaju nam uzrok ovog maćuhinskog postupanja u čuvanju starijih povelja

[1]) Rudba = čin (Rang).

i pisama, a da u tom pogledu ni u najnovije vrijeme nijesmo naprijed kročili, kriva je konzervativna naša narav, koja nam ni u drugim stvarima neda naprijed.

Tako je rascjepanost porodice u pet kuća zapriječila i osujetila zajedničku pohranu povelja i pisama, što možemo samo da sažaljujemo, jer bi zajednički interesi bili privukli i zajedničku brigu i pažnju, koja bi bez sumnje puno veća bila, nego što su je pojedine kuće pokazivale i — tako bi se mnogo nešto moglo spasiti, što se je do danas već izgubilo.

A sad otkud i gdje su nagjena ova pisma, što ih evo priopćujem u „Glasniku"? Bratu mi Ahmedu i meni, dok smo još djeca bili, ništa nije bilo draže, nego se ispeti na šišu[1]), te tu prebirati od ćoše do ćoše. I zbilja naša djetinja mašta mogla je tu naći krasne zabave; jer što je god stara, te može dulje vremena da čuva uspomenu na onoga, koji se je time služio, to se u našoj kući odavna iz neke osobite presude nije smicalo, nego bi se uklanjalo na šišu. Tako je šiša u našoj kući neka vrst muzeja. Tu su ti razbacane nekakve stare i pokvarene puške, sablje, razne konjske opreme; ondje opet vidiš koju slomljenu stolicu ili kakve stare čizme i kojekakovih drugih stvari. Tu bismo ja i moj brat proveli po čitave sate, razgledajući pojedince svaku stvar i nagagjajući pri tom, šta je ovo, šta ono i čemu je što služilo. Često bismo se pače prepirali, čije je šta bilo. „Na ovom sedlu jahao je dedo"; „na ovoj stolici sjedila je nena"; „ovo je djedovo, ovo nenino", opetovali bismo skoro pri svakoj stvari, diveći se iskolačenijeh očiju i otvorenijeh usta bez razlike svemu, što bi nam došlo ruku. Plentajući preko greda, na koje je naslonjen krov roditeljske nam kuće, pamtim, da bismo na tim samotnim putevima po tome neredu češće dolazili u jedan ugao šiše, gdje i danas neki mali otvor propušta oskudan i malen snop sunčanijeh zraka, koje tajnovitim nekim svjetlom obasjavaju skoro polovicu duge šiše, po kojoj su u velikom neredu razbacani predmeti, što no su našu djetinju maštu ugrijavali nekim nabožnim strahom, te u njoj stvarali nejasnu sliku djeda i nene. I u tom uglu stala su tričetiri sepeta i dvije-tri prtve, krcato napunjene ispisatim papirom. Dakako, da bismo tada uvijek prebirali te sepete i prtve; ali ne za to, što bi nas ta pisma zanimala, nego nadajući se, da ćemo štogod u tijem sepetima zatrpato naći, kakvu puščicu ili što drugo. Kako bismo se istom obveselili, kad bismo prebirajući te papire našli po koji kožnati cilinder, u kom su se čuvali važniji fermani! Tad bi izvadili ferman i bacili ga megju ostale papire, a pobjegli s kožnatim cilinderom, od kojeg bismo onda gradili korice za drveni mač. Pusto djetinstvo!

[1]) Tavan (Boden).

Ovi časovi ludog djetinstva ostali su neizbrisivi u našoj pameti, te reproducirajući ih u svojoj memoriji nazad šest-sedam godina, kad smo kao svršeni sedmoškolci boravili o praznicima na domu, počesmo ozbiljnije misliti o onim sepetima i prtvama na šiši, te pojmismo vrijednost, koju bi oni papiri mogli u sebi sakrivati. Odlučismo te papire pregledati i pretražiti. Tu svoju zamisao očitovasmo ocu, te ga ujedno zamolismo, da nam dozvoli snijeti sve one sepete i prtve. Ali koliko je naša znatiželjnost rasla, toliko većim otporom osujećivao je našu namjeru otac, koji se je, ne znam iz kojeg razloga, ustezao da nam udovolji želji. No mi mu ne prestasmo dodijavati istom molbom. Napokon negdje na tri-četiri dana prije nego ćemo otputovati, smirio se i otac, sigurno pod utjecajem skorog rastanka, jer nije hotio da odemo uvrijegjena srca, poimajući i onako poteškoće, što će nam ih zadavati pripravljanje za maturu. I nije ga trebalo dugo moliti da naredi momku, da snese sve one sepete i prtve sa šiše u našu sobu.

I mi smo tražili i prebirali s početka nestrpljivošću, ali pošto smo našli nekoliko pisama, bosančicom pisatijeh, a vrlo zanimljiva sadržaja, nestalo je traga svakoj dosadi, a pri daljnjem traženju pratilo nas je neopisivo oduševljenje čitavog tog dana, što smo ga trebali da letimice preberemo te papire, ma da smo se dušili prahom, što je od prsta debljine bio popao po tijem listinama.

Uspjeh našeg traženja potpuno je odgovorio onoj: *audaces fortuna juvat*, jer je bio dosta povoljan.

Osokoljeni uspjehom upozorili smo svoju rodbinu, da i ona po našem primjeru pretraži i pregleda svoje papire. Rogjaci nam, vršnjaci naši, odgovorili su našoj želji najvećom pripravnošću. Ali je uspjeh njihova traženja bio kud i kamo znatno manji od našega. Nekoliko fermana bilo je sve što su mogli naći.

Tu smo ja i moj brat stali pred novim čvorom, novom zagonetkom. Samo nam se od sebe nametalo pitanje, što bi uzrokom, te se baš u našoj kući našao tako znatno veći broj starinskijeh pisama, nego što su ga sačuvale ostale kuće naše porodice? Idući tragom tijeh uzroka doznali smo, da je sudbina ovih pisama, što su se našla u našoj kući, u prošlosti bila bolja i sjajnija, te se mnogo razlikovala od nedostojnog stanja, u kojem smo ih mi, kako gori opisah, našli.

Djed naš, merhum Hadži Ahmed beg — Bog mu duši u dženetu mjesta dao! — i njegov brat Hasan beg, bili su vrlo učeni ljudi i u velike su se, po kazivanju mojega oca, zanimali i bavili ovijem starinama. Oni ne samo da su poznavali sadržaj svakog ma i najneznatnijeg pisma, nego su i u najdostojnijoj pohrani čuvali ista pisma i ostale povelje. U našim

kućama u gradu bila je posebna soba, u kojoj se pohranjivahu ove i druge starine. Evo kako moj otac opisuje tu sobu: Bila je u prizemlju; dosta prostrana. U naokolo redali su se sanduci (škrinje) „oni starinski lijepo ispisati“. U njima su se čuvali stari iznošeni ćurkovi i druga razna odijela, što su ih još pradjedovi nosili. Bijaše tu i starinskijeh kapa. kauka i kalpaka. Bilo je i raznovrsnog oružja, od kojeg su ocu osobito ostali u pameti nekakvi veliki mačevi. Tu su u tijem škrinjama bila i ova starinska pisma i fermani i to sve složeno i u najvećem redu. Svakomu se pismu znalo mjesto, jer je dedo vazda prebirao i čitao ta pisma i za svako je znao, gdje je koje. „Ta je soba bila samo za starine“ kazuje otac, a ja se ne ustručavam staviti hipotezu, da je to valjda u istinu bio kakav porodični arhiv, koji je samo svoj opstanak, ali ne postanak zahvaljivao osobitoj ljubavi i zauzimanju našega djeda za starine. Nijesu li možda pretci našega djeda namrli istom taj arhiv, da ga gleda i čuva i potomcima svojim u amanet preda? Ne otkriva li nam baš to uzrok, s kojega se je u našoj kući našao puno veći broj starih pisama, nego što su ga sačuvale ostale kuće naše porodice?

Sad nam još preostaje da razjasnimo onu nedostojnu promjenu u pohrani tijeh starina, kako smo je gori opisali, a koja ni malo ne odgovara onoj njezi, kojom se je naš djed brinuo za te starine. Podatke za to razjašnjenje crpio sam takogjer isključivo iz očeva kazivanja.

Naši su stari prije zimovali u gradu, a u proljeće bi prešli u Bregove[1]), gdje mi sada stalno stojimo, te bi tude ostali sve do pod jesen. Tako je naše stare i godine 1273. po hidžri zatekla bitka na Grahovcu u Bregovima; jer je bitka bila upravo na Spasov-dan. Toga je dana padala plaha kiša. I turska vojska vrativši se toga dana kasno u noć sa bojišta, — a radi kiše nije mogla na otvorenu noćiti — uljegla je u naše kuće, koje su se desile prazne. A vojska kô vojska, te je nesreća baš htjela, da su u onu prizemnu sobu uveli velike konje ispred topova. Tako je od negdašnjeg arhiva postala štala. „Kad sam do nekoliko dana otišao slučajno u grad i uljegao u avliju, imao sam se snebiti od čuda“, priča otac. Sve je bilo uspromećato. Škrinje, koje su im smetale u sobi, izbacili su na avliju; a kako su većim dijelom bile otvorene, dakako da se je i njihov sadržaj valjao i konjima i ljudima ispod nogu. Biće valjda da su štogod i vojnici na dokolici zabavljali svoju znatiželjnost sadržinom tijeh škrinja.

Otac je o tome izvijestio djeda, kojemu je to prema mrtvoj glavi mučno bilo. Djed je odmah na svu brzu prešu poslao oca, da pokupi,

---

[1]) Bregovi su ubavo selce na Trebišnjici, 5 minuta daleko od trebinjskog grada. „Bregovi, gdje stanuju begovi“ reče se u nas.

što se još dade spasiti. Tad je otac u one sepete i prtve, o kojima smo gori govorili, strpao sve papire, koje je još mogao naći i prenio u Bregove, te izbacio na šišu, gdje su truhnuli, sve dok ih ja i moj brat nijesmo prebrali i pretražili. I danas na mnogim tijem papirima vidi se trag konjske balege, jasno svjedočeći istinitost mojijeh navoda i pobugjujući slutnju, da se je tom prilikom zameo trag mnogoj važnoj ispravi i pismu. To i toliko mi se činilo nužno da progovorim o porodičnom — recimo „tako nazvanom" arhivu, hoteć koju reći o sudbini i prošlosti onijeh papira, te ih je naša kuća sačuvala.

*

Iz tijeh smo papira odabrali pisma, koja su pisana bosančicom, a ostalo, veliku većinu — sve na turskom jeziku — oprašili smo i složili te zatvorili u škrinju, želeći ih sačuvati od propasti. S vremenom mi ćemo pokušati obraditi i ove listine za bolja vremena, kad će valjda biti strukovnjaka, koji će imati i volje i mara, da ih pregledaju.

*

Feudalni sistem, na kome se do u prve decenije našega stoljeća osnivala organizacija osmanskoga carstva, održa se u nas u Bosni i Hercegovini, može se reći, sve do Omer-pašina vremena. Ta forma državnoga sklopa bila je pogodno sredstvo pojedinim porodicama, da u svojim rukama sjedine svu vlast, te se načine skoro neodvisnim gospodarima, koji su samo po imenu priznavali vlast sultana kao vrhovnoga lenskog gospodara. Tako je bilo svugdje po Bosni i Hercegovini, a ni u nas u Trebinju ne bijaše drukčije. S toga je novija povijest grada Trebinja i okolice od nazad 200 godina usko skopčana sa sudbinom porodice Resulbegovića; jer je sva vlast i moć uprave bila u njezinim rukama.

U sveučilišnoj biblioteci u Beču našao sam djelo „Die Südslaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung" od I. F. Neigebaur-a. Djelo je tiskano u Lipskom godine 1851. Pisac u tome djelu govori na jednom mjestu o antagonizmu izmegju porodica Rizvanbegović i Resulbegović.

Pisac ako i ne govori izričito, ipak time smjera na spor, koji je vladao izmegju čuvenog vezira Ali paše Stočevića i glasovitog Hasan bega Trebinjca, pošljednjeg nezavisnog gospodara grada Trebinja iz porodice Resulbegovića; jer su obojica bili suvremenici Neigebaur-ova djela. Hasan beg, koga su resile izvanredne državničke sposobnosti, zvao je Ali pašu porugljivim imenom „stolačkog mlinara", te je, uzgred budi spomenuto, možda jedini od sve bosansko-hercegovačke gospode, koji se je od svoje volje pokorio i poklonio Omer-paši. Ne zna se, koji su ga razlozi nagnali na taj korak, ali se ne može nijekati, da je valjda pri tom

znatnu ulogu igrao inad i protivnost s Ali-pašom. Neslozi i sebičnosti bosanskoga plemstva, kojima je ukleta naša domovina, trebalo je i tog puta doprinijeti žrtvu!

Neigebaur, govoreći u svom djelu o tim dvjema porodicama, nazivlje ih: „das Fürstengeschlecht Rizvan Begović und Resul Begović", te je atribut „knjaževsko pleme", što im ga time daje, jasan izraz vlasti i moći, što je bila u rukama tijeh porodica.

Nije mi nakana pisati ovdje povijest porodice Resulbegovića, ali mi je valjalo istaknuti taj položaj te porodice; jer u njemu je vrijednost ovijeh pisama, što ih hoću da priopćim.

Javni položaj osoba, na koje su upravljena ta pisma, čini te listine veleważnima za prosugjivanje političkog i socijalnog života u ondašnjem vremenu. Nekoje od ovijeh listina imaju i diplomatsku vrijednost, jer se tiču pograničnih posala, što su se vodili izmegju porodice Resulbegovića, koja gospodovaše u Trebinju, i Crne Gore, kao i susjednih mletačkih oblasti. Ta su pisma i inače s filološkog gledišta vrlo zanimljiva, jer ne samo da su pisana u raznim varijantama bosanske bukvice, koja je poznata imenom bosančice, nego je i slog jezika, kojim su pisana, krasan i sa svoje jednostavnosti uprav elegantan.

Samo devetnaest od tijeh pisama, što su nagjena u našoj kući, zaslužuje da se radi svojeg sadržaja priopće; ostala su većinom privatne naravi. Sporedne je važnosti, ali ipak neka se istakne, da su sva ta pisma savijana i zapečaćivana na način, kako se danas zatvaraju brzojavi, tako da je adresa na izvanjskoj strani samijeh pisama. U to vrijeme nijesu valjda omoti (couverts) bili još u običaju. Još ovdje treba da spomenem, da je jedno od zajedničkih obilježja sviju tijeh pisama, što većinom ne imaju datuma. Cigla tri izmegju to devetnaest pisama nose datum. S toga sam bio u velikoj neprilici, hoteć ih svrstati u neki kronološki red, pa sam se te namisli donekle i okanio. Ali želeći ipak da publiciranje tijeh pisama stisnem u granice nekog sustava, grupirao sam ih prema osobama, na koje su upravljena, pak ću ih barem po mogućnosti — u koliko mi budu pozitivni podaci pri ruci — priopćiti onim redom, kojim su dotični adresati živjeli.

Tako ima na Ibrahim pašu Resulbegovića dvanaest pisama; na pašina ćehaju Mustafu Rigješića, Salih agu Resulbegovića, Ibrahim bega Resulbegovića, Hasan bega Resulbegovića i Hasan bega Pašića po jedno, a dva pisma na zajedničku adresu Hasan bega i Omer age Ćatovića.

Najviše je pisama, kako se vidi, upravljeno Ibrahim paši, a on je, kako ću samijem pismima i drugijem podacima dokazati, i najstariji od spomenutih adresata, pak ću s toga njegova pisma priopćiti na prvom mjestu.

Ali prije toga valja nam se malo pozabaviti ličnošću istoga Ibrahim paše, te utvrditi, ko je bio i kada je živio, tim više što od spomenutih 12 pisama ciglo ih je šest sa potpunim imenom: Ibrahim paše Resulbegovića, a od ostalo šest, pet je pisama upravljeno samo Ibrahim paši, a jedno Ibrahim paši trebinjskome. Sada nastaje pitanje, je li taj Ibrahim paša u sva tri slučaja jedan te isti? Nema nikakva razloga, koji bi opravdavao niječan odgovor na to pitanje. Jer usuprot svemu propitivanju niko mi nije umio kazati, da su u našoj porodici bila dvojica paša toga imena a i Derviš Hasan[1]), slaveći spomenutog Hasan bega Trebinjca, resumirao je sve paše iz naše porodice u ova tri stiha:

„Osman paša i Ibrahim paša,
Sabit paša i Sulejman paša
I Hasan beg za paše četiri.“

U pismu Anta Meštrovića na Ibrahim pašu Resulbegovića nalazi se pasus, iz kog proizlazi, da je Ibrahim paša sin Osman paše, za koga se znade da je utemeljitelj trebinjske[2]) grane porodice Resulbegovića. O vremenu, kada je Osman paša živio, ima dosta pozitivnih podataka, jer su pod njim Turci ostavili Novi i naselili Trebinje.

„Osman paša, on je iz Novoga;
On je gradu temelj udario
I u gradu kulu načinio,
I u kulu sahat dobavio,
Iz Mletaka za trista dukata;“

pjeva Derviš Hasan.

Otada ima dvjesta i nešto više godina, te je to naseljenje Trebinja po svoj prilici bilo god. 1690., jer su po Živku Dragoviću[3]) te godine Mlečići, potpomagati Crnogorcima, oteli Novi u Boki Kotorskoj od Turaka. Po tom je Osman paša vladao u Trebinju od god. 1690., a vrlo je vjerojatno da godinu 1737. nije doživio, pošto je te godine bio boj pod Banjalukom, u kome je, kako se pozitivno zna, učestvovao Ibrahim paša Resulbegović. To potvrgjuje i pjesma „Boj pod Banjalukom god. 1737.“, koju je izdao gosp. Mehmed beg Kapetanović-Ljubušak, gdje na 38. strani stoji:

[1]) Derviš Hasan bio je pred jedno 20—30 godina zaptija i ključar na trebinjskoj tamnici, te je u nas u Trebinju bio čuven radi svojeg pjesničkog dara. Svaku bi zgodu mogao u tili čas u narodnom desetercu zaodjeti u pjesmu. I danas živi u ustima naših ljudi mnogo stihova iz njegovih prigodnih pjesama. Citirate stihove čuo sam od svog rogjaka Ragib bega Kapetanovića.

[2]) Jedna grana iste porodice živi u Dulcinju (Dulcigno), koji je berlinskim ugovorom potpao pod Crnu Goru. Starješina te grane Arslan beg dolazio je pred nekoliko godina u Trebinje u posjet ovamošnjim rogjacima. Čestita i naošita starina, pravi vatreni Albanez sa orlovim nosom, vrlo je čašćen i bogat u onim krajevima. Uživa osobitu naklonost crnogorskog knjaza, te obnaša čast vojvode. Ima dva brata: Ibrahim bega i Mehmed bega, koji je komandir u vojsci, a sinovi su mu pomorci.

[3]) Vidi polit. list „Naše doba“ iz Novog Sada, broj 54. god. 1896.

„Od Trebinja paši Ibrahimu
Dade kliški sandžak na krajini.“

(Ne stoji li s time u savezu, što je do u najnovije vrijeme bila malićana[1]) nas Defterdarovića baš u kliškom[2]) sandžaku)?

U Trebinju je dakle god. 1737. bio na upravi Ibrahim paša Resulbegović, sin Osman paše, koji tada nije mogao biti živ, pošto nije moguće vjerovati, da bi za života očeva došao pašaluk sinu. A pošto je vladika crnogorski Sava, čije je pismo upravljeno na Ibrahim pašu Trebinjskoga, vladao od 1735. do 1782. godine, a u tim godinama negdje živio i Ibrahim paša Resulbegović, to je bez dvojbe adresat spomenutih 12 pisama jedan te isti i to: Ibrahim paša Resulbegović, ma da se tako potpuna adresa nalazi samo na šest pisama.

Osim pisama nagjen je i jedan ovelik komad debela papira, koji u sredini nosi adresu Ibrahim paše s dugom titulaturom, koju držim da je baš ovdje zgodno mjesto priopćiti. S gornje strane te adrese vidi se trag pečata (Siegellack), kojega je utisak nečitljiv, a s donje strane ima kvadratična šupljina, nešto veća od 1 cm^2. U tom papiru biće bili došli kakvi oveći spisi. Evo te adrese:

ЧЕСТИТОМУ ПРИСВИТЛОМУ И ПЛЕМЕНИТОМУ И СВАКЕ ХВАЛЕ
И ЧАСТИ ДОСТОИНОМУ ГН'У И ГОЗПОДАРУ ИБРАХИМ ПАШИ
НАШЕМУ СТАРОМУ СУСИЕДУ И ПРИАТЕЛУ У ПЛЕМЕНИТЕ РУКЕ
У
ТРЕБИНЕ

Čita se: *„Čestitomu, prisvitlomu i plemenitomu, i svake hvale i časti dostoinomu gñu i gospodaru Ibrahim paši, našemu staromu susiedu i priatelu u plemenite ruke*
u
Trebine.“

Nadovezav na tu adresu počimljem sada priopćivati sama pisma i to:

Pisma na Ibrahim pašu Resulbegovića.

1. Izmegju istih zaslužuje prvo i najodličnije mjesto pismo vladike crnogorskoga Save I. Petrović-Njegoša II. (1735.—1782.)

Pismo je već sasvim trošno; puno je blijedih crvenkastih pjega, koje biće da otuda dolaze, što su kišne kapljice padale na pismo, te rastvorile crvenkastu boju tinte, kojom je napisano; pismo je već počelo truhnuti, te je na više mjesta šuplje i izjedeno. Veličina pisma manja je u širinu za jedan, a u duljinu za četiri prsta od običnog arka kancelarijskoga papira; pismo je u širinu, a isto tako i u duljinu na dva mjesta previjeno. Izvanjska je strana trošnija od unutrašnje, ali se na svu sreću osim

[1]) Nešto slična timaru.

[2]) Po Klisu više Spljeta; po tom kraj od Spljeta do Imotskog (?)

dvaju-triju slova, kojih nema, pismo može još i sad jasno pročitati. Na izvanjskoj strani uz adresu nahodi se pečat od crvenog voska, koji je na žalost vrlo oštećen. Ipak se raspoznaje u konturama vojvodska kruna nad štitom. Oko krune i štita bio je u okrugu natpis, koji je sada nečitljiv. Adresa pisana bosančicom glasi:

„Č(es)titomu gospodaru Ibrahim paši trebinskomu da se preda u (gos)podske (ruke).“

Pismo (*slika 1.*) čita se:

„Čestitomu gospodaru Ibrahim paši trebinskomu poklon i pozdrav ot nas vlad(i)ke Savve crnogorskoga, a po tom čestiti gospodaru primih vašu gospodsku knjigu i razumljesmo i vidjesmo sve što pišete pravo. i mi smo vašu knjigu poslali neka e vide crnogorci i mi smo im pisali ako će držat vljeru i mi. tvrdo biće vljera i mi. ako li će kako dosad to ne valja ništa ⁖ za to vas molim čestiti pašo pričeka me dokle mi dogje odgovor pak ću pisat vašemu gospostvu. i zafaljamo ti e si nam liepo pisa i sve si pravo pisa. i zapovieda (n)am što možemo da ve[1]) *služimo. i bog vas veselio i podrža u ždravlju ⁖*

(Dolaze dvije kratice, megju kojim imaju slova „*e*“ i „*a*“)

Vlad(i)ka Savva na službu.“

2. Pismo vojvode Vukadina Vukotića. Iste veličine kao i prijašnje pismo, ali jednostruko i bolje sačuvano; i do njega su dopirale kišne kapljice, jer je na desnoj strani čitavom duljinom tinta pustila boju. U širini je previjeno na tri, a u duljini na dva mjesta. Na izvanjskoj strani nema adrese.

Pismo glasi:

ОД БОГА ЗАРА(В)ЛЕ Ѡ(Д) ЧАРА ПОМИЛОВАНЕ НАШЕМУ ГОСПО-ДИНУ ЧЕСТИТОМУ ИБРАХИМ ПАШИ ПОКЛОН И ПОЗДРАВ. МИ ВОИВОДА ВУКАДИН ВУКОТИЋ А ПО ТОМЕ ЧЕСТИТИ ГОСПОДАРУ ЧУЛИ СМО И РАЗУМИСМО ДА МИ Є УВАЋЕН СИН САМОДРУГИ И ДОВЕДЕН У ТВОИ ГРАД И ТВОМЕ ГОСПОСТВУ. ЗА ТО ТИ ЧЕСТИТИ ПАШО ПИШЕМ И ПРЕПОРУЧУЕМ ЄДИНОМЕ БОГУ И ТЕБИ ДА МИ НЕ БИ СИНА ИЗГУБИО АЛИ КУДІЕ ИЗ ТВОИЕ РУКА ПУШТАО ЗАШТО СЕ УЗДАМО И ТАКО НИ[2]) СЕ ЧИНИ ДОКЛЕ ЧУЕМО ДА СУ У ТВОЕ РУКЕ КОЛИКО ДА СУ И ДОМА. ЗНАШ ЧЕСТИТИ ПАШО И АКО СУ ЧРНОГОРЧИ ЗЛИ И МАУНИТИ ІА НИЕСАМ НИГДА Ѡ ЗЛУ РАДИѠ. ПРИСТУПАѠ И ПОКЛОНАѠ СЕ И ТЕБЕ И ѠСТАЛИЕМА ЗАБИТИМА[3]) И АКО СУ ЛУДА МОМЧАД, БЕРЗ МОЗГА, НЕЗНАНА ПОШЛА. НЕѠ ЗА БОГА ГОСПОДАРУ И ЗА ТВОИУ СРЕЋУ ДА САМ ТИ ПРЕПОРУЧЕН ШТО ТЕ БОГ УЧИ ТЕ АКО МОЖЕ БИТ ДА СЕ РАЗМИЕНИМО ЗА ѠНОГА ТУРЧИНА ШТО Є ѠВАМО И ДА СЕ ВРАТИ ѠНО ШТО Є ѠЧЕРАНО ѠНОГА ПУТА АЛИ НА КОИ НАЧИН МИСЛИШ ДА БИ НИ ПИСАѠ. АКО БИСМО

---

[1]) Crnogorski dijalekat za: vas.

[2]) U crnogorskom dijalektu mjesto: nam

[3]) Zapovjednicima.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1897. IX. 2. Uz članak „Stare listine porodice Resulbegović“.

Slika 1. Pismo vladike Save, upravljeno Ibrahim-paši Resulbegoviću.

МОГЛН ШТО ȢVНННТ Да VНNНМО аІСО ЛН NЄ МОЖЄМО NНШТа ȢVНННТ БаРЄ Да ВЄЋЄ NЄ МНСЛНМО. Ма СЄ Ȣ ТВОЄ ГОСП(О)-СТВО ȢЗДаМО Н БОГ ТЄ Ȣ ГОСПОСТВȢ ПОДРЖаω.

Potpisa kao u prijašnjem nema na dnu ovoga pisma.

3. Pismo istoga vojvode Vukadina Vukotića i kneza Tomaša.

Ovo pismo ne razlikuje se veličinom ni malo od prijašnjega, prilično je sačuvano, a poput prijašnjega takogjer jednostruko i previjeno u širinu na tri, a u duljini na dva mjesta. Pisano je slovima većim i ružnijim, nego što su u prijašnjem pismu. Ista ruka nije mogla ta dva pisma pisati. Razlikuje se od prijašnjeg, što na izvanjskoj strani ima adresa koja se čita:

Да СЄ ПРЄДа Ȣ ГОСПОЧІСЄ РȢІСЄ VЄСТНТОМȢ ГОСПОДаРȢ НБРаНМЬ ПаШН.

U ovom pismu ima s gornje strane u lijevom uglu. odmah na početku pisma i muhur (Siegel) u obliku kruga. *(Slika 2.)* Natpis na muhuru valja čitati: ГȢВЄРN(а)ДȢР ВȢІСаДНN ВȢІСОТІЋ ✝ ОЗРНN аψЛГ (=1733.)

Slika 2. Pečat guvernatora Vukadina Vukotića.

Listina čita se:

ω(Д) БОГа ДаNОМȢ Н ω(Д) VЄСТНТОГа ЧаРа ПОМНЛОВаNОМȢ VЄСТНТОМȢ ГОСПОДаРȢ НБРаНМЬ ПаШН ω(Д) NаС ВОВОДЄ ВȢ-ІСаДНNа Н ІСNЄЗа ТОМаШа В. Д. П.[1]) а ПО ТОМЬ РаЗȢМЄСМО ВаШȢ ГОСПОЧІСȢ ІСNНГȢ ШТО NН ПНШЄТЄ ПОРаДН ПЛЄNОВаХ ІСОН НЄ (Є)ВО Ȣ БЄЛНЧа Н Ȣ ЗаЛȢДІаNа а ВОЛОВН ЄВО Ȣ [ІС]VЄВО а ПРОДаЛН СȢ НХ РЧЄГОВ[Н]ЧН[2]). ГОСПОДаРȢ аІСО Іа ТаМО ДОЋОХЬ Іа ЋȢ За ТО ВНЋЄТЬ. NО СЄ ОВО СМȢТНЛО NЄІСа СЄ VȢВаІȢ, ЄВО NН Є З(Д)ОГ(ОВ)ОРЬ Ȣ NЄЋЄЛȢ аІСО СЄ СЛО-ЖНСМО ДОЋН ЋȢ Іа ТаМО аІСО БО(Г) Да аІСО ЛН NЄ ȢЗОЋЄ МЄNЄ СПРаВНТЬ а (О)NО ЋȢ ВН Н ТаІСО ПНСаТЬ. БНЛН СȢ ОВН NаШН Н ȢЗЄЛН СȢ ТРГОВННȢ РНСаNСІСȢ[3]) Н ȢБНЛН СȢ ЄДNОГа VОІСа ПаІС ВЄЛЄ ЄГа СȢ ȢБНЛН ВНЛȢСЄ[4]), ТЄ СЄ С ТОГа СМȢТНЛО NО СЄ NЄІСа VȢВаІȢ Н ІСО ȢБНЄ ЛȢПЄЖа За NЄГа Да NНЄ ЗБОРа Н БОГ ВН Ȣ ГОСПОСТВО ПОДРЖаО.

[1]) Ova tri slova dolaze u više pisama na ovom mjestu. Nemam pomagala pri ruci, da ih razjasnim ali će po mojem mnijenju biti izraz kakve konvencijonalnosti, koji je u ono doba u pismima bio u običaju.

[2]) Hercegovci.

[3]) Risanj u Boki Kotorskoj.

[4]) Viluse su u to vrijeme bile u hercegovačkoj granici.

4. Pismo vojvode Vukadina Vukotića i kneza Tomaša i Nikolića i svijeh glavara.

Isti papir i ista veličina, kao i u pisma pod 3.; triput u širini, a dvaput u duljini previjeno i jednostruko; slabije sačuvano, jer u srednjem prevoju po širini ima okrugla rupa, po prilici kolik novčić velika; isto tako pri dnu pisma u malom razmaku jedna od druge dvije oveće nepravilne šupljine, a s gornje strane pisma u lijevom uglu otkinut je povelik trokutask komad, pri kome je otkinuta manja pola muhura i od prvih pet linija nekoliko riječi na početku, koje ipak nije teško analogijom iz prijašnjeg pisma nadoknaditi. Muhur je u ovom pismu takogjer okrugao. Krug je ispresijecan tetivama. S luka, što ga zatvora prva tetiva, potegnute su vertikalno na tetivu četiri crtice, koje su megju sobom paralelne. Izmegju prve i druge tetive čita se: „кне(з)". Slovo „z" je nečitljivo. Megju drugom i trećom tetivom razabire se: „том(аш)". Slovo „a" je nečitljivo, a od slova „š" vide se sve tri usporedne crtice. Ostali dio muhura otkinut je, te se ispod treće tetive vidi polovica slova „n". Ovaj je muhur bez dvojbe kneza Tomaša, čije se ime i u prijašnjem pismu nalazi uz ime Vukadina Vukotića, pa me je s toga nešto muhur, a nešto analogija prijašnjeg pisma dovela do toga, da nadoknadim u samom pismu ime „Tomaša", koje je na spomenutom trokutastom komadu otrgnuto. I ovo pismo nosi na izvanjskoj strani adresu, koja se čita: да се преда у госпоске руке честитоме Ибраим паши и свои господи у Требине.

Ovo pismo i pismo pod 2. kao da je pisala ista ruka.

Listina glasi:

(ѡд Бога даном)е и ѡ(д) честитога цара помилованоме (нашему госпо)дару и приателу честитоме Ибраим (паши) ѿ мене воиводе Вукадина Вукотића и кнеза (Томаш)а и Николића и свие главара а по том вашу (гос)поску книгу разумесмо поради зла кое ѡкурило мећу залућанима и вилусама. За ваше господство како смо зборили ко мира некће да га ћерате и ви и ми. Сада залућани мира не ѡће и тако Бог навиіа те плаћаю и муком и главама, а у ѡсталу землу што се наће ће ѡд покраће то се мири и враћа и досада и посада и ми мир и господску риеч држимо, и ко вара убиѡ га Бог и божіа вера и ми ћемо вашу риеч и ѡстале господе слушат, а свуће е злие луди. И наш ако се нагна те (пог)ибе у краћу за н да ние риечи, но што е искаѡ то и нашаѡ. Све вала разабрати. Ко иде с миром нека му е мирно ко ли на зло, зло га и нашло. И ми

божи и ваши и свакога већила[1]) честитога цара и Цуце се личимо и свега зла чинена них[2]) и Бог (ва)с у господство подржаѡ.

Priopćena četiri pisma čine megju ostalijem kao jednu manju grupu, pošto su sva četiri iz Crne Gore od crnogorskijeh prvaka i glavara. Vrijednost tijeh pisama tim je veća, što se je baš nedavno proslavila dvjestogodišnjica vladanja dinastije Petrović-Njeguša u Crnoj Gori i što su Vukotići iz Čeva tazbina današnjega crnogorskoga knjaza. Vojvoda Petar Vukotić tast je knjaza Nikole. Po tom je s materinu stranu vojvoda Vukadin Vukotić predak buduće talijanske kraljice.

5. Pod ovim brojem priopćujem pismo Ibrahim paši Resulbegoviću, koje je već i s toga zanimljivo, što je anonimno. Anonimus javlja u svojem pismu Ibrahim paši, da je doznao da ide vojska na Trebinje, pa sudeći po topografskim podacima toga pisma, bila je to crnogorska vojska. To me i nagnalo, da na gornja četiri pisma, koja su sva iz Crne Gore, nadovežem ovo pod brojem 5., koje i ako je pisano iz neposredne blizine grada Trebinja, odnosno sa trebinjskog tla, — kao što se to iz niže priopćene adrese jasno razabire — ipak u toliko stoji u savezu sa gornja četiri pisma, u koliko nam je to kao podatak za prosugjivanje odnošaja izmegju Crne Gore i naših krajeva.

Pismo je vrlo dobro sačuvano, te je čisto i lijepo pisano. Format je pisma malen, te se time slabo ili ni malo ne razlikuje od naših suvremenih pisama, a veličinu toga formata najbolje ću označiti, ako spomenem, da je od arka, na kakvom su pisana priopćena već četiri pisma, odbučena polovica, te u sredini previjena; po tom obuhvaća ovo pismo dvije četvrtine toga arka. Na unutrašnjoj četvrtini je pismo, a na izvanjskoj adresa. Pismo je uzduž previjeno na dva mjesta; isto se tako vide i u širinu dva prevoja, s tom samo razlikom, da prevoji po širini dijele pismo na tri skoro jednaka dijela, dok su uzdužni prevoji razdijelili pismo na dva jednaka i treći nerazmjerno manji dio.

Adresa je pisma:

г(оспо)д(и)ну Ибраимь паши Ресульбеговићу у свиетле руке у градь.

Pismo se čita:

Гдну Ибраимь паши Ресульбеговићу любимо скуте а по томе авизавамо[3]) ваше г(о)спoство како намь доће ѡпета

[1]) Zastupnika, zamjenika.

[2]) T. j. Cuca se otresamo i svega zla, što su ga oni činili. Cuce su crnogorsko pleme u Trešnjevu za Grahovom; u prvašnje vrijeme činile su Cuce mnogo lupeština u našim krajevima, s toga ih se i u ovom pismu vojvoda Vukadin i ostali glavari otresaju.

[3]) Obavješćujemo.

абєрь[1]) за воискꙋ ѡдь єднога приіатєла да є воиска заисто и да є (ј)є ѡнь видиѡ и тако є порꙋчиѡ да ћє воиска сьнютра ꙋдарити заисто вєћ ако[2]) ѡвдани[3]) ꙋ планини. нєго гдне ми с ово сєрмиє[4]) вєчєрась бієжимо тамо а ти врзи кога вишє полица[5]) а ми ћємо амо прєма рапьтима[6]) како ћє сє ꙋпꙋта глась дати ако ꙋдарꙋ и бог тє ꙋ свиєтломє г(о)споствꙋ подржаѡ.

Pasus „amo prema Raptima“ govori nam najvećom vjerojatnošću, da je ovo pismo pisano na Zupcima[7]), a da pismo nije iz daleka potvrgjuje i adresa; jer bi inače na istoj stalo: „u Trebinje“, a ne „u grad“, što jasno govori, da je anonimni pošiljatelj pisma bio u blizoj okolici grada Trebinja. Nije se teško domisliti ni razlogu, sa šta je ovo pismo anonimno; pošiljatelj biće se valjda bojao, da pismo ne pane u ruke uhodama vojske, od koje ga je onda čekala sigurna osveta.

Nema podataka, po kojima bi se moglo tačno ustanoviti vrijeme, u kojem se je mobilizovala vojska, o kojoj je riječ u ovome pismu; tek po adresatu njegovu, t. j. Ibrahim paši Resulbegoviću, moglo bi se naslućivati, da ta vojska pada valjda negdje u prvu polovicu 18. stoljeća.

Da ne bi ovaj niz pisama, čijem je sadržaju predmet većim dijelom opći i javni život, postao suhoparnim, umetnuću baš ovdje — već radi same promjene, koja čovječijem srcu uvijek godi — pod brojem

6. pismo Vuka Povu-a, tuvekčije[8]) s Vrancije, koje, puno nježnosti, nije bez jake romantične natrune. U tom pismu susrećemo siromaha starca oca, koji zabrinut za sreću svoje kćeri tuži i denuncira pred pašom drznika, koji se pod silu nameće svojom ljubavlju njegovom djetetu, predmet, koji bi radi historijske podloge bio zahvalan sujet onijem, te obragjuju našu lijepu knjigu!

Pismo je na duguljastu komadu papira, te je dobro sačuvano i dosta lijepim sitnim, zbijenim slovima pisano. U duljinu je to pismo za tri prsta kraće od običnog arka kancelarijskog papira, a u širinu nema ni dvaput po četiri prsta. Adrese na izvanjskoj strani nema, a pismo je po širini previjeno na sedam mjesta.

Pismo čita se:

[1]) Turska riječ haber, glas.
[2]) Osim ako.
[3]) Obdani.
[4]) Sermija, pokretno imuće.
[5]) Police su mahala na lijevoj obali Trebišnjice, istočno od Trebinja.
[6]) Rapti su selo za Gučinom (brdo) južno od Trebinja.
[7]) Zupci su kraj na granici crnogorskoj.
[8]) Turska riječ tufekčija, Waffenschmied.

вꙋко повꙋ тꙋвєкчиа с вранчиє свиєтломє и чєститомє ибрахимь паши лꙋбимо ти пашмагє[1]) и алиꙋ[2]) на чєм сєдишь пашо ѡповидам ти зꙋлꙋмь моль ко(ји) ми чини чини (ј)єдань аин на имє славꙋіа сочивичића синь имє мꙋ (ј)є миһа имамь ћєрь диєтє моє дєво(ј)кꙋ тє ми аинь идиє ѡко кꙋћє моєє тє по силꙋ дєво(ј)кꙋ води и ѡтима(ј)є а ѡна мꙋ каиль ниє ни мꙋ ѡчє ни (ј)а мꙋ ѡћꙋ вєћє сє поаснѡ тє мє с пꙋшкамь ꙋ кꙋћꙋ ꙋгони и нєда ми изићи ис кꙋћє ћєри ни жєни ни сина нєго ми стока сама идє а к(а)дь богь зна а л(ј)ꙋди знадꙋ, пашо, та(ј) (ј)є чоєкь илиꙋ салꙋѡвића издаѡ. нєго, пашо, нарєди на кнєза савꙋ лалића ѡн га морє домам(и)ти и ꙋватити кано тволь бабо нарєди на (ј)ѡвана батинића тє ꙋвати носвића, тє пашо, аина ѡбієси. и ѡћє, пашо, да сє одмєћє глигорꙋ ꙋ црнꙋ горꙋ. а іаа сам дєво(ј)кꙋ ѡбєћаѡ и даѡ дрꙋгомь, симꙋ іаношєвићꙋ, ꙋ ивици твомь кмєтꙋ ишаѡ да твою кꙋћꙋ ꙋпали а сима ꙋбиє и томє сꙋ шаити два тꙋрчина тє ми, пашо, дꙋшманинꙋ ака доћи кои зло чини и тꙋркє издава и ако ли мꙋ, пашо, ака доћи нє ћєшь ичꙋ к вєзирꙋ на боснꙋ тє ћꙋ моль зꙋлꙋм повићєти и божи самь и тволь.

Biće zanimljivo upozoriti na otpravnika ovoga pisma. Pismo je, kako smo vidjeli, pisao Vuko Povu „tuvekčia s Vrancie“. „Vrancija“ je nedvojbeno istovjetno sa „Francuska“, te je Vuko po tom porijeklom Francuz, a njegovo se prezime valjda francuski pisalo „Povoux“.

Kako se iz pisma vidi, vladao je našim jezikom prilično dobro, ali i kad ne bismo znali, da je iz Francuske, našli bismo traga u njegovom pismu, koji bi opravdavao slutnju, da mu je materinji jedan od romanskijeh jezika; jer kao da hotimično izbjegava ponavljanje negacije, što ne odgovara ni malo duhu našega jezika, kao što to primjerice dokazuje ovaj pasus „a ona mu kail nie ni mu oče ni (j)a mu oću“.

Ne ću da potičem pitanje, da li se baš Vuko ili još njegov otac doselio u naše krajeve, kao što ni to, da li je osim hljeba i zanata mogao biti koji drugi uzrok tome doseljenju; jer su to stvari, na koje se ni ne da odgovoriti. Kad bi bilo znakova, koji bi nam mogli biti oslonom, da je Vuko hotio naglasiti i istaknuti pasus svojeg pisma „i tome su šaiti dva Turčina“, onda bi nam taj pasus možda mogao biti potvrdom, da praksa ondašnjih sudova u kaznenom postupku (Strafprocess) svjedočanstvu kršćana nije davala dokazne snage, ili barem ne tolike, kolike svjedočanstvu Turaka.

[1]) Skute (?).
[2]) Halija je jedna vrst ćilimâ.

7. **Pismo raje svakolike, siromaši korjenićke**[1]). To je pismo na polovici arka, a veličine ko i prva četiri pisma; u širinu je triput, a u duljinu samo jedanput previjeno. Pismo je grubim slovima pisano, a puno mrlja i nečisto. Desni je ugao donje strane izglodan, te su ga po svoj prilici izjeli miševi. Na izvanjskoj su strani, koja je bez adrese, na prostoru ispod najdonjeg prevoja po širini pritisnuti prsti kao znakovi mjesto muhura, te se njihov broj slaže s brojem potpisa na prvoj strani. Pismo čita se:

ПНШЄМО МН РЧІЧ СВЧКОЛНКЧ СНРОМЧШ К(О)РЄNНСКЧ ГОСПОДЧРȢ NЧШЄМȢ НБРЧНМ ПЧШН ЛȢБНМО РȢКȢ Н КОЛЄNО Н NЧЛVȢ[2]) ПОД ПЧПȢVОМ. ДЧ ЗNЧШ ГОСПОДЧРȢ КЧКО СМО ІЧДNН ПОȢРЋЧЛН[3]) Н ПОІЧДНЛН Н МОГЧХМО ІȢШТЄ КОН ДЧN ЖНВН БНТН, ПЧК Є NЧС КЧРТЧР РЧЗЋЄРЧ Н РЧСЄЛН NЄГОВНЄМ КЧЛЄМОМ. ПРНСНЄЧЧ КЧКО Є NЄМȢ ДРЧГО Ч (І)ЄДЄ КОЛНКО Є NЄМȢ ДРЧГО. ДЧNКЧ Н NЄ ДЧВЧ Ч ГЛЧВNНNЄ[4]) NЄ ДЧВЧ. ДОNНО Є БЄРЧТ БЄЗ NЧШЄГЧ ОДГОВОРЧ ДЧ Є ЋЧТО NЧМН NЧ ТРНNЧЄС ДНМЧ[5]). ЋЧТО NЄ ВЧЛЧ NЧМН ВЄЋЄ NЧМН ВЧЛЧ КОН ДЧВЧ ВЄРДІНȢ Н МНРНȢ ЧЧРЄВȢ Ч МН НМЧМО КNЄЗЧ ЧЧРЄВНЄМ БЄРЧТОМ. ЗЧ БЧБОВȢ ДȢШȢ Ч ЗЧ ТВОЋЄ ЗДРЧВЛЄ ВНДН NЧМ ПО СȢДȢ ДЧ ДЧNЧК ДЧВЧ КЧКО Н МН, ЧКО ЛН NЄЋЄ ДЧNЧК ДЧВЧТ Ч ТН NЧМ, ГОСПОДЧРȢ, NЧЋН МЄСТО ДЧ БЄЖНМО ОД NЄГЧ. ІЧ МН, ІЧ ОN. Н ЛȢБНМО ТН РȢКȢ Н КОЛЄNО Н NЧЛVȢ ПОД ПЧПȢVОМ.

КNЄЗ ІОВЧN; ПОП ІОВО Н ПЄТЧР; БОШКО СТНЄVНЋ Н ПЄТКО Н МЧТО;
МЧРК(О) (ГО?)БОВ(НЋ); МНХЧНЛО ГОБОВНЋ; ПЧNТО БЧКОV Н ПЄТЧР; ІОВЧN БЧКОV Н НВЧN Н СТЧNНШЧ;
ІОВЧN ЗНЧНЋ Н ЋȢРО; ПЄТЧР РЧДОNНЋ Н ВНДЧК ЗНЧНЋ; ВȢVКО ХЧНДЧNНЋ;
ЛЧЛЄ БȢРЛНЧЧ Н СТЧNНШЧ; МЧР(КО) КОВЧV
Н ОСТЧЛО СВЄ Н МЧЛО Н ВЄЛНКО.

Kao osobinu ovoga pisma valja istaknuti, da su u istom pojedine riječi rastavljene jedna od druge točkama; a da su na više mjesta po dvije, osobito kratke riječi smatrane jednom, sasvim je razumljivo, te bi bio velik grijeh, kad bi ko samo radi toga hotio baciti zlo svijetlo na

[1]) Korjenići su kraj, sjeveroistočno od Trebinja na granici crnogorskoj.
[2]) Potkova.
[3]) Porgjali.
[4]) Harač.
[5]) Ognjišta t. j. kuća.

gramatičku izobrazbu rajinog pisara. Pisarskom osoblju suvremenih kancelarija moglo bi se u tom pogledu mnogo krupnijih zarezati u raboš!

Vrijednost osobine, koju eto opazismo u ovome pismu, tim je veća, što je ono donekle i nejasno; te bi bez ove osobine puno trudnije bilo razumjeti pravi smisao ovoga pisma. Najprvo mi je u ovome pismu bila nejasna riječ „kartar“, i pošto nijesam poznavao pravog značenja te riječi, činila mi se nekako preveć nagla odluka, da je to valjda kakvo prezime. Obratio sam se ocu, pak sam od njega doznao, da postoji riječ „kartati vunu“, što je identično sa „češljati vunu“; po tom je „kartar“ onaj, koji češlja vunu[1]). Sada je sasvim irelevantno, da li ćemo riječ „kartar“ u našem pismu smatrati prezimenom ili ne; dosta je da nedvojbeno stoji, da je ta riječ svojstvo, koje označuje neku osobu.

Bio sam u neprilici i sa značenjem riječi „ćato“, pak sam se sjetio, da sam negdje čuo ili čitao, da je to ponašena turska riječ „ćatib“ (kjatib), što znači „pisar“, a da je ta riječ toga značenja i u našem pismu, potvrgjuje i to, što u istom malo na više dolazi pasus „negoviem kalemom“.

Po tom je dao povod tužbi korjeničke raje neki kartar, koji se je istoj nametao za ćata, te bez njezina dogovora donio berat, kojim mu se podjeljuje taj čin. Čin ćata kao da je imao svrhu da učini iluzornim čin kneza. S toga raja i kaže „ćato ne valja nami (t. j. ne treba nam), veće nami valja, koji dava vergjiju i miriju carevu, a mi imamo kneza carevijem beratom“. Posljedni pasus treba naglasiti. Što će raji ćato, kad ima svojega kneza?

Nije neumjesno upozoriti na svršetak te tužbe „ja mi — ja on“; to je ultimatum, kojim raja prijeti, a u njemu je izražena sva snaga otpora, kojim je raja pripravna odbraniti svaki napadaj na ustanovu „kneza“, koja potiče iz prastarih vremena i na koju su naši seljani dotle naviknuli, da im je ona već u krv prešla.

Što se tiče potpisa na toj tužbi, neka je spomenuto, da i danas žive Stječići, Gobovići, Bakoči, Burlice i t. d.

8. **Pismo kapetana Stjepa Markova Jovovića i ostalijeh glavara Grična.** Pismo je na polovici arka, a veličine kao i pregjašnje. U širinu ima ovo pismo tri prevoja, a uzduž se vidi samo jedan prevoj po sredini. Vrlo je trošno, te je na vrhu i na dnu uzdužnog prevoja ne baš velik komad postao žrtvom zatornom zubu kućneg glodavca; isto su tako iz sredine pisma, na mjestu, gdje se uzdužni prevoj siječe sa srednjim po širini, izglodali miševi komad nepravilna oblika, a malo poveći od onih na vrhu i na dnu pisma. Osim toga nalazi se na mjestu, gdje se

[1]) Ta se je grana kućneg posla razvila do posebnog zanata, koji i danas postoji u Sarajevu; ovake zanatlije zovu Sarajlije **pucare**.

gornji i donji prevoj po širini sastaju sa uzdužnim, po jedna jajolika šupljina, koju je, sudeći po pravilnom obliku iste, napravio ne miši, nego zub vremena. Na tim mjestima nema dakako nekoliko slova, ali se ista — i ako ne baš sva — dadu lako nadopuniti.

Na izvanjskoj strani nema adrese, nego ista kao da je radi jednostavnosti prenešena unutra; jer je odmah na vrhu pisma adresa uz pozdrav, pak onda dolazi prazan prostor u širinu od ne puna tri prsta, a tek onda slijedi samo pismo. Na tom praznom prostoru izmegju adrese i pisma vidi se s lijeve strane odmah pri kraju muhur u obliku elipse. Polje je muhura crno, a slova mu bijela — znak, da su slova bila udubljena u muhur. Muhur je razdijeljen sa četiri paralelne tetive. U prostoru, što ga zatvara luk prve tetive, razabire se znak krsta, a ostalo je na muhuru nečitljivo.

Ovo se pismo od već priopćenih razlikuje u toliko, što na početku istoga ne dolazi ime otpravnika, nego je isto — po današnjem običaju — potpisato na dnu pisma. Taj se potpis radi pomanjkanja prostora nalazi postrance u lijevom kraju pisma.

Pismo čita se:

СВИЕТЛОМЕ И СВАКЕ ЧАСТИ ИЗБРАНОМЕ И УМНОЖИТОМЕ
ГДНУ. И ГДНУ. ИМРАИМЬ ПАШИ РЕСУЛЬ БЕГОВИЋУ ПОНИЖЕНИ
И УМИЛЕНИ ПОЗДРАВ: — А ПО ТОМ:
ЗНА ВАШЕ СВИЕТЛО ГОСП(О)СТВО КАКО СЛАСМО НАША ДВА
БРАТА КАПЕТАНЬ МИЛОША ЛУЧИЋА И КАПЕТАНЬ СТИЕПА МАРКОВА
К ВАШЕМЬ ГОСПОСТВУ ДА С ВАМА ЗБОРЕ ЗА НАШУ ПОТРЕБУ
КАКО СИ НАМЬ ВАЗДА БИѠ И ѠТАЦЬ И МАТИ И ВАШЬ ГДНЬ
БАБО И ВАШЕ ГОСПОСТВО И МИ ДРЖИМО И ДАНАСЬ У ВАШЕ
ГОСПОСТВО УЗДАНЦУ КАКО СИ НАМЬ И ДОСЛЕ ВАЛ(А)Ѡ (И)
ДОПУШТИѠ ДА ИДЕМО ПО ЦАРЕВОИ ЗЕМЛИ С (ВАШОМЬ)
ЗАПОВИЕДИ И ДА ПРИКУЖАВАМО[1]) ЋЕ Е КОМЕ (ШТОГОД?)
(З)АПАЛО, БУДУЋИ ЧЕСТИТИ ЦАРЬ И ПРИНЦИПЬ У МИР(У) А (ВИ)
ЗАПОВИДІЕЛИ ДА ИДЕ ЕДАНЬ ПО ДРУГОМЕ И СВОЕ НАПЛАЋУЕ,
А САДЕ, ЧЕСТИТИ ПАШО, КЛОБУЧАНИ И ЦИНЦАРИ НАСЬ ЗАРАЗИШЕ
А СВЕ ЋЕМО ПОД ВАШЕ ѠКО ДОНИЕТИ ДА ВИДИТЕ КОЛИКО
СУ ТРГОВАЧКОГА БЛАГА УЗЕЛИ, А ѠНОМАДНЕ ТРИПКО СИМОВЬ
И МИТАРЬ РАДОВЬ БИІАХУ ДАЛИ КАПАРУ ЦЕКИНА: ‡о[2]) У ИМЕ
ТРГОВИНЕ ПОСЛАЛИ ПО АЋИМУ ШАБАНОВУ НИКОЛИ ГОБО-
ВИЋУ, ПАКЬ ДОЧЕКА ДЕРВИШЬ БИЕДИЋЬ КО(Д) СВОЕ КУЋЕ
И УЗЕ БРАВА: П[3]): И ГОВЕДИ: В[4]): НЕГО МОЛИМО ВАШЕ
СВИЕТЛО ГОСПОСТВО ДА БИСТЕ ЧИНИЛИ ДА ВАША ЗАПОВИЕДЬ

[1]) Naplaćujemo.
[2]) Ovo su brojevi, valjda 12 ili samo 2.
[3]) Osamdeset.
[4]) Dva.

ЧИНИ ТО СИРОМАСИМА (П)ОВРАТИТИ И МИ СМО ВАЗДА НА
ЗАПОВИЕДЬ В(АШ)ЕГ(А) (ГОСП)ОСТВА И БОГ ВАСЬ У ГОСПОСТВУ
ПО(ДРЖАО).
КАПЕТАНЬ СТИЕПО МАРКОВЬ ИѠВОВИЋ И ОСТАЛИ ГЛАВАРИ
ГРИЧНА, СЛУГЕ ВАШЕГА ГОСПОСТВА.

Mjesto Grična, čiji su glavari pisali ovo pismo, nije mi poznato; o položaju njegovu može se crpsti iz samoga pisma tek taj pozitivan podatak, da je Gričan bio negdje u susjedstvu Trebinja, a na području mletačkoga principa.

*

A sad dolazi red na tri pisma, koja su tako važna za povijest naše porodice, da bi revan istraživaoc njihovom pomoću mogao učiniti prozirnom tamnu koprenu, koja zastire davninu naše obitelji.

Ne bih se rad bio udaljivati od pravog predmeta ove radnje, ali mi se čini nužnim upozoriti baš na ovom mjestu na jednu vrlo zanimljivu pojavu. Stariji članovi raznih begovskih porodica po Bosni i Hercegovini, ako ih upitaš za njihovu starinu, nerado ti odgovaraju; a ako već ne mogu da ti uskrate odgovora, onda ćeš ih najčešće — osobito ako su u društvu svojih suvjernika — čuti gdje kažu, da je njihova starina i porijeklo u Maloj Aziji, otkud im se tad i tad taj i taj predak doselio u ove krajeve. A poznato je, da su naše begovske porodice većim dijelom staro domaće plemstvo, koje je, nakon što su Turci osvojili ove zemlje, prigrlilo islamsku vjeru, te tim povodom obično promijenilo i svoje staro ime. Uopće su dva razloga mogla dati povod toj promjeni imena. Ili je ime dotičnih porodica nosilo trag kršćanstva, ili su pojedini članovi, pa i grane tijeh porodica ostale u kršćanstvu, od kojih se onda trebalo i po imenu razlikovati. To nam baš razjašnjuje, za što su Kulenovići, Babići zadržali svoja stara imena. Pak usuprot tome nastojaće valjda koji stari Kulenović, Babić, čak i Filipović — čije ime ipak tako očevidno pokazuje svoju starinu — da prenese svoje porijeklo u Malu Aziju. Uzrok je toj pojavi tjesnogrudo shvaćanje svojih vjerskih dužnosti, koje kao da se je u mnogih naših izrodilo u fanatizam, od kojega neka Bog sačuva svakog brata muslima; jer fanatizam isključuje slobodu mišljenja, a bez slobode savjesti nema tvrde vjere. Sloboda je savjesti temeljno načelo, koje islam, naša lijepa vjera, visoko drži, a fanatizam nije nego slabost, nepouzdanje u sama sebe. A šta je nego fanatizam htjeti prigušiti historijom potvrgjenu istinu, da su naši stari ostavili kršćanstvo, te primili islamsku vjeru? Priznanje te istine ne slabi, nego dapače svakom razumnu potomku treba da poveća revnost u izvršivanju islamskijeh propisa; jer to nam je priznanje uprav svjedočanstvo, da su naši stari upoznali svijetlo i istinu

islama, te otresavši se kršćanstva dali prednost islamu. U pojavi, na koju eto upozorih, biće da nam je tražiti razjašnjenja onoj verziji, po kojoj je starina naše porodice iz Erzeruma u Maloj Aziji. Ali osim te verzije sačuvao je najstariji, još danas živi član naše porodice, gosp. Muhamed-beg Hadži Adembegov predaju, da su Resulbegovići porijeklom Burovići. Tri pisma, koja ću evo odmah da priopćim, potvrgjuju tu predaju na način, koji isključuje svaku sumnju.

Ta su tri pisma od Stanislava Burovića, te se u sva tri tipiski nalazi na početku pasus „od mene Stanislava Burovića našemu prijatelju i rogjaku Ibrahim paši Resulbegoviću".

Ova su tri pisma na arcima od iste veličine, koje je i većina već priopćenih pisama. Prilično su dobro sačuvana, a prvobitno su sva tri previjena u širinu, a isto tako i u duljinu na dva mjesta. Od zajedničkih obilježja treba istaknuti, da se na sva tri pisma nalazi otisnut isti grb, koji, ako je porodični grb Burovića, a ovi rodbina Resulbegovića u direktnoj liniji, nije ni za našu porodicu bez interesa. U sva tri pisma taj grb bio je na muhuru u obliku elipse, ali je format muhura samo na dva pisma isti, dočim je oblik muhura na trećem znatno manji. Ta razlika u formatu najbolje je sredstvo, koje nam može biti na ruku, da upoznamo bitne dijelove samoga grba; jer je sve nuzgredno, što u oba formata nije isto. Po tome su bitni dijelovi grba kruna i pod njom zatvoreno polje, u kojem se vide dva lava iste veličine, a okrenuti jedan prema drugom. Lavovi su se oduprli na jednu od stražnjih, a u pandžama jedne od prednjih noga drže ta dva lava u nakrst po odebeo štap, koji je na gornjem kraju mačugast. U manjem su formatu muhura ti krajevi štapa spojeni crtom. Repići tijeh lavova dotiču crte, kojima je zatvoreno polje grba. To je polje u manjem formatu u formi elipse, a u većem na lik pačetvorine. Obruč krune, koja je iznad toga polja, dosta je širok, te je po njemu nanizano sedam roščića, koji su se na vrhu raširili u oblik tačke. Tih sedam roščića izražaj su pripadnosti u stališ „kontâ" (conte, comte), a to potvrgjuje i pismo Anta Meštrovića, što ćemo ga dolje pod brojem 12. priopćiti, a u kome je govor o „konte Stanislavu", koji bez dvojbe nije niko drugi nego glavom Stanislav Burović.

Polje je grba s izvana dekorirano šarama, koje u obadva formata nijesu jednake, te ih s toga kao nešto nuzgredno ne ću potanje ni opisivati. Glede tih šara samo ću toliko spomenuti, da se nalaze na pobočnim stranama polja, te da su na obje strane jednake i simetrično postavljene. Tačan oblik tijeh šara moći će čitatelj vidjeti dolje na slikama.

Od ta tri pisma, kojima je zajednički otpravnik Stanislav Burović, najprije ću pod brojem 9. priopćiti pismo, od kojeg je izvanjska polovica

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1897. IX. 2.

Slika 3. Pismo Stanislava Burovića, upravljeno Ibrahim-paši Resulbegoviću.

arka otkinuta, te s njome nestalo i adrese. Velike, blijede pjege, koje pokrivaju veći dio pisma, pošljedica su kiše, koja je valjda naljevala pismo, ali ga srećom nije tako oštetila, da se ne bi moglo čitati. Grb je u ovom, a i u druga dva pisma, na istom mjestu i to s lijeve strane pod onim dijelom prvoga retka, za koji je taj veći od ostalih redaka. Grb i pismo vidi na *slici 3.* a čita se:

„*Ot mene so(p)raintendenta Stanislava Burovića našemu priatelu i rogjaku Ibraim paši Resulbegoviću v. d. p.*[1]) *a po tomu daemo vi na snane kako primismo vašu knigu po Tomu Vučkoviću poradi goveda, što mu su pokradena. sreća e dala da e (j)uče došao g(os)p(odi)n sopraprovidur, koemu sam on čas sborio poradi ovoga posla, i naredio e on' čas, da dogju ovgje l(j)udi za razumiet kako e stvar prošla, i radi se što se veće more za iztražit volove. štogoć bude daćemo vi na snane (znanje). i suviše vi pišemo, kako žudimo doći k vami za zborit od nekie gospockie stvari. i (j)a ću se uputit oko pervoga petka koi dogje, i odićemo preko Bielotinu*[2]), *nego vas molimo da biste poslali naredbu stražama, da nam bude mirno putovat, i ne drugo bog vas u gospostvu poderžao.*“

Neka mi je dozvoljeno istaknuti, da je „sopraprovidur“ bio namjestnik republike mletačke u njezinim gradovima, a „sopraintendent“ vrhovni nadzornik.

Bog zna, kakve su mogle biti one „gospocke stvari“, o kojima je Burović žudio zboriti sa svojim rogjakom?

Nema datuma, da bi se moglo izvjesnošću ustvrditi, ali je ipak sva prilika, da je u nizu pisama, što ih je Stanislav Burović pisao Ibrahim paši, iza ovog pod brojem 9. odmah slijedilo pismo, što ga evo priopćujem pod brojem 10.

Isto je dobro sačuvano; na čitavu arku, od kojeg izvanjska polovica nosi adresu, koja se čita:

ДА СЕ ПРЕДА У ГОСПЕ: РУКЕ ИБРАИМ ПАШЕ РЕСУЛБЕГОВИЋА
У БИЛЕЋУ.

I na ovo pismo kapala je voda, koja je na desnoj strani napravila široku tamno-blijedu pjegu. Grb je na ovom pismu u manjem formatu. *(Slika 4.)*

Slika 4. Grb Stanislava Burovića na njegovom pismu, upravljenom Ibrahim-paši Resulbegoviću.

Pismo čita se:

ѠТ МЕНЕ СО(П)РАИТЕНДЕНТА СТАНИСЛАВА БУРОВИЋА НАШЕМУ ПРИАТЕЛУ И РОЋАКУ ИБРАИМ ПАШИ РЕСУЛБЕГОВИЋУ В: Д: П:

[1]) Na ova tri slova kao skraćeni znak neke konvencijonalnosti upozorio sam već gore u primjedbi.

[2]) Bjelotina je brdo južno od Trebinja na dalmatinskoj granici izmegju Kruševica u našoj i Kanavala u dalmatinskoj granici.

а по томꙋ како нам не доће ваш о(д)гово(р) ꙋ четвертак пасани[1]), тако се не дигосмо него синоћ из дома и дођосмо вечерас на мостꙋ[2]), ће ћемо преноћити, а сиꙋтра ꙋ јꙋтро рано ако бог да ꙋпꙋтићемо се за доћи к вами ꙋ билећꙋ. не дрꙋго бог вас ꙋ господствꙋ подержао.

Spomeno sam već, da je ovo pismo u uskoj svezi sa pregjašnjim, a to se vidi otud, što je Stanislav Burović očitovao u pregjašnjem pismu namjeru, da će oko „prvog petka“ krenuti u Trebinje, pak je za to i molio Ibrahim pašu, da naredi stražama, da mu dadu slobodan prolaz. Odgovoru Ibrahim pašinu nadao se je u četvrtak, koji mu je megjutim — kako se iz pisma pod brojem 10. razabire — stigao dan-dva kasnije, a uzrok je zakašnjenju bio, što pismo pod 9. nije zateklo Ibrahim paše u Trebinju, nego mu je otpremljeno u Bileću, gdje se je u to vrijeme bavio valjda na čiflucima.

To, kako je Stanislav Burović pisao ovo pismo pod brojem 10. na Mostu, otkriva nam razlog, s kojeg je grb na ovom pismu u manjem formatu; na put Stanislav Burović nije nosio velikog muhura, nego je za slučaj potrebe imao valjda u kamenu prstena, što ga je nosio na ruci, otisnut svoj grb. A kamen toga prstena nije mogao biti velik.

11. Treće pismo Stanislava Burovića.

Ono se od pregjašnja dva razlikuje, što je pisano malo krupnijim slovima, i ako ih je sva tri pisala ista ruka. I u ovoga je pisma adresa na izvanjskoj polovici arka, te se čita:

да се преда ꙋ госп(очк)е : и п(риателск)е : рꙋке ибраим паши ресꙋлбеговићꙋ

ꙋ требине.

Slika 5. Grb Stanislava Burovića na pismu broj 11.

Pismo, koje ima s lijeve strane grb *(slika 5.)*, čita se:

ѡт мене со(п)раит(енд)ент)а : станислава бꙋровића на-шемꙋ приателꙋ и рођакꙋ ибраим паши ресꙋлбеговићꙋ в : д : п : а по томꙋ симо лакетни како е тергова по вашои земли лꙋди ваши не доплатише мꙋ негове

[1]) Prošli.

[2]) Nema sumnje, da je to Arslanagića Most na Trebišnjici, preko kojeg je sela vodio put u Bileću. Ovo je mjesto daleko pô sata od Trebinja.

аспри, и лакетиѣ исти у дан данасни има имат пуно гроша. За то вас тврдо молимо да би му сте то учинили скупит и накужат[1]) да би се и он сиромах како гои утешно не друго бог вас у господству подержао.

Ta tri pisma zaslužuju da budu sačuvana u trajnoj uspomeni, jer nam ista jasno svjedoče skladnost i slobodoumlje starih ljudi, čijih vrlina kao da danomice nestaje u mlagjeg naraštaja. Ta pisma kao da oprovrgavaju tvrdnju, da je megjusobnom trvenju našega naroda bila uzrok jedino vjerska nesnošljivost. Nije moguće ni pomisliti, da bi se ljudi, koji su se u privatnom životu, usuprot različitom vjerskom uvjerenju, tako nježno milovali, u javnom životu mogli samo radi vjere onako smrtno trti i mrziti. Osim vjere biće da je bilo i drugih motiva tome trvenju, a da je vjera bila zgódan zastor, kojim su se pokrivali ti motivi, nije se čuditi, pošto se i danas vjera ne rijetko izrabljiva u sebične, politične svrhe.

A sad bi još preostalo, da se koja progovori o porodici Burovića. Nego o tome nemam mnogo podataka pri ruci. Obitelj Burovića živila je u Perastu, te je — kako mi kazuje uvaženi trebinjski trgovac gosp. Gjuro Ivanišević — bila jedna od najuglednijih i vrlo bogatih kuća u Boki Kotorskoj. Narod priča o nekom konte Vuku Buroviću, koji je bio silan i slavan sa svojeg bogatstva. Negdje u proljeće, kada siromašni svijet našijeh krajeva najtvrgje tare bijeda i nevolja, a kleta glad kesi zube na ognjištu seljačkijeh koliba, poslao neki Crnogorac iz Čeva svojega sina, ne bi li štogod u okolici „privredio“ i donio da utješi kutnju čeljad. Ali sin ne bio dobre sreće, pa ga na večer korio otac. „Kami te podranio, sine, rgja te ne bila! Da si se turio na baba, ti bi sišâ u Perast, gdje se svako jutro šeće uz more čestiti konte Vuko, te puši na dugi, debeli čibuk.“ „„A čemu bi se mučio i išâ doli u Perast?““ „Anu ti, sinko, podrani doli u Perast i nazovi konte Vuku Boga i reci mu: „Dobro jutro, konte Vuko maniti!“ Sin je razumio oca i evo ga rano u Perast, gdje na morskom žalu sretne konte Vuka na šetnji, kako puši čibuk. Crnogorče će mimo nj, skine kapu i nazove mu: „Dobro jutro, konte Vuko maniti!“ Konte Vuko, kako je bio i od sebe ljutit poviče: „A stani, ničiji sine; pa ti meni, rgjakoviću, da rečeš da sam manit....“ svrne brže bolje lulu, te čibukom nekolika puta iza uši i po glavi siroto Crnogorče, a ovoga stane lelek i pomagnjava. Kad sutri dan, imaš šta vidjet; sleglo se u Perast jedno trideset, četrdeset Crnogoraca, sve pod puškom i pod nožem. Stoji ih huka i graja — traže konte Vuka. Pita ih konte Vuko, što su došli, a oni svi u jedan glas:

[1]) Naplatiti.

„Kako pitaš što smo došli? Zar ne znaš, krvniče jedan, e si nam smakâ sina i brata — hranitelja sve kuće; eno ga za lijek živa, a boža ti vjera, evo nas da zametnemo krvno kolo.“ Čudi se konte Vuko napasti, te da istu otkloni, stane s njima pregovarati. Pogode se, te im dadne nekom dva, nekom tri cekina i — tako ih smiri. Konte Vuko poznavao je lukavost crnogorsku, te im se drugom prilikom osvetio za ovu prijevaru. Tužili mu se na glad, a on im ponudio, da će im dati dobar ručak, ako mu presuše ribnjak, u koji je sa skrovite strane ulazilo more. Kad su se uzalud namučili, crpeći more iz ribnjaka, zapomagali su: „Aoh! krvava ručka u konte Vuka.“

Još mi je jednu pripovijedao gosp. Ivanišević o Burovićima, koju mu je još u Americi kazivao neki Bokelj. Ista — i ako priča — vrijedi da se zabilježi, jer nam kazuje, kako naš narod tumači postanak imena mletačkom trgu, te se zove „Piazza Schiavona“. Mlecima zaprijetio neki crni Arapin, divske snage, te je razna zla činio po Mlecima, a Mlečići nikako da mu stanu u kraj. Svakog čika, a niko da se pouzda, da mu izagje na junački mejdan. Njegova je sablja s mnogoga skinula glavu, a zabrinuti dužd pisao je svojim namjesnicima knjige, neka na svim stranama mletačkog područja traže čovjeka, koji bi mogao stati Arapinu na mejdanu. Taka je knjiga došla i u Boku na ruke konte Burovića, a na njegov oglas prijavio se neki čobanin iz Paštrovića kod Budve. Burović se smijao, kad je vidio ovog čobanina, jer ga na oči nije ništa bilo. Bojeći se bruke, odgovarao ga Burović, da ne ide u Mletke, a on hoće pa hoće. Kad nije bilo druge, Burović mu ponudi dobro oružje i odijelo, a čobanin odbi sve, jer da mu je dosta njegov nož za pojasom. Dužd i senat odahnuli, kad im je Burović javio da vodi junaka, te željno očekivali njegov dolazak. Kad je Burovićeva galija bila na pomol Mletaka, izašao je pred njega dužd sa senatom, te ga dočekali na obali. Ali kako su se smrčili, kad im je Burović pokazao slaba, koštunjava čovjeka, koji je u prostom čobanskom odijelu došao da se bije s Arapinom, kojega je obuzela prekomjerna obijest, kad su mu rekli, da će ovaj podijeliti s njime mejdan. „Zar nijeste mogli boljeg naći?“ pošprdno se obratio Arapin duždu i senatu. A Paštrovićanin će Buroviću: „A šta ovi ovdje govore, konte?“ Kad mu je konte kazao, o čemu se radi, zaći će čobanin: „Recite mu, konte, da su bolji ostavljeni za boljega, a njega da sam ja zapanuo.“ Ugovoren je za sjutra dan mejdan i to na lagji, zvanoj catara, čija je paluba, budući obično služi za prevoz kamena, široka i ravna. Usidrili lagju, da se ne ljulja, a u Mlecima što je bilo stara i mlada izašlo na obalu, da gleda mejdan. Arapin se ustobočio na catari, te se obijesno smije i kao od šale omjera sabljom, kuda će posjeći svojeg provitnika. A kad je ovome te šale malo i previše bilo,

trgne iz potaje nož i raspori Arapa... Silan pljesak sa obale stane povlagjivati Paštrovićaninu, a Arapove napasti oslobogjeni Mlečići priredili su veliko slavlje Buroviću i njegovu zemljaku. Nego prostodušni čobanin nije za sve to vele mario, pa kad su ga dužd i senat, hoteći ga nagraditi za junačko djelo, uveli u bogatu riznicu, te mu ponudili da uzme blaga koliko mu srcu drago, zavukao je za pas ruku, te izvadio rubac, u čijem je kraju bilo mrtvim uzlom zavezano nekoliko sitnih novaca. Otalen je izvadio malen novac, te ga bacio na jednu od mnogijeh hrpa zlata i dukata, što su tu u riznici bili nagomilani. Upitan za uzrok odgovori: „Da se je odavlen uzimalo, a ne davalo i donosilo, ne bi ovdje bilo ovoliko blaga.“ Uzalud se svi i dužd i senat i Burović mučili da ga sklonu da što uzme; njegova tvrdoglavost bila je neslomiva. Kad su ga napokon molili, da ipak nešto uzme, odgovorio je da ne traži ništa više, nego da mu dadu jabuku, pak dokle se on njome baci, ta se to mjesto prozove po njegovom narodu. Mlečići na to pristali i on se bacio jabukom, a mjesto se prozvalo „Piazza Slavona“ t. j. slavenski trg, no lukavi Mlečići promjenuli kasnije to ime u „Piazza Schiavona“ t. j. trg robova. Toliko sam čuo pričati o Burovićima, a nijesam mogao saznati, da li i danas živi kogod od te porodice ili je sasvim izumrla.

12. Pismo Anta Meštrovića. Pisano je lijepim sitnim slovima na arku od poznate nam veličine, te je dobro sačuvano. U širinu je, a i u u duljinu previjeno dvaput. Adresa na izvanjskoj polovici arka čita se:

ДЧ СЕ ПРЕДЧ Ȣ ГОСПОЧКЕ: Н СВНЕТЛЕ РȢКЕ НБРЧНМЬ ПЧШЕ РЕСȢЛБЕГОВНЋЧ

Ȣ ТРЕБНЋNЕ.

I na ovom pismu ima otisnut grb i to na dva mjesta. Na unutrašnjoj polovici arka, gdje je pismo, nahodi se taj grb s lijeve strane uz drugi i treći redak odozgor, a drugi je put otisnut isti grb na izvanjskoj polovici i to takogjer s lijeve strane odmah uz kraj, a na mjestu, koje je upravo u sredini izmegju gornjeg i donjeg prevoja po širini. Grb je na izvanjskoj polovici položen horizontalno prema adresi, a još se od grba, što je unutra na početku pisma razlikuje, što je grb na unutrašnjoj polovici otisnut u tintu, a na izvanjskoj samo u papir. Kruna je unutrašnjeg grba otrta, te s toga nejasna, no sudeći po izvanjskom, koji je manje zgodan za tačan opis, rek bi da je to kneževska kruna. Ispod krune vidi se zatvoreno polje u obliku pačetvorine. To je polje crtom po širini raspolovljeno u dva dijela. U gornjem se dijelu vidi podlaktica čovječije ruke, koja u stisnutoj šaci drži pticu (sokola), a u donjem je dijelu rašireno krilo oveće ptice. Izvana se je za pobočne strane toga polja prihvatio pandžama obijuh prednjih i jedne od stražnjih nogu po jedan lav,

a četvrtom se nogom odupro o trokutasto podnožje, koje je na dnu prislonjeno uz pobočne strane zatvorenog polja. Ta su dva lava jednaka i simetrično jedan prema drugom postavljena, ali ipak razmjerno nešto veća od onih na Burovićevom grbu.

Pismo (*slika 6.*) čita se:

„Ot mene Anta Meštrovića našemu priatelu starome gnu: Ibrahim paši Resulbegoviću: v: d: p: a po tomu kako mi dogje kniga od vašega gospostva po barjaktaru Kirpiću ja sam uput činio sazvati ove naše poglavice od Dračevice i knigu in[1]*) kazao, kako vaše gospostvo nieste kaili da pregone preko konfina*[2]*) goveda ni stoku i nastojao sam svakako e da bi vi obećali dati kakav poklon, kako su davali bili i vašemu pokojnom ocu, ali mi oni odgovoriše da bi kaili i voleli bili davati vama samiem nego mlozini, zašto ono što su prigje davali pokojnom Osman paši, ono sada davaju gespodarima od zemala koi što ćiu zemlu diržu i si(j)u za to ne umiem vi što drugo reći, i molim vas poradi onie kniga, što znate da vi (j)e preporučeno zašto mi (j)e i onomadne pisao iz Zadra konte Stanislavo za n(j)e, ako su došle da mu i(h) pošalem i pozdravlao vas je milo i drago, ali vas molim da biste zabiležili koe ću poslati nemu koe li dati gnu: sofraproviduru, kako vi (j)e bio i on govorio; i bog vas u zdravlu i gospostvu podiržao.“*

Ovo pismo, koje je — kako već spomenuh — i s toga važno, što potvrgjuje, da je Ibrahim paša sin Osman pašin. Pošljednje je od dvanaest pisama, što su upravljena Ibrahim paši Resulbegoviću. U tu grupu pisama uvrstiću pod brojem 13. pismo, koje i ako nije na direktnu adresu Ibrahim paše Resulbegovića, ipak se je njega ticalo, jer je sva prilika, da paša, na čijeg je ćehaju upravljeno ovo pismo, nije niko drugi, nego glavom Ibrahim paša. A u toj me tvrdnji pojačava to, što se osim na Ibrahim pašu nije našlo ni ciglo pismo na kojeg drugog pašu.

13. **Pismo Mustafa ćehaji Rigješiću.** Što se tiče veličine i formata, ovo se pismo potpuno slaže s onim, što ga priopćih pod brojem 5., samo je u širinu previjeno tri puta, te je dobro sačuvano. Na izvanjskoj je polovici pisma adresa, koja se čita:

ГДNȢ МȢСТ4П4 ЋЕ4ІН РНЋЕШНЋȢ Ȣ Г(О)СПОЧКЕ РȢКЕ.

Pismo se čita:

ГДNȢ МȢСТ4П4 ЋЕ4ІН РНЋЕШНЋȢ ΛȢБНМО СКȢТЕ Н ПОƷ-
ДР4ВΛ4МО В4ШЕ Г(О)СПОСТВО, К4ЖН ГОСПОД4РȢ П4ШН ЕВО
ДОЋЕ 4БЕР Д4 ЋЕ Д4N4С НƷНЋН ВОНСК4 Ʒ4НСТО N4 ГР4ОВО
Н НДЕ СВ4 ЧРN4 ГОР4 Т4КО МН (І)Е ПОРȢVНѠ ВȢΛНN4 Д4
НМ4 НΛ4Д4 Н ПЕСТОТНN4 ДОСΛЕ Н ПОСΛ4ΛН СȢ КNНГȢ Ʒ4
ТРН МЕНД4N4 Д4 НМЬ НДȢ ЕД4NЬ ДНƷД4РȢ 4 ЕД4NЬ
Ш4ѠВНЋȢ 4 ЕД4NЬ 4ΛНН БНΛ4ΛОВНЋȢ Н Т4КО ƷN4Н Н БОГЬ
ТЕ Ȣ ƷДР4ВΛȢ Н Ȣ Г(О)СПОСТВȢ ПОДРЖ4Ѡ.

---

[1]) Dolazi i danas u dubrovačkom dijalektu mjesto: im.

[2]) Granica.

Isporedi li se ovo pismo sa onim pod brojem 5., lako se raspoznaje, da ih je obadva pisala jedna te ista ruka. S toga se sama po sebi nameće tvrdnja, da ta dva pisma potiču od istog anonimnog otpravnika, a nije daleko od pameti, da je jedna i ona vojska, a kojoj se u obadva govori. O načinu ondašnjeg vojevanja kazuje ovo pismo, da je bilo u običaju javljati i zvati protivnika na mejdan, što se donekle podudara s ustanovom današnjeg megjunarodnog prava o navještavanju rata.

O sistemu ove radnje istaknuto je još na početku, da su adresati jedini oslon za grupiranje ovih pisama, s toga i čini naredno pismo posebnu grupu, ali ću isto, kao i preostalih još pet pisama, radi boljeg pregleda nadovezati pod rednim brojem na gornja pisma.

14. Pismo Hasan-begu Resulbegoviću od Lorenca Paruta „za skupno vladanje Mletačko providura eštraordenario od Kotora, Albanije, Nad Novijem i Budve".

To je pismo na polovici arka, a veličine kao ono pod 12. Na drugoj polovici arka, koje nema, bio je talijanski original pisma, jer je sačuvana polovica označena pri vrhu kao „prepis" t. j. prijevod. U širini je triput, a u duljini samo jedanput previjeno. Pisano je crvenkastom tintom, koja je radi dodira s vodom izblijedila. Adresa je na način pisma pod 8. unutra na čelu pisma, samo što je ovdje pred njom ime otpravnika s potpunom titulom. Svršetak pisma i datum preneśeni su radi pomanjkanja prostora na izvanjsku stranu, gdje se još pri dnu s desne strane nahodi potpis otpravnikov. Pismo je prilično sačuvano; samo se na početku prvog retka vidi mala šupljina, koja je izjela jedno slovo, te učinila nerazumljivom prvu riječ toga retka.

Pismo čita se:

ПРЕПИСЬ.

ѠД НАСЬ ЛОРЕНЧО ПАРȢТȢ ЗА СКȢПНО ВЛАДАНЕ МЛЕТАЧКѠ ПРȢВИ(ДȢР) ЕШТРАОРДЕНАРЮ ОДЬ КОТОРА, АЛБАНИЕ, НА НОВИЕМЬ, И БȢДВЕ, ВАМА АСАНБЕГЬ РЕСȢЛБЕГОВИЋЬ.

(?)ѠНȢ РАБА(?)Л(?)И(?), КРСТȢ МАЛАВРАНЗИЋȢ КОИ СȢ ЧИНИЛИ И НА ИМЕ ОДЬ САВЕ КОНЕВИЋА И ОДЬ ТОМА КОНЕВИЋА, КОЕ СТЕ ПРЕПОРȢЧИЛИ ОВОИЗИ КАРИЧИ[1]) С ВАШИЕМЬ КНИГАМА. МИ ȢЧИНИЛИ СМО СȢД ЗА КОН(І)Е, ШТО СȢ ИСТИЕМА БИЛИ ПОВЕДЕНИ ОД ѠНИЕ ИС КРИВОШИА НАШИ ШȢДИТИ[2]); ТОЛИКОЕ ЕСТЬ ИСТИНА, БȢДȢЋИ ДАНАС ȢЧИНИЛИ ЕДНȢ КНИГȢ, С КОІОМЬ ЗВАЛИ СȢ СЕ[3]) ПОДПȢНО ПЛАЋЕНИ, И КОНТЕНТИ.

[1]) Milosti (?).

[2]) Podanici.

[3]) Očitovali, izjavili su se.

НСТО ЖȣДНМО С4Д4, Д4 VННТЕ Н ВНХ, З4 ОВЕ ШȣДНТЕ ОД КРНВОШН4 З4 ЖНВОТНNȣ ШТО Е НСТНЕМ4 ПОВЕДЕN4, Н З4 ДРȣГНЕ МNОГНЕ ШТЕТ4, ШТО Сȣ ПОДNОСНЛН, Н К4КО ВН СМО ПНС4ЛН ȣ ПОТ4NКО, С N4ШНЕМЬ ДРȣГНЕМЬ КNНГ4М4 22. 4ГȣСТ4 П4С4ТОГ4, ȣ КОНЕМ4 ПОСЛ4ЛН СМО ВН КОПІО ОД МЕМОРН4Л4 ОДЬ ТȣЖБЕ ОДЬ НЗГОР НМЕNТОВ4ТНЕ КРНВОШН4N4, МNОГО NЕВОЛNНХ ОДЬ СТР4NЕ ОДЬ ТНЕХЬ ТРЕБНN4N4Х, К4КО СЕ ТȣЖȣ.

ОNНЕМ4 НСТНЕМ4 КNНГ4М4 ВН СТЕ ОДГОВ4Р4ЛН ПРНМ4ЮЋН СЕ Д4 ЋЕТЕ N4М4Х ȣVННТЬ ПР4ВДȣ, К4Д БНСТЕ ЗN4ЛН НМЕN4 ОД ЗЛОVННН4Ч4, 4 С4Д4 СМО ȣ БРНЕМЕ[1]) Д4 ВНДНМО В4Шȣ РНЕVЬ, З4ШТО К4ЖЕМО В4М4 ѠNЕ КОН Сȣ VННПЛН ЗЛОVННСТВО СȣПРОЋЬ КРНВОШН4N4 НМЕNОВ4ТНЕ.

ѠВН Сȣ 4ЛН 4Г4 РНК4ЛОВНЋЬ, Н ЕД4NЬ РЕVЕNН К4РНМ4NЬ ȣVННЕNЬ ТȣРVННЬ[2]), З4ТО БНЋЕ В4ШЕ ПРНМНЕNЕ[3]) ȣVННТЬ ПОДМНРНТЬ N4ШЕ ОДЬШТЕТЕ ȣК4З4ТЕ, К4КО СМО Н МН ȣVННЛН ПОДМНРНТН ПРНЕВОР4NЕ, К4КО СТЕ НСК4ЛН, Н К4КО СМО ВН К4З4ЛН.

VЕК4ЋЕМО ОДГОВОРХЬ, З4ШТО N4 ДРȣГН N4VННЬ, МНСЛН-ЋЕМО ДРȣГН ПȣТЬ, Н ЖȣДНМЬ В4М4 ВНШНЕМЬ [na izvanjskoj strani] СВ4КНЕМЬ ОД ГОСПОСТВ4.

НЗ NОВОГ4 13. ѠТОМБР4 1766.

ЛОРЕNЧО П4РȣТ4 ПРОВНДȣР ЕШТР4ОРДЕN4РНѠ.

Birokratski stil daje ovomu pismu karakter službenog akta, a slabi prijevod talijanskog originala čini ga još većma suhoparnim. O adresatu ovoga pisma treba upozoriti, da isti nije identičan sa gore spomenutim Hasan-begom Trebinjcem, suvremenikom Ali paše Stočevića.

Pisma Hasan-begu i Omer-agi Ćatoviću.

Jedno od dva pisma, te su na zajedničku adresu Hasan-bega i Omer-age Ćatovića, datirano je na 17. maja 1774., pak isporedi li se taj datum sa onim pregjašnjega pisma, to radi malenog razmaka od ciglih osam godina nije nevjerovatno, da je Hasan-beg u ova dva pisma identičan sa adresatom pregjašnjega pisma. Nema pozitivnih podataka, kojim bi se moglo utvrditi, ko je bio Omer-aga Ćatović, te razjasniti, za što se uz Hasan-begovo spominje i njegovo ime. Tek sam toliko čuo pripovijedati, da je u svoje doba bio taj Omer-aga Ćatović vrlo bogat, te su mu radi sjaja i bogatstva nadjeli pridjevak „malog cara“.

[1]) Vrijeme.
[2]) Učinjen turčin = poturica.
[3]) Primiene = dužnosti (?).

Svojim bogatstvom biće da je stekao velik upliv kod Trebinjana, pak su valjda nekaki „državnički obziri“ silili Hasan-bega, da ga pritegne sebi i načini svojom desnom rukom.

15. Pismo Gjura Pešikara. Ovo pismo malenog formata, takogjer je na dvije četvrtine arka, ali se od pisama pod brojem 5. i 13. razlikuje, što pismo nije na prvoj nego na trećoj, a adresa mu je na prvoj mjesto na četvrtoj strani. Pisano je vrlo grubim i ružnim slovima, a po širini se vide dva, dočim u duljinu samo jedan prevoj.

Adresa čita se:

ДА СЕ ПРЕДА У ГОСПОЧКЕ РУКЕ АСАNБЕГУ Н ѠМЕР АГН
У ТРЕБНNЕ.

Pismo glasi:

ПНШЕМЬ ІА ЋУРО ПЕШНКАРЬ Г(О)С(ПО)ДАРУ АСАNЬ БЕГУ Н ѠМЕР АГН П. О. В. А ПО ТОМЕ Г(О)С(ПО)ДО ЛУБНМ ВН РУКУ Н КОЛЕNО ЗNАТЕ Г(О)С(ПО)ДО КАКО САМ ВН ДАѠ ТО МОЕ ДНЕТЕ NА ВЕЛНКУ БОЖІЮ ВЕРУ Н NА ВАШУ ѴНСТУ ТУРСКУ ВЕРУ, NЕГО ВАСЬ МОЛНМ Н КУМНМЬ Н МОЛНМЬ ДА МН ГА ВРNЕТЕ NА ВЕРУ ВАШУ КАКО САМ ВН ГА Н ДАѠ NА ВАШУ ВЕРУ АКО ЛН ГА ТАКО ВРNУТН NЕЋЕТЕ А ВН МН ГА ВРNНТЕ ІА ЗА РОБА ДРУГОГА ІАЛН ЗА БЛАГО ДА ѠТКУПНМЬ А ЗNАТЕ Г(О)С(ПО)ДО ДА ІА NЕ МОГУ УСТАВНТН СВУКОЛНКУ ЧРNУ ГОРУ ДА NЕ ѴЕТУЕ, ІА СЕ ЗА ВНШЕ NЕ ЗАСТЛАМ (?) NЕГО МОГУ УСТАВНТН, А ЗNА Н БОГЬ Н ЛУДН КАКО РАДНМЬ Ѡ ВЕРН Н МНРУ NЕГО ВАС Г(О)С(ПО)ДО МОЛНМ ДА МН ТУ КNНГУ ѠДПНШЕТЕ АЛН ЋУ СЕ УЗДАТН У БОГА Н У ВН[1]) АЛН ЋУ ГА ЗАБОРАВНТ Н БОГ ВАС У ГОСПОСТВУ ПОДРЖАѠ.

16. Pismo Vicenca Donà, sopraprovidura. To je pismo na čitavu arku; čisto je i dobro sačuvano, te je uzduž samo jedanput, a u širinu triput previjeno. Adrese izvana nema, nego je kao u pisma pod 8. unutra na početku pisma. Na prvoj je strani talijanski original ovoga pisma, a na drugoj „prepis“ t. j. prijevod istoga.

Talijanski original glasi:

„A gl' onorati nostri amici molto affetuosi Assambegh, et Omer Agà Chiatovich Comandanti di Trebigne salute.

Abbiamo inteso con sommo spiacere le doglianze, che ci avete portate con gradite vostre Lett(er)e per il furto, che vi è stato praticato di alquanti Cavalli, e di cui vi cade il sospetto in alcuni de' nostri Sudditi. Nella premura di contrassegnarvi la nostra amicizia, e di ben vicinare con li confinanti vi promettiamo per ora tutto l' impegno nostro per rilevare da chi, ò quali persone siano stati derubati li cavalli, e se risulteranno della nostra dipendenza sarà proceduto agl' atti di Giust(izi)a, e si devenirà al castigo de' rei, affine d' impedire simili trapassi, che reccano indebite molestie alla comun quiete nei confini;

[1]) Vas.

ne si ommetterà tenendo beni, ò modi d' obligarli al paga(me)nto dei cavalli stessi, qualor li avessero venduti, e non fosse possibile il loro ricupero, il che premesso in risposta delle sud(et)te vostre vi auguriamo dal Grand Iddio li maggiori gradi d' onore.

Catt(ar)o li 17 Mag(gi)o 1774.

Vicenzo Donà.

Alli Comandanti di Trebigne."

Od vlastoručnog supraprovidurova potpisa na tome originalu dade se pročitati samo: Vicenzo Donà; ostalo je nečitljivo.

Prijevod toga pisma glasi ovako:

ПРЕПИС

ПОШТЕНИЕМА НАШИЕМА ПРИАТЕЛИМА МЛОГѠ ЛИУБЛЕНИЕМА АСАМБЕГУ, И ОМЕРАГИ ЋИАТОВИЂУ ЗАПОВИЕДНИЧИМА ѠД ТРЕБИГНА ЗДРАВЛИЕ.

РАЗУМИЕЛИ СМѠ С ВЕЛИКОМЬ ЖАЛОСТИ ТУЖБЕ КОИЕ СТЕ НАМЬ ПРИКАЗАЛИ З ДРАГИЕМА ВАШИЕМА КНИГАМА ЗА ЛУПЕШТИНУ, КОИА Е ВАМА БИЛА УЋИНЕНА ОД НЕКОЛИКИЕХЬ КОГНА[1], И ѠД КОЕ ЛУПЕШТИНЕ ПАДА ВАМ СУМНИА НА НЕКИЕХЬ ѠД НАШИЕХ СУДИТА. У НАСТОИАНЕ ЗА ЗАБИЛИЕ-ЖИТИ НАШЕ ПРИАТЕЛСТВѠ, И ЗА ДОБРѠ БИТИ У СУСИЕСТВѠ МЕЂУ КОНФИНАНТИМА, ѠБЕЋАВАМО ВИ ЗА САДА СВУ НАШУ РИЕЂЬ ЗА ѠБАЗНАТИ ѠДЬ КОГА, АЛИ ѠДЬ КОИЕХЬ ЛУДИ БИЛИ СУ УКРАДЕНИ КОГНИ, И АКО СЕ БУДУ ПОЗНАТИ ѠД НАШЕ ВЛАСТИ, БИЂЕ НАСЛЕДОВАНѠ С НАЋИНИМА ѠД ПРАВДЕ, И ДОЂЕ СЕ НА ПЕДЕПСУ ѠД КРИВАЦА, ЗА ЗАБРАНИТИ ѠВАКЕ ЗЛОЋЕ, КОИЕ ЋИНУ НЕПРАВНЕ ДОСАДЕ ѠБШТИНУ МИРНОСТИ НА КОНФИНИМА; И НЕЋЕ СЕ ПУШТИТИ ИМАИУЋИ ДОБАРА, АЛИ НАЋИНА ЗА ВЕЗАТ ИХ ПЛАТИТИ ИСТЕ КОГНЕ, АКО И(Х) БУДУ ПРОДАЛИ, АЛИ НЕ БИ СЕ МОГЛИ ѠДКУПИТИ, И ѠВОЛИКО НАМИЕШТЕНѠ У ОДГОВОР ОД ВИШЕ РЕЋЕНИЕ ВАШИЕ ЖУДИМО ВИ ѠДЬ ВЕЛИКОГА БОГА НАИВИСОКИЕХ ДОСТОИАНСТВА ѠДЬ ЋАСТИ.

У КОТОР НА 17. = МАЂА 1744. =

ВИЧЕНЧѠ ДОНА СОПРАПРОВИДУРЬ.

ЗАПОВИЕДНИЧИМА ѠДЬ ТРЕБИГНА.

17. **Pismo hercegovačkog vladike Stefana Hasan-begu Pašiću.** Ovo je pismo na arku, a veličine kao i pregjašnje. U širinu je triput, a u duljinu samo jedanput previjeno; prilično je sačuvano, ali je na njemu vlaga ostavila tragove, jer se u sredini čitavom širinom pružila velika tamno-blijeda pjega; isto se tako vide i u sva četiri ugla ne goleme pjege. Adrese s izvana nema. Na dnu pisma u desnom kraju ima veliki vladičanski muhur *(slika 7.)* u obliku elipse. U sredini je toga muhura grb, a na obodnici se čita: „Stefan: B: M: Mitropolit: Herce: i Zahol: Proč:" („Stefan božijom milošću mitropolit hercegovački i zahol-

[1]) Konja; po talijanskom, gdje se „gn" izgovara kao „nj".

ski i tako dalje".) Da i ne spomenem, samo se od sebe razumije, da je taj naslov pisan ćirilskim slovima. U zatvorenom polju grba vidi se, ogrnut širokim plaštom, čovječiji lik, koji u desnoj ruci drži sablju. Uz pobočne strane zatvorenog polja propela su se na obadvije stražnje noge dva lava, od kojih onaj, što je s desne strane, drži u pandžama jedne od prednjih nogu zavinuti pastirski vladičanski štap, dok se u lava, što je s lijeve strane, vidi u pandžama krst. Povrh zatvorenog polja vidi se vladičanska mitra, a povrh nje mali krst.

Pismo se čita:

ПНШЕМЬ ІА АДNН Н НСЕVЕNН ВЛ(А)ДНКА ХЕРЦЕГОВАVКН СТЕ-ФАNЬ ВЕЛНКОМȢ Г(ОСПОДА)РȢ АСАN БЕГȢ ПАШНЋȢ ПОЗДРАВЬ А ПО ТОМЕ КАКО VȢЕТЕ Н РАЗȢМНЕТЕ КАКО МЕ ЛЮТА РАNА ДОПАЛА ѠД КОЕ СЕ NНЕСАМЬ NАДАѠ КОД ВАШЕГА ГОСПОСТВА А ПРНЕ NНЕ Ȣ ЦАРЕВОН ЗЕМЛН БНЛО КОН ЛЮДН NОСЕ ЦАРЕВЬ БЕРАТЬ Н ФЕРМАNЬ ПАК НЕ ДОШАѠ ЗЕМАNЬ[1]) ТЕ ХОVЕ Ȣ ВАШЕМȢ ЗДРАВЛЮ КО(Д) ЦАРЕВА ГРАДА ДА ПОГНNЕМЬ ТН ГЛЕДАН ДОБРО КА(Д) СН ТЕ МОЕ ДȢШМАNЕ ȢВАТНѠ ДОБРО Н(Х) ДРНЖН ЕР ЋЕ СЕ СВЕ ТЕБЕ ДОЗВАТН КАКО ЗNАШЬ Н САМЬ КАКО Е, А ЕВО САМЬ ІА ГОТОВЬ ȢМРНЕТН ѠД ЛЮТНЕ РАNА, А АКО ІА Н ȢМРЕМЬ МОІА ЋЕ СЕ СМЕРТЬ ТРАЖНТН ОД КОГА САМЬ ПОГНБАѠ NЕГО ТН ЕТО ШАЛЕМЬ КNНГȢ Н МОМКА ПОРАДН ТНЕ МОНЕ ДȢШМАNА [najprije je bilo metnuto: „krvnika", pak je poslije ta riječ precrtata, pa više nije metnuto „dušmana"] КОН СȢ МЕ ѠВАКОГА NАVННЛН БОЛН БН МН БНЛО ДА СȢ МЕ ѠNОГА ПȢТА ȢБНЛН NЕГО КАКО СȢ МЕ NАVННЛН. NЕГО ГЛЕДАН Н ДОБРО Н(Х) ДРЖН КАДА Н(Х) Ѡ(Д) ТЕБЕ ЗАНШТȢ NЕКА СЕ NАЋȢ КО(Д) ТЕБЕ Ȣ ТВОНІМЬ РȢКАМЬ АКО NАМН NЕ ВѢРȢЕШЬ, КАКО Е, ТȢ Е БНЛО ТȢРАКА Н ДРȢГНЕ КАЗАЋЕ КАКО Е БНЛО А ЗNАМО КОН СȢ. НШАѠ САМЬ ПО ДВАNАЕС КАДНЛȢКА[2]) СВȢД МН Е БНЛО МНРNО А ЋЕ САМ МНСЛНО ДА ЋЕ МН БНТН NАНМНРNНЕ, ѠNЋЕ МН Е NАННЕМНРNНЕ КОД ВАСЬ Н ДА СН ЗДРАВО.

Slika 7. Pečat na pismu vladike Stefana.

Lamentacije vladike Stefana pune su prigovora i prijekora samom Hasan-begu, kojega kao da je smatrao nekim indirektnim sukrivcem „ljutijeh"

[1]) Vrijeme.
[2]) Kotara.

rana, te su ga dopanule. Nego mi se čini, sudeći po opetovanom, opširno iskićenom opisu, da te rane nijesu bile baš vrlo opasne. — U 9. knjizi književnih radova mojeg učenog zemljaka g. Nićifora Dučića „Историја српске православне цркве од првијех десетина вијека до наших дана“, tiskanoj u Biogradu 1894., navedeni su na strani 334. i 335. mitropoliti hercegovačko-zahumski po redu, kako je koji bio kada na eparhiji. U čitavom tome redu samo je jednome bilo ime Stefan. Bio je to Stefan Milutinović, pošljednji od domaćih vladika, koje su god. 1768. zamijenili Grci-fanarioti, te se u posjedu vladičanske stolice u Hercegovini održali sve do u najnovije vrijeme, do god. 1888. Stefan Milutinović bio je po g. Dučiću god. 1763. već na eparhiji. Po tome je izvjesno, da je otpravnik našega pisma mitropolit Stefan Milutinović, tim većma, što i prethodna tri pisma potječu iz istog doba.

Gore smo stavili hipotezu, da je Hasan-beg, uz čije se ime u prethodna dva pisma nalazi i ono Omer-age Ćatovića, identičan sa Hasan-begom Resulbegovićem, adresatom pisma pod 14., a najveći nam je oslon za tu hipotezu bio maleni razmak vremena, u kojem su pisana ta tri pisma. A pošto su godina 1763. i 1768., granice vremena, u kojem je moglo biti pisano naše pismo, to se — imajući na umu da „Pašić“ prečesto rabi ne kao prezime nego kao atribut pašina sina — s puno većom vjerojatnošću može utvrditi identičnost Hasan-bega Pašića sa Hasan-begom Resulbegovićem, na kojeg je upravljeno pismo pod 14. Tako bi se, da nije Omer-age Ćatovića, ovo i sva tri prethodna pisma mogla svrstati u jednu grupu; jer je u sva četiri isti adresat — Hasan-beg Resulbegović.

Bi li se o atentatu, učinjenu na vladiku Stefana smjelo naslućivati, da je isti izvela možda produljena ruka Fanara, koji osiguran valjda za našljedstvo, nije mogao da dočeka da naravna smrt vladike Stefana isprazni mitropolitsku stolicu u Hercegovini? Grčka lukavost ne zazire od sredstva, ako ista vode svrsi.

18. Ovo je pismo upravljeno Ibrahim-begu Resulbegoviću, ali je anonimno. Isto je vrlo lijepim slovima pisano. Veličina arka, na kom je ovo pismo, neznatno je manja od one prethodnog pisma. Uzduž se, uprav sredinom pisma, vidi jedan, a širinom tri prevoja. Papir je pisma rutav, te je unutarnja polovica arka dobro sačuvana, а na izvanjskoj nema adrese.

Pismo čita se:

МОМЕ МИЛОМУ ГОСПОДАРУ ИБРАХИМ БЕГУ РЕСУЛБЕГОВИЋУ
МИЛИ И ДРАГИ ПОЗДРАВЬ И ПОКЛОНЬ КОЕ САМЬ МНОГО РАДЬ
ЧУТИ ЗА ВАШЕ ГОСПОСТВО И ЗДРАВІЕ ДАТ ЛИ БОГЬ КАДА-

коће[1]) доћи у ωву землю с коњем господствомь да би нас сунче ωгрнало зашто е ωви јадни вилаеть пропанусω што се не ће нигда на ноге дићи, учинише да ωру по дви села с еднемь воловима каико учемь да е и монастирь дужи пропо кажу да е дато у требиню шеснаесь кеса, паќа вла(ди)ка у травнику каже да е даω четрнаесь кеса за монастирь. учемо да е све плаћено у требиню везирско и пашинско а то у травнику што е владика даво може бити за свое после да е даво, паќа хоће да наплати ωд монастира но су ми говорили калуђери да вамь пишемь, моле вась и руку любе да ви за то упитате кога ви знате, али е господарь везирь то узеω али и(х) владика глоби. пишите мало книге нашки. ја знамь да умеете и што ви е за амо морете све писати, сада ви се кланамь, руку скуте колено и пашмагу любим тако сали аги, мустанбегу, хаџи асанаги и сва моја челадь к(у)тна. писа ваш низмећар[2]), ви познаете писмо, у требиню = 1811. м(е)с(е)ца септембра = 1 =.

Vladikama je, sudeći po ovome pismu, na besparici bila najmilija financijska operacija udariti namet na manastire, u čijem su bogatstvu nazirali ne samo najizdašnije, nego i najmanje odijozno vrelo za pokriće svojih potreba. Godine 1811. desio se je na mitropolitskoj stolici u Hercegovini Fanariot Jeremije, a njegove zloupotrebe, na koje se ovo pismo tuži, bile su neizbježive i kod drugih fanarijotskih vladika; jer su oni od vrhovne crkvene vlasti za skupi novac kupovale svoje mitropolije. O ličnosti Ibrahim bega Resulbegovića, koji je po svoj prilici boravio u to vrijeme u Travniku, nema podataka kao ni o Salih-agi, Mustaj-begu i Hadži Hasan-agi, koji se u pismu spominju. Kad bi se pozitivno znalo, da je u to vrijeme živio defterdar Hasan-beg, po kome su se prozvali Defterdarovići, moglo bi se valjda naslućivati, da je istome Ibrahim-beg Resulbegović sa spomenutom trojicom otišao u Travnik u pohode.

19. Pismo serdara Nikole Kecoevića Salih-agi Resulbegoviću. Ovo je pismo, što se tiče veličine i formata, sve o sve slično onome pod brojem 5. Vrlo je dobro sačuvano, te je čisto i lijepo, a pisano je na debelu papiru. U širinu se i u duljinu vidi samo jedan prevoj i to po sredini pisma. Adrese izvana nema.

Pismo se čita:

гос(подин)у и гос(пода)ру сали аги ресулбеговићу поздравление ωд нась сердара николе кецоевића, а по томе шлем ти книгу ωд п(р)еузвишенога гос(подин)а

[1]) Kadgod.

[2]) Sluga.

СОБРАПРОВНДУРА, Н ІА ТН ШЛЕМЬ МОІА ДВА ТЕМЕСУЋА¹) ШТО МН СУ ДУЖНН АNЋЕЛНЋН; ЖНВКО Н БРАТ МУ ВУКОСАВЬ, А ВНДНѠ ІЕ Н ГОСПОДННЬ ПРОВНДУРЬ. БНЛО БН ПО ТЕМЕСУЋНМА Н ВНШЕ, АЛН NЕ ДАѠ БОГ ПОРЕЋН РНЕЧН, NЕГО ОNАКО КАКО Є МОН ПОКОННН СННЬ РЕКАѠ ПОКОННОМЬ ВУКОСАВУ, А ВНЋЕЋЕ ТВОЕ ГОСПОСТВО КАКО КОН ШКРНТЬ²) ПНШЕ Н МОЛНМО ВАСЬ ДА NАМЬ ТО ЧННННТЕ NАПЛАТНТ А МН ЋЕМО МНСЛНТН О ВАШЕМУ ДАРУ ШТО ЋЕТЕ ПОТРУДНТЬ, А ШТО Є ВУКОСАВЬ ѠСТАВНѠ У МОГА ПОКОННОГА СННА NА ѠСТАВН, ЧЕВЕРЬДАРЬ³) Н ЄДАNЬ МАЧЬ Н ЄДNЕ КОБЧЕ, Н ЋЕЧЕРМУ⁴) РАЗДРТУ С ТРОСТ(Р)УКНЕМЬ ПУЧНМЬ ПОЗЛАЧЕNНЕМЬ ПО КОМ (М)Н ПОШЛЕШЬ АСПРН ІА ЧУ СВЕ ѠВО ПОСЛАТН У ТВОЕ РУКЕ Н КОПНЕ Ѡ(Д) ТНЕ ШКРНТА ШТО САМЬ УЧНННѠ. ЗNАМЬ ДА ЧЕ ТН ЖНПКО АNЋЕЛНЧ ЛАГАТЬ, Н ВРЧЕТН ЛУКАВО. ТАКО МН БОГА КОН Є СВАКОГА САЗДАѠ СВЕ Є ТАКО НСТННА КАКО СЕ ПНШЕ У ШКРНТНМА. Н БОГ ВАСЬ У ГОСПОСТВУ УЗДРЖАѠ."

Adresat ovoga pisma Salih-aga Resulbegović djed je Muhamed bega Defterdarovića, mojega oca. Nije li to možda onaj Salih-aga, koji je spomenut pod krajem prethodnoga pisma?

¹) Temesuć, senet, priznanica (Schuldurkunde).
²) Spis.
³) Džeferdar je puška, iskićena sedefom (bisernicom, Perlmutter).
⁴) Prsluk (Weste).

[illegible]

Slika 6. Pismo Ante Meštrovića, upravljeno Ibrahim-paši Resulbegoviću.

Нови споменици из Жупањац-Делминиума.

Наше се знање о римском Жупањцу, куда нам је по моме мишљењу преметнути *Delminium*[1]), срећним случајем знатно обогатило. У тамошњем католичком гробљу, названо **Караулом**, коме има по прилици 20 година, једном се већ наишло на римски споменик, и то на фрагменат од саркофага, који је објављем у „Гласнику“ од год. 1895. стр. 582. *слика 15.*[2]); али је куд и камо вредније, што се тамо пронашло истом у год. 1896. мјесеца маја и јула. У прво назначеном мјесецу, копајући један гроб, избише на видјело олтари бр. 1., 2. и 7., а у мјесецу јулу находио је наджупник, пречасни Фра Анђео Нуић остале објекте, што су ниже нацртани, градећи капелу на простору, који обухвата по прилици 8 m^3. Сви су наласци сачувани старањем именоватог пречасног господина за земаљски музеј, и пренијети су амо у Сарајево посредовањем котарског уреда у Жупањцу.

Наласци припадају двема различитим културним епохама ове земље: римско-многобожачкој (бр. 1.—22.) и средњо-вјековној хришћанској (бр. 23., 24.). Пошто је један дио нахођаја из римско-многобожачке епохе посвећен епихоричним боговима, којима се служило још прије него су Римљани владали провинцијом, то се може доста поуздано тврдити, да су још стари Илири овдје приносили жртве, да је дакле вијековима сматрано то мјесто светим, па служи и данас црквеним сврхама, што поновно доказује, како неко мјесто може непрекидно да задржи једно и исто опредјељење. Дубља истраживања, која ће се предузети у год. 1897. требаће да утврде тачнији положај културних наслага (слојева) једних поврх других.

Споменике римске можемо подијелити у двије групе, у вотивне и у надгробне споменике. Почећемо са вотивним ради веће вриједности њихове.

---

[1]) „Гласник“ 1895., стр. 285.—299.

[2]) Испореди В. Радимски: „Die vorgeschichtlichen und römischen Alterthümer des Bezirkes Županjac in Bosnien“, „Mittheilungen“ IV., стр. 156.

1. Жртвеник *(ara)* од вапненца са лијепо израђеним горњим корнижем на главици и на доњем подножју аре с лица и по обим побочним странама. Корниж с лица (на прочељу) уријешен је пасом (Friesschmuck): три четверолисте ружице и између њих по једна шара на форму ↑ у медаљону у облику плетеног конопца. Такву декорацију сретамо овдје први пут у Босни и Херцеговини. Горња страна и зачеље није углађено. Поље за натпис десно нешто изодбијано; под натписом празна површина. Димензије су: висина 0·27; ширина при корнижу 0·16, иначе 0·13; дебљина при корнижу 0·135, иначе 0·115. *(Слика 1.)*

Слика 1.

Dian(a)e s(acrum). Ael(ius) Maximinus.

Што је овдје испуштена завјештајна формула, за то имамо и другђе података, испор. н. пр. С. III 1896. 2766 *a* = 8374 (исп. „Mittheilungen" IV., стр. 248.) 2802., 8430., 9810., 9866., 12798.

2. Жртвеник од вапненца с јако истуреном основом и горњим завршетком на прочељу и на обима побочним површинама; на свијем трима странама означене су акротерије усјеченим линијама. Горња површина и страна са зачеља није углађена. Мјере су жртвенику: висина 0·33; ширина при основи 0·20, иначе 0·163; дебљина при основи 0·202, иначе 0·16 *m.* *(Слика 2.)*

Слика 2.

Необична су скраћивања у 1. и у 3. ретку.

Dia(nae) Aug(ustae) sac(rum). T. Fl(avius) Secun(dus) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Мјесто *Secun(dus)* могло би значити *Secun(dinus)* или *Secun(dianus).*

Гентилно име *Flavius* доказује, да су овдје грађанско право већ под Флавијевцима појединим особама даривали.

3. Одломак с горње стране једне, неколико пута уоквирене плоче од пјешчаника. Мјере тога одломка износе: висина 0·115; ширина 0·115; дебљина 0·03. Поље за натпис излизано. Слова изједена, те ушљед тога нешто унакажена, висока су 0·017. *(Слика 3.)*

У првом реду чини се да је тачка стављена превећ близу првога I. Натпис није лако допунити, јер се право не да просудити, колико је с лијеве стране одбијено од плоче. Ја бих, гледајући на мјесто

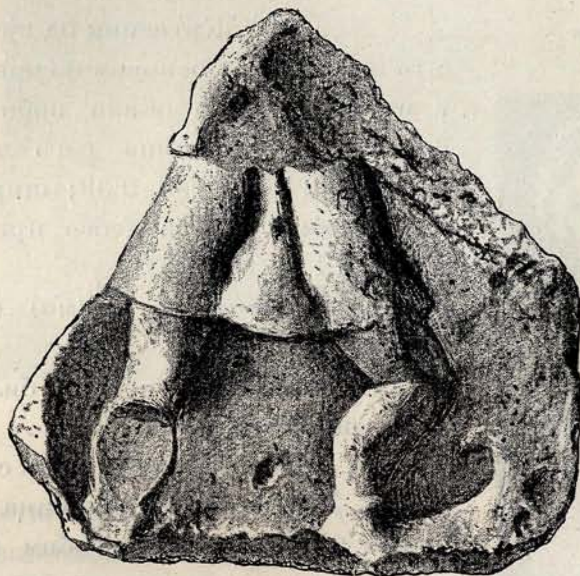

Слика 3.

налазишта и на необични начин скраћивања, што смо га сусрели под бр. 2., предложио ово тумачење:

Di(anae) Lici[ni . .] Ama[. . .

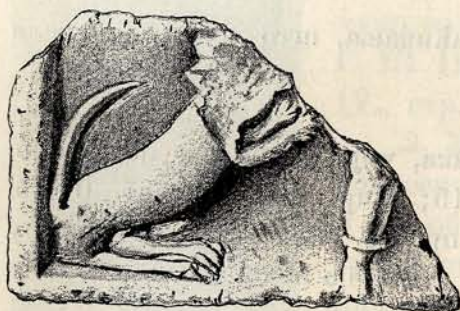
4. Одломак једне плоче од пјешчаника, чији је доњи а дјеломично и десни окрајак још одржан; вис. 0·215; шир. 0·215 а деб. 0·065. Релијеф мјестимице изодбијан. Израда проста. Основа за скулптуру на оскок уклесана је неједнако дубоко. Човјечја подоба, заодјенута у

Слика 4.

високо потпасано одијело и у ловачке обуће, искоракнула је снажно на десно. Испред те подобе разабиру се још леђа, врат и дио од главе неке животиње, биће најприје једног пса, који лети у истом правцу. Ношња, пратња, као и та околност, што се одломак нашао

на истом мјесту, на коме и жртвеници бр. 1. и 2., навраћају да у тој слици упознамо вотив Диане. *(Слика 4.)*

5. Одломак од лијевог доњег угла једне плоче од пјешчаника; висина 0·11; ширина 0·17; дебљина 0·045. Доња и лијева површина са стране, што се очуваше, исклесане су скроз на скроз рапаво и жљебасто, с тога, да се табла може боље учврстити у зид. У издубљеном пољу разабире се реалистички приказан пас, гдје је скочио за неком особом, која је снажно искорачила на десно. Особа је у ловачким обућама; судећи по узаном остатку испред псећих предњих шапа, као да бијаше одјенута у високо потпрегачено одијело. На основу разлога, што смо их навели под бр. 4., приписати нам је и ову слику Диани. *(Слика 5.)*

Слика 5.

Овдје прикупљени споменици послужиће и опет као доказ, колико је био по Далмацији раширен култ Дианин; а да је Диана само римско име једног старог, епихоријског божанства, то је први истакао Р. пл. Шнајдерт (R. von Schneidert[1]).

6. Жртвеник од пјешчаника са нешто изодбијаном основом и горњим завршетком у прочељу и по обима побочним странама. Зачеље и површина озго није углађена. Жртвеник је висок 0·39; широк при основи 0·225, иначе 0·18 а дебео при основи 0·195, иначе 0·17. *(Слика 6.)*

Слика 6.

Armato s(acrum) Sest(ia) Onesime ex voto pos(uit) l(ibens).

Судећи по когномену била је дедиканткина либертином.

За *Armatus*-а испор. ниже стр. 233. и даље.

7. Жртвеник од вапненца са равним корнижем и подножјем на обим побочним и на предњој страни жртвеника; на овој пошљедњој страни корниж је одбијен. Зачеље нешто изглађено, а тјеме није углађено. Поље за натпис излизано и мјестимице ударцима озлијеђено. Диспозиција усјечених слова невјешта. Висина му је 0·50; ширина

[1]) „Archäol.-epigr. Mittheilungen" IX., стр. 63.

при корнижу 0·275, иначе 0·25; дебљина при корнижу 0·29, иначе 0·25. *(Слика 7.)*

Над 1. ретком није стојало ништа. У ретку 2. биће да је прво, мало начињено T накнадно придодано. У ретку 3. иза LI биће по свој прилици тачка. *Libes* мјесто *libens* није никаква погрјешка

Слика 7.

клесача или онога, који је натпис саставио, већ је то вулгаран облик тога партиципионалног адјектива, који се јавља и на споменицима других, сасвијем различитих налазишта: C. III 1945: *Salonae;* 2906 *Iader;* 13236: *Halapići* код Гламоча; „Гласник" 1895., стр. 380, *Burnum* и т. д.

Arm(ato) Aug(usto) s(acrum) Mattonia Tertia libe(n)s posuit.

8. Одломак лијевог горњег рогља једне плоче од пјешчаника; висина му је 0·18; ширина 0·20; дебљина 0·06; мјестимице је изод-

бијан *(слика 8.)*. У дубоко уклесаном пољу разабира се глава и горњи дио трупа неке голе, лицем према нама окренуте мушке подобе,

Слика 8.

али без браде; ова подоба стоји, ослањајући се на лијеву ногу. Десницу је спустила низа се а лијеву је мишицу опружила. На глави јој је вијенац, са кога су се на обе стране спустиле гране од бршљана, које су уопће узевши складно распоређене, и лијево испуњују цијело поље релијефа. Десно су нешто мањи листови уклесани више скучено, што нас навраћа да слутимо, да је на тој страни постојао осим украса на глави још и који други атрибут приказаног божанства, који је на неки начин био у свези с опруженом мишицом. Доље на лијевом рубу, гдје је плоча одломљена, види се нешто испупчено, што је пуно слично горњем дијелу од главе.

Уз допуну релијефа може се на томе споменику изражено божанство само тако одредити, ако узмемо у помоћ вотивне плоче, што су пронађене у храму божанства *Libera* и *Libere* у Земуну-Таурунуму год. 1882. и 1891.[1]). Једна од тих плоча[2]), на жалост такођер само фрагмент, слична је, што се тиче држања и украса на глави, на длаку овом нашем одломку, те нас наводи да узмемо, да и овдје *Liber* спуштеном десницом лијева вино из врча Сатиру у пехар, који чучи ниже њега у лијево. За допуну лијеве руке имамо пак осим горе добивене индиције и други један ослонац а у слици, што потиче из истог светилишта[3]); божанство је љевицом издигло високо над собом *Thyrsus*-ову палицу.

[1]) J. Бруншмид: „Вјестник хрв. аркеол. друштва“, стр. 189.
[2]) На спом. мј. слика 127.
[3]) На спом. мј. слика 128.

На темељу ове једнообразности, што је чешће пута сретамо код споменика из налазишта, која су једно од других тако удаљена (Жупањац и Земун) морамо закључити, да је у провинцијоналној пластици постојао у неку руку опћи тип, по коме се изображавало божанство *Liber*-а (па за цијело и *Libere,* као и група обојих божанства), од кога се локално само у толико одступало, и колико се тицало којих узгредних додатака.

По веома великом броју тих натписа у част бога Либера у дунавским земљама, као и по томе, што се „иначе ријетко а овдје сразмјерно баш често налазе здружена оба божанства, Либер и Либера“, дошао је Г. Висова[1]) до закључка, да је „по свој прилици некакви домаћи пар богова ових крајева замијењен и изједначен са римским божанством *Liber-Libera*“.

*

Нема сумње, да су се вотивни олтари и вотивне плоче божице Диане, бога Либера и бога Арматуса, о којима смо мало час зборили, некоћ у скупу налазили у једном повећем светилишту. Мимо тога божанство по имену *Armatus* било је довде сасвијем непознато, исто тако као и у год. 1895. на врелу Привилице код Бихаћа ново откривени *Bindus-Neptunus*[2]). Према томе нијесмо на чисто, у чему се састоји биће његово. Да ће тај бог бити такођер један од домаћих богова, чије је само име латинизирано, свједочи нам та околност, што му се приносе жртве на истом мјесту са Дианом и Либером, под чијим се именима, како је већ познато, крију домаћа божанства. Он је на сву прилику био угледан, чим се међу поштоваоцима његовим налази и једна *Sestia Onesime* (бр. 6), која зацијело није била домаћег поријекла. Што пак на досада познатим олтарима само женскиње находимо, биће зар пуки случај.

Светилиште удружених божанства биће да је било, — судећи по сразмјерно многим пронађеним вотивним споменицима, једно од најзнаменитијих у граду, и зацијело је морало постајати још у првој половици другог стољећа, чим находимо гентилно име *Aelius* (бр. 1.), што и опет свједочи, колико дуго времена постоји епихоријски култ.

Цријепови овални и ужљебљени, што су се нашли истом згодом, биће да потичу од крова тога храма.

*

У другу групу иду остаци тамошњег гробишта. То су додуше само фрагменти од поклопаца римских саркофага, али тако необичног облика, да са тога посве самостално мјесто заузимају у скупини

---

1) Roschers „Mythol. Lexikon s. v. Liber“ I., стр. 2027. исп. стр. 2030.

2) „Гласник“ 1896., стр. 113. и д.

налазака из Босне и Херцеговине. Сви су једног те истог типа; поклопци су израђени без изузетка на форму кровова од храма или од куће. Кров им је с уздужне стране то стрмији а то положенији, док попријечне, узане стране чине забат са акротеријама са стране. (Остаци од акротерија шљемена нијесу се могли нигдје уочити). По један је забат, као оно прочеље у какве зграде, богато украшен и има на архитраву гробни натпис; а други забат у зачељу напротив посве је раван и без украса. Но и покрај свеједноврсности у архитектонским основним облицима има у појединостима ипак разноликости, — само се два комада подударају и у фигурама на забату, — тако да се не може узети, као да је мајстор или да су мајстори за тијем ишли, да имитирају неку становиту зграду, можда још такву, која би постојала била у њиховом мјесту. Не може се чак ни толико рећи, као да су икако хтјели подражавати некој згради у свима појединостима, јер су на уздужним странама као и на забатима приказани такви декоративни детаљи, урези и полумјесеци, какви доиста не би пристајали били ни на какву зидану зграду. Њима се хтјело, да тек опћенито остваре предоџбу, да и мртвима приличи кућу имати. Да ли је била иста мисао изведена и на трупу од саркофага, то се не да поуздано утврдити; чини се да није, пошто се не могу констатирати ни на једном поклопцу главице од ступова или главице од антена, по којима би се дало закључити о деблу ступова на сандуку. Ваља нам дакле напустити жељу, да што поближе сазнамо о провинцијоналној архитектури нашој. Па ипак не ћемо остати сасвијем напразно, трудећи се да сазнамо што о тадашњем, макар и најпримитивније израженом умјетничком пословању у овијем земљама. Једном, кад се оно расправљало о надгробним споменицима из бихаћке околице, било ми је некако већ на руку истакнути, како су по појединим мјестима ове провинције одређене неке орнаменталне облике нарочито миловали, те које су клесарске радионице или саме изазвале, навраћене на то час чвршћим а час мекшим материјалом, којим су располагали, или су их се придржавали, јер су у становништву затекли нарочиту наклоност прама овијем облицима. Па као год што су у Голубићима, Чавкићима, Језеринама и т. д. заузети били за линеарну и геометријску декорацију, тако су се опет у Жупањцу, израђујући саркофаге, држали дошљедно архитектонских облика.

Истоврстан је и материјал, меки пјешчаник, од кога су истесани поклопци од саркофага; сви су подједнако издубљени на унутрашњој страни; једнак им је жлијеб, који је усјечен ивицом за то, да поклопац чвршће уклапа у сандук; подједнак им је и волумен. Судећи по вели-

чини њиховој, бијаху одређени сваки за једну особу. Намијењени су одраслима за мјесто покоја, но ипак нађени су у њима и лешеви од дјеце.

Некад је број саркофага, што се налазише на томе мјесту, морао бити још већи; за цијело да нијесу још сви ископани. Понеки ће бити да је и изгубљен за навијек. Тако је још у год. 1886. госп. др. Ћ. Трухелка находио тамо један фрагменат, који је од тада незнано ишчезнуо[1]).

По великом броју њиховом рекли би, да нијесу могли никако бити смјештени у каквој мртвачкој кући, него су били постављени на пољу, као оно средовјековни надгробни споменици, тако звани богумилски мраморови или биљези. На то нас упућује и то, што су посве лоше одржани, па и то, што су са три стране уријешени.

Вријеме, у коме је некропола постала, можемо за сад само тако приближно одредити, ако се обазремо на имена покопаних; у овом случају једино на име *P. Ael(ius) C....*[2]); из чега слиједи, да су овдје мртваци покопавани у првој половини другог стољећа. Ако сад испоредимо датум овај са временом, што смо га добили расправљајући о тројству богова *Diana—Armatus—Liber* (стр. 233.), онда можемо рећи, да су храм и гробље постојали једно уз друго како по мјесту тако и по времену.

9. Два одломка, који пристају један уз други, од предње стране и један комад угла са стражње стране поклопца од саркофага. У средини забата, оперваженог зупчастим накитом, приказан је облик куће: на два по дужини усправним жљебовима украшена ступа почива лук са високо извијеним акротеријама на обе стране.

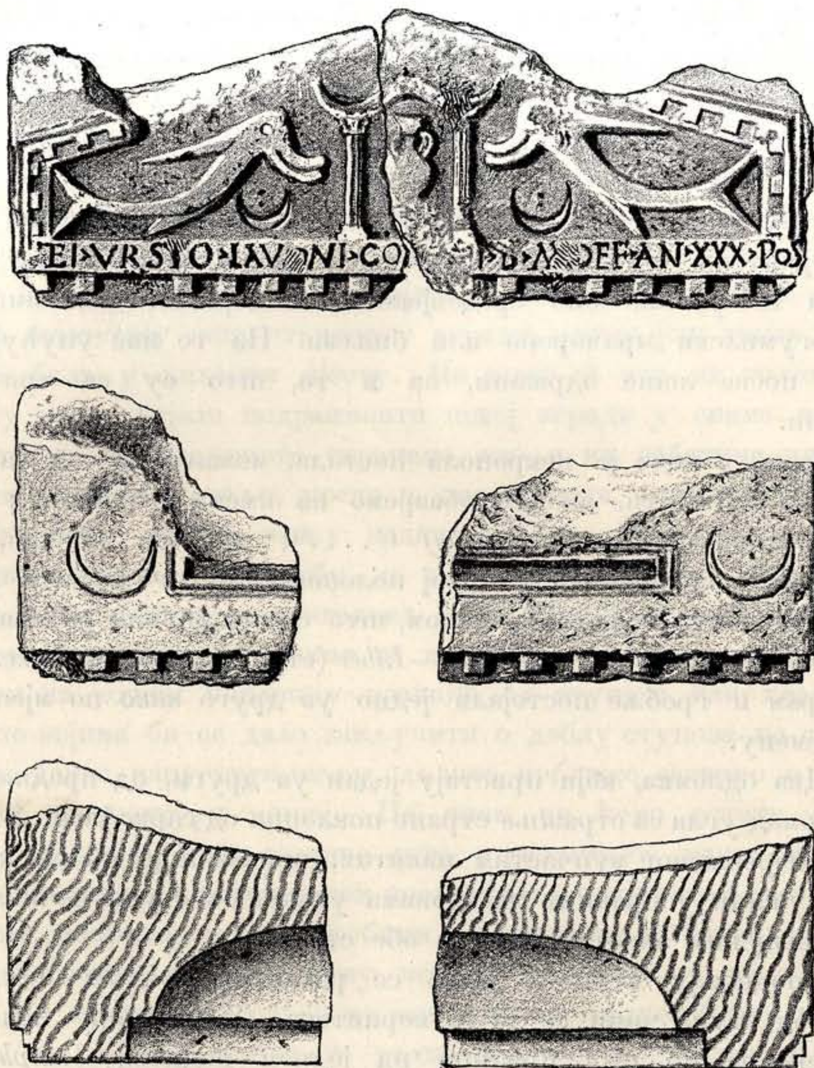
На подножју ступова јасно се разликују *plintha* и *thorus;* а главица од ступа чини се да је коринтска. У простору испод лука постављена је по свој прилици на једном подножју *amphora.* Са обе стране описаног облика куће приказан је по један делфин, како плива, а под њиме полумјесец, који је начињен шестаром; разабире се јасан траг од врха шестаровог, како је по двапут забадан. На странама дуж стрехе, које су доњим рубом такођер зупчасто уријешене, има уоквирен урез и опет полумјесеци, који су истим начином израђени као и они на предњој страни. Висина обојих комада од предње стране износи 0·24, ширина 0·66, висина 0·35.

---

[1]) Објављен у „Гласнику" од год. 1895., стр. 582., сл. 15. у цртежу, што ми га је предао сâм находилац.

[2]) „Гласник" 1895., стр. 582., сл. 15.

Висина фрагмента од зачеља 0·19, ширина 0·35, дужина 0·325. *(Слика 9. Поглед с прочеља, са стране и уздужни пресјек.)*

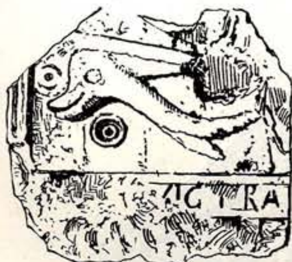
Слика 9.

Tei(us??) Ursio Lavoni con[iug]i b(ene) m(erenti), def(unctae) an(norum) XXX, pos(uit).

Гентилно име је скраћено; разумије се по себи да је *Teius* (исп. C. IX 890. 2385) сасма непоуздано нагађање; име женино, довде непознато, биће илирско.

10. Одломак од десног предњег угла са поклопца римског саркофага; на свима странама изодбијан. Колико се даје по остатку судити рекли би, да је страна од забата била исто тако израђена као и она

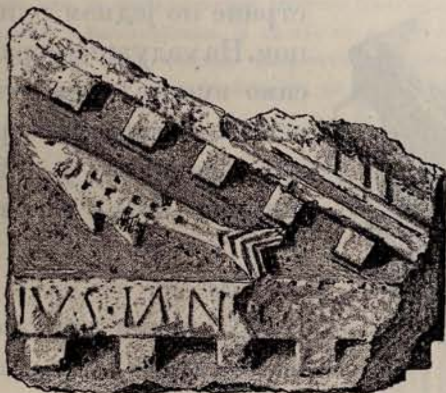
у *слици бр. 9.*, само што је испод и испред делфина усјечен колут од концентричких кругова на мјесто полумјесеца. Оба саркофага биће да су близу у исто доба постала. Црте за натпис јасно су забиљежене. Висина му је 0·20, ширина 0·235, дуљина 0·26. *(Слика 10.)*

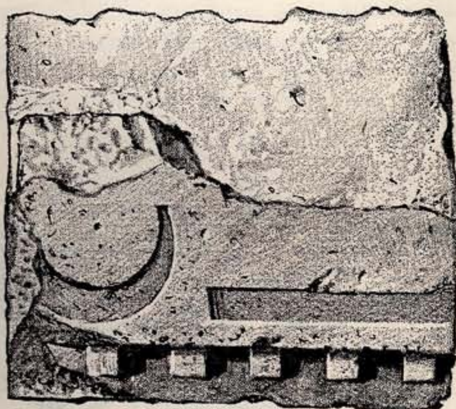

Слика 10.

....Vict[o]r a[n(norum)? ..]

11. Одломак деснога предњег угла са поклопца саркофага; предња страна оштећена. У пољу од забата, који је зупцима порубљен, приказана је ријечном шарану слична риба, окренута према средини, са тачно означеном шкргом, љускама, трбушним —, задњим — и репним перајама. Како се чини, украшен је акротеријон полупалметом. Уздужна страна има исти накит као и *слика бр. 9.*, само што урез није уоквирен. Висина му је 0·24, ширина 0·30, дужина 0·335. *(Слика 11.* Поглед спреда и са стране.)

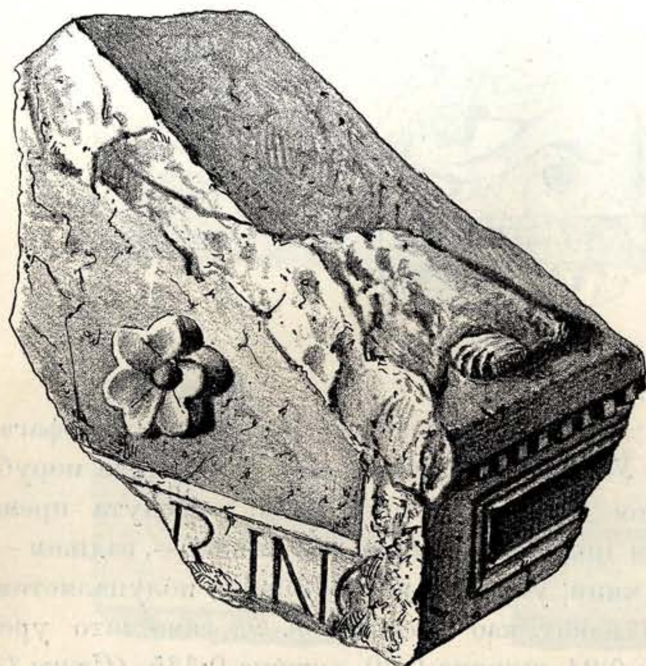

Слика 11.

....]ius Ian[....

12. Одломак од десног предњег угла са поклопца саркофага; страна предња јако оштећена. У пољу од забата, који овај пут није зупчасто уоквирен, шестеролиста ружица, изведена јако на оскок; на уздужној страни исти мотиви као и у *сл. бр. 9.*, само што су зупци на горњем

окрајку веома красно исклесани и што нема полумјесецâ. Кров је окомитији, а на њему је лежао лав као акротеријон са стране. Стражња је површина тако углађена, да је сва прилика, да је поклопац начињен био од два или и више комада. Висина му је 0·365, ширина 0·43, дужина 0·29. *(Слика 12.)*

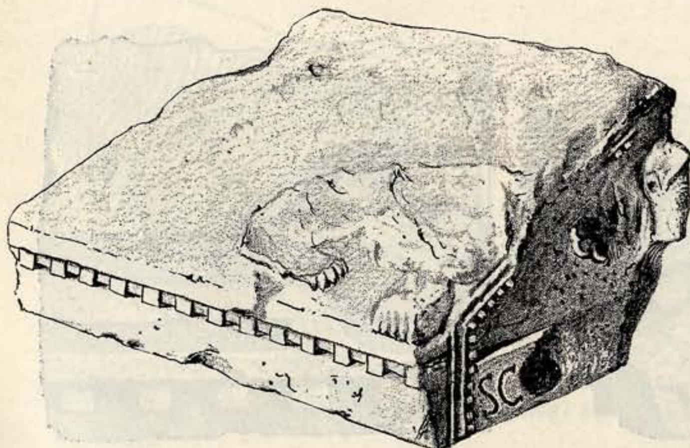

Слика 12.

Према остатку послиједњег слова мислим да је једва могло слиједити још које слово:

. . . ?? *Au]r(elius) In-[g(enus?)*

13. Одломак с лијевог предњег угла са поклопца саркофага; предња страна пуно оштећена. У пољу од забата, који је (са изузетком дôњега окрајка) финим зупцима уријешен, на средини попрсје једног човјека *en face*, фланкирано с обе стране по једном ружицом. На уздужној страни само зупци, а на углу лежи лав као акротеријон. Висина му је 0·26, ширина 0·31, дужина 0·44. *(Слика 13.)*

Слика 13.

Sc . . . .

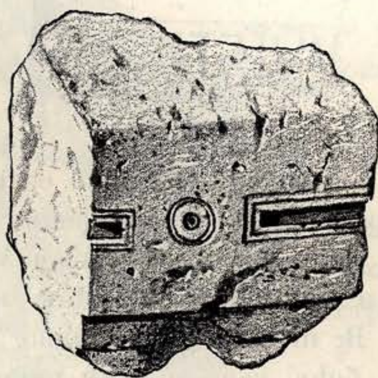
Очувана два слова не допуштају да нагађамо ишта основанога.

У Босни и Херцеговини могло се досада само у једном једитом случају доказати (испор. стр. 239. примј. 1.), да би се лав стављао као акротеријон на саркофаге, док је овдје ето толико пута већ приказан, дијелом као самосталан надгробни наставак а дијелом на надгробним релијефима[1]).

[1]) Испор. пријеглед у „Wissenschaftl. Mittheil." IV., стр. 278., 290.

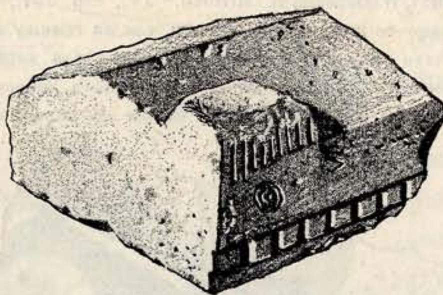
Слиједеће *Ba[u? . . .]* може означивати друго име очево од онога, који је ту покопан, а може да означује и име онога, који му је подигао надгробник. Епихоричка имена налазе се и иначе на овијем саркофагима, исп. *слику 9.* Та нам имена свједоче, да су домаћи, урођенички житељи становали и по већим мјестима.

15. Одломак са уздужне стране једног поклопца (капка) од саркофага; између два уоквирена уреза колут. По окрајцима нема зупчића. Висина му је 0·195, ширина 0·175, дужина 0·21. *(Слика 15.)*

Слика 15.

16. Одломак са стражње стране поклопца од дјечијег саркофага; страна од забата углађена; по уздужној страни урејешен зупцима и

Слика 16.

колутом. На акротеријону паралелне бразде. Висина му је 0·185, ширина 0·44, дужина 0·36. *(Слика 16.)*

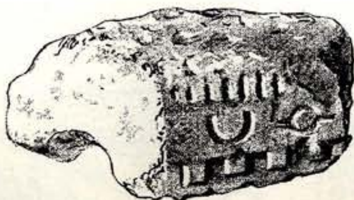

заоквиреном забату попрјеје једног младића (?), лицем према нама обрнутим и тек овлаш наговијештеним гибовима од одјеће; на лијево од попрсја једна ружица (као у *слици 13.)* На окомитом крову лежи лав као акротеријон са стране. Доњом ивицом жлијеб и унутрашњост издубљена као и код осталих поклопаца. Висина му је 0·395, ширина 0·45, дужина 0·43. Сад је у земаљском музеју. *(Слика 14. a)*

Први остатак од слова није довољно разговјетан, па ипак ми се чини да је искључено друго гентилно име (рецимо *Ulpio)* до *Iulio.* У *filio* било је друго I превиђено. На крају види се једна хаста слова A.

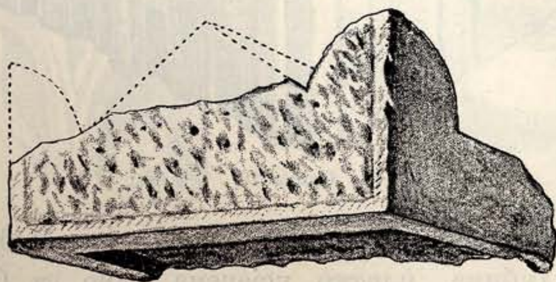
I]ulio Teutmeitis fil[i]o Pla[tori? . . .

17. Одломак од ћошка једног поклопца; наоколо јако изодбијан; по уздужној страни зупци, више њих полумјесец и запарана кружница са наставцима по страни. На акротеријону паралелне бразде као у *слици 16*. Висина му је 0·12, ширина 0·27, дужина 0·26. *(Слика 17.)*

Слика 17.

18. Попречна страна од поклопца једног дјечијег саркофага. Страна од забата напросто уоквирена са изгребаним, храпавим пољем. На ћошкастом акротерију одсјек од кугле. Висина при акротерију 0·20, ширина 0·50, дужина 0· 32. *(Слика 18.)*

Слика 18.

19. Попречна страна од поклопца једног дјечијег саркофага без икаквог украса. Камен што је употребљен, био је оштећен још кад израђиван, те је за то лијеви акротеријон у облику кугле постављен више назад. Висина му је 0·25, ширина 0·46, дужина 0·36.

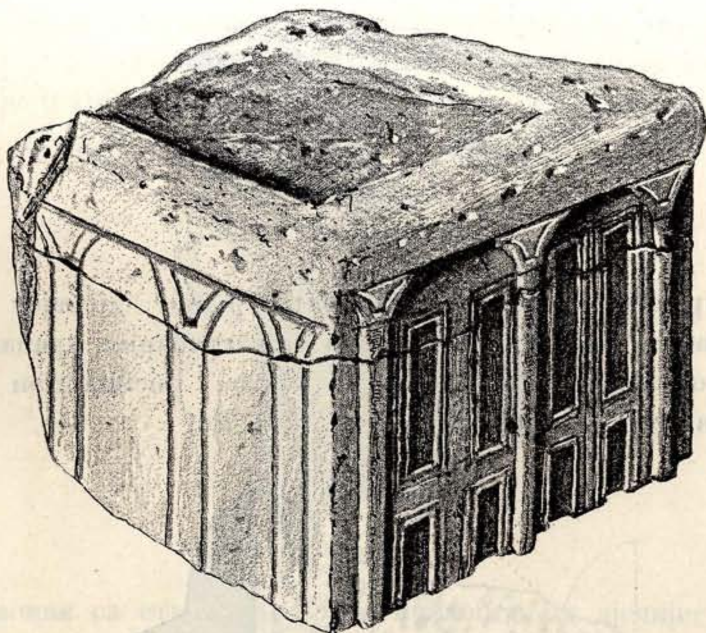
20. Одломак од ћошка једног поклопца од саркофага; страна од забата одбијена; уздужна страна без украса. Висина му је 0·20, ширина 0·33, дужина 0·62.

*

Овоме реду саркофага нека слиједе и оба ниже описана одломка ради орнаментације, која се на њима понавља.

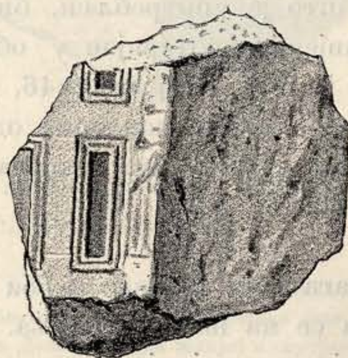
21. Два одломка, који пристају један уз други, са горњега дијела једног каменог блока од пјешчаника. Висина 0·46, ширина 0·50, дебљина 0·61. У прочељу три половна ступа са главицама, које су јако сведене са стране. Удубљена површина између тих ступова

уријешена је уоквиреним уклесаним паралелограмима, који су једнаки оним „урезима“, што смо их виђали на уздужној страни некојих горе приказаних саркофага. У цјелини изгледају као двокрилна врата, која су украшена уметнутим дугуљастим плочама. Исти је мотив наго-

Слика 19.

виједтен и на равнинама са стране. Зачеље је углађено. На горњој површини има удубина, плитко усјечена само за 0·03; ширина је удубини 0·30, а дужина 0·40; рупе (Dübelloch) нема. Окрајци около удубине широки су пак 0·10. Сви горњи бридњаци су заобљени. *(Слика 19.)*

Слика 20.

22. Одломак од сличног споменика, унаоколо изодбијан. Висина 0·37, ширина 0·19, дебљина 0·53. *(Слика 20.)*

На што су служила ова два споменика није ми никако јасно. Да ли су стојали у ближој каквој било свези један с другим, или је можда сваки за се служио у неку сврху, право не бих умио рећи. Мени није познат такве руке подставак нити жртвеник.

*

Остатке средовјековне капеле, што је постојала на Караули, чине до сад само ова два фрагмента:

23. Јако оштећен одломак романске *Acanthus*-главице са коврчицама (волуте); оздо има чепницу, рупицу, којом се може насадити на ступ, да чвршће стоји; материјал фрагменту пјешчаник. Висина 0·21, ширина 0·17, дебљина 0·10. *(Слика 21.)*

Слика 21.

Слика 22.

24. Одломак од ступа, који се озго и оздо сужује; на четири мјеста испрутан наоколо успоредним браздама; површине оздо и озго углађене. Висина 0·47, промјер 0·14. — Материјал фрагменту пјешчаник. *(Слика 22.)*

Сарајево, почетком године 1897.

К. Пач.

Prvo broncano nalazište u Dalmaciji.

Piše

pop **Petar Kaer,**

član antropoloških društava u Beču i Lyonu.

U prvoj polovici mjeseca maja god. 1892. javiše nam, da je neki seljak iz Sitnoga, radeći na svojoj zemlji, naišao na znatan broj broncanih nahogjaja.

Što je težak kazivao, bilo je tako nejasno i raznoliko, da ne mogosmo uhvatiti prave slike o tom nalazištu. Tek kasnije, kad nam donesoše na ogled jedan kelt i jednu spiralnu dvotoku te nam rekoše, da se toga i više našlo, i da je u zemlji bilo sve zajedno a teško da je 8 do 9 *kg*, onda odmah odlučismo poći na lice mjesta, da razgledamo predmete i da izvidimo mjesto, gdje su ih našli.

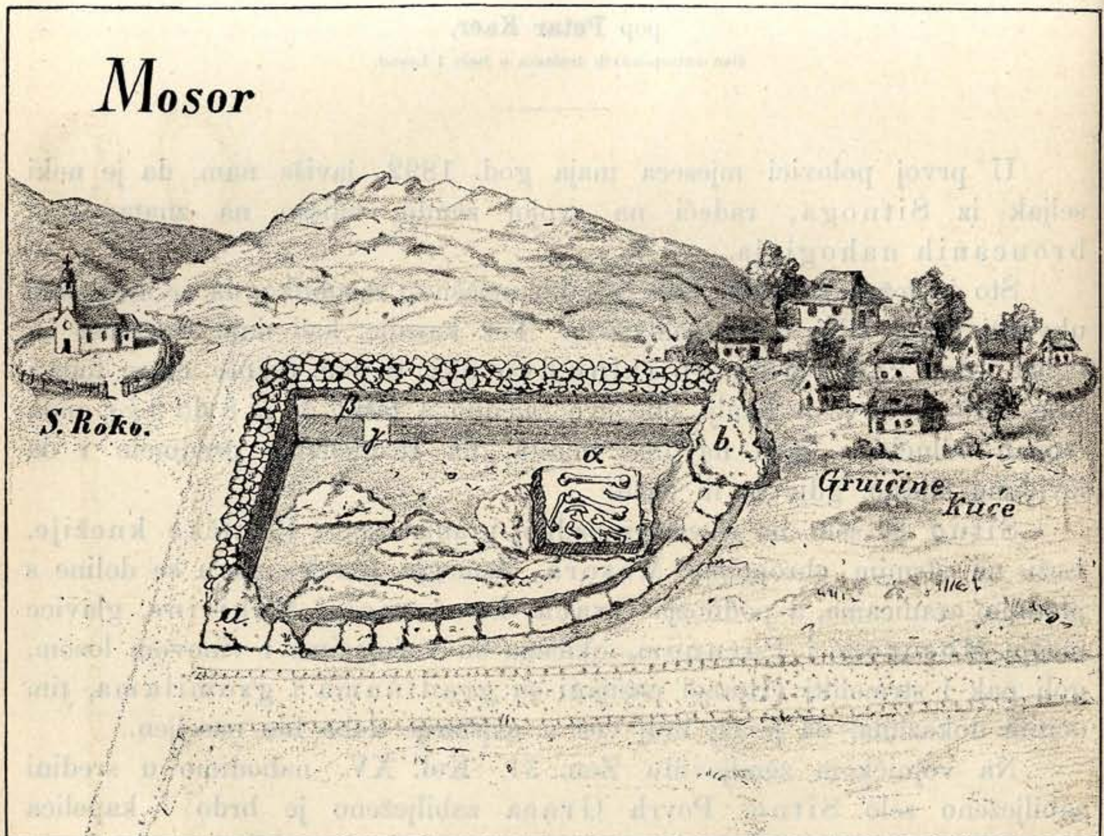
Sitno je selo na sjevero-zapadnoj granici stare Poljičke knežije. Leži na strmim obroncima Mosora. Izmegju glavica steru se doline s plodnim oranicama, a podnožja Graca, Dračevice i Makirine, glavice megju Mosorom i Porunom, okićena su voćnjacima i vinovom lozom, goli pak i strmeniti vrhunci posijani su gradinama i gromilama, tim očitim dokazima, da je taj kraj već u najstarije doba bio naseljen.

Na vojničkom zemljovidu Zon. 31. Kol. XV. nahodimo u sredini zabilježeno selo Sitno. Povrh Graca zabilježeno je brdo i kapelica Sv. Kuzme (717 *m*), njemu na istok posred kuća zabilježena je druga crkvica, ali bez imena; to je kapelica Sv. Roka, a izmegju nje i prve kuće prema istoku nalazi se ono mjesto, gdje iskopaše naše broncane nahogjaje. (Vidi *sliku 1.*)

Danas je već posve utvrgjeno, da gradine sežu u doba prehistoričko. U velike nam je žao, što nijesmo mogli god. 1890 zajedno s gosp. kustosom Szombathy-jem vršiti iskapanje na gradini Sv. Kuzme, kamo bijasmo pošli, znajući za stalno, da bi nam se bio trud naplatio; ali su na žalost naši seljaci tako praznovjerni, te se plaše, da će im grȁd potući plodove, ako se, kako oni kažu, prevrću mrtvačke kosti po gradinama i gromilama.

Na južnim obroncima brijega, na kome stoji crkvica Sv. Kuzme — na bližnjoj visoravni — nagjeni su broncani predmeti, o kojima hoću da govorim.

Vrijedno je pripomenuti, da je i prije tu nagjeno u nekim grobnicama broncanih stvari; pošto im se pak nije davala nikakva važnost, razlupali i razbacali su ih neuki seljani. Ipak nam je pošlo za rukom, da skupimo nekoliko takovih stvari od tamošnjih seljana, kao n. pr. jednu naočarastu spiralnu dvotoku, nekoliko sapinjača i t. d., što smo

Slika 1. (Nacrt izragjen od oka.)

po gosp. kustosu Szombathy-ju poklonili carskomu dvorskomu muzeju u Beču[1]), a ono što još kod sebe čuvamo, nastojaćemo, da što prije objavimo.

No da se vratimo k nalazištu! Ovako mu ugjoše u trag: Božo Grujica pok. Blaža, stao kopati u svom vrtliću kod kuće, ispod Mosorskih hridina. Aluvionalno zemljište je tu neka vrsta sive ilovače, koja je nastala od razdrobljenog mosorskog vapnenca iste boje.

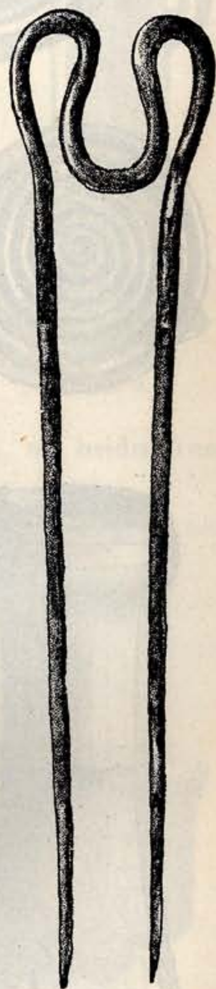
[1]) Isporedi Dr. F. Ritt. v. Hauer: „Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums". Jahresbericht für 1891, str. 79., br. 17.

U dubini od kakovih 50 *cm* udari mašklinom na novi sloj od crnice i kamenih odlomaka (škalje). Odgrnuvši taj prostor za tri četvorna metra, kopao je dalje crnicu, pomiješanu sa škaljom, i to u nadi da bi se namjerio na živac kamen, iz kojega je kanio vaditi gradivo za novu kuću, što ju je baš tada zidao. Nego dignuvši i taj sloj, koji je mogao biti debeo 10 do 15 *cm*, začudi se naišavši na tvrd i kompaktan sloj zemlje, na kojemu nagje ugljevlja i luga. On raskopa i taj, kako ga on nazva komin (ognjište), a pod njim nagje mnoštvo kostiju, koje, ne davajući im nikakve važnosti, razlupa i razbaca, tražeći ne bi li što drugo ispod njih našao (vidi *sliku 1.* kod tačke α). Po sićušnim komadićima, što smo ih sakupili po zemlji, nijesmo nikako mogli odrediti, kojim su životinjama mogle pripadati, ali je Grujica tvrdio, da su te kosti bile poput volovskih ili konjskih.

Grujica, našavši se u čudu s tih nahogjaja, uznada se, da bi tu mogao naći kako blago, i uzme dalje kopati sve do dubljine od 6 do 7 *m* i to baš kod živca kamena, označena na *slici 1.* pismenom *a*.

Kopajući još za kakih 50 do 60 *cm* dublje, otkri red stijena, a udarivši njihovim pravcem, dogje do drugoga živca kamena *b*. Kamenje u tijem stijenama bilo je tvrdo spojeno, tako da ga nije bilo moguće rastaviti, osim ako se koji kamen smrvio. Pošto je prevrnuo sve te stijene, ne našavši ništa pod njima, ostavi se toga jalovoga posla. Drugi dan opet uze u svom vrtlu tražiti kamen za gradnju kuće, a pošto ga je s donjeg kraja uzalud tražio, prihvati se gornjeg. Tu odmah ispod zida (vidi *sliku 1.* β), kojim je vrt opasan, na zapadu od onog prije nagjenog ognjišta, odgrnuvši ilovački sloj, ravno prema ognjištu, nagje nešto dublje sahranište broncanih prijedmeta *(slika 1.* γ*)*.

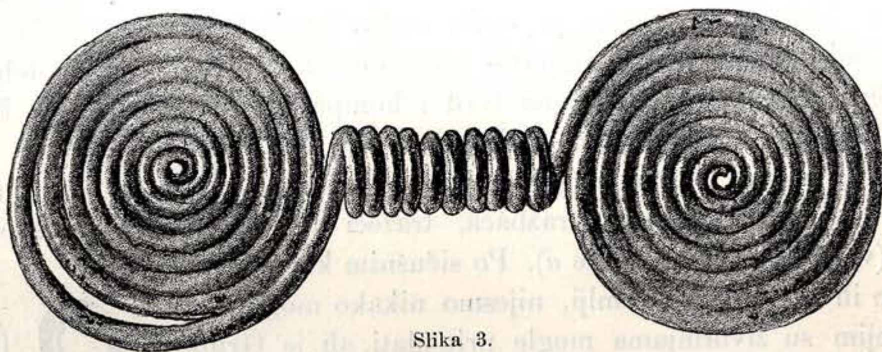
Prijedmeti su ležali naslagani na goloj zemlji, a ne u posudama ili pod kamenjem, i to na prostoru od kakovih 30 cm^2. Poredani bijahu tako, da su oveći komadi bili na dnu, na njima su bili položeni prebijeni, a na ovima ležahu nakiti zavijeni, ujedno s jednom rašljastom ukosnicom, *slika 2.*, koja nam ne dogje ruku, budući da je prodaše c. k. muzeju u Spljetu.

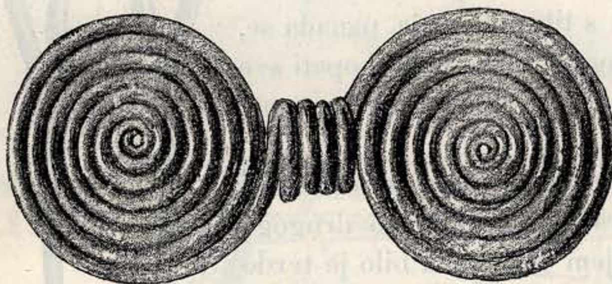

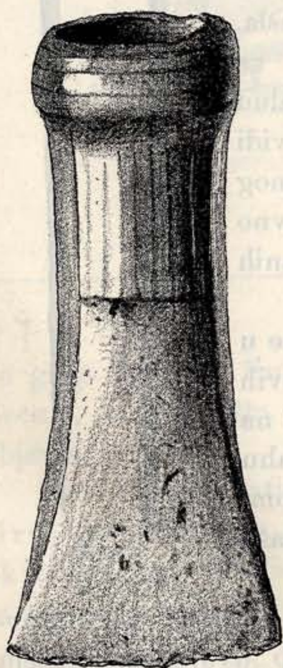
Slika 2.

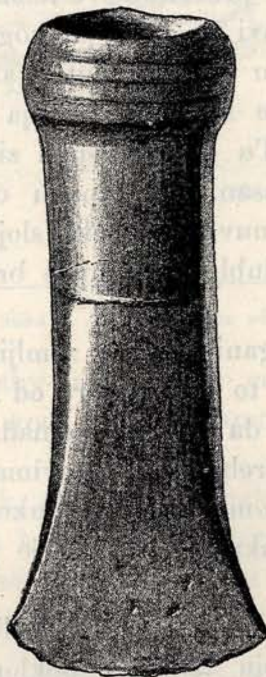
Slična ukosnica nagjena je prije nekoliko godina u Borovcima, metkovićkog kotara, koju takogjer poklonismo dvorskom muzeju u Beču.

U ovom nalazištu bilo je, zajedno sa spomenutom ukosnicom, svega osamnaest komada.

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slika 6.

1. Dvije toke od oble žice s devet zavoja razitih i usporedo položenih. Žica vijući se iz toke, diže se naspram toka osovno u vis, mota se deset puta na okrug te se svija, da drugu toku sastavi. Straga u sredini nema traga kvakama za jezičac.

Premjer je toka 8 *cm* i 5 *mm*, a dužina 21 *cm*, težina pak 40 *dg* *(slika 3.)*.

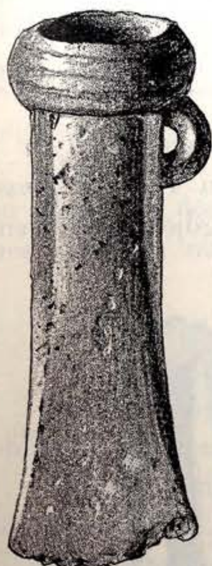
2. Druge dvije jednako izragjene toke, koje su nešto manje od onih gore napomenutih. Žica, koja na sredini spaja toke, mota se samo četiri puta na okrug *(slika 4.)*. Ni ove nemaju traga kvakama.

Premjer je toka 7 *cm*, dužina je 16 *cm* i 5 *mm*, svaka teži po 20 *dg*. Obje su jednake.

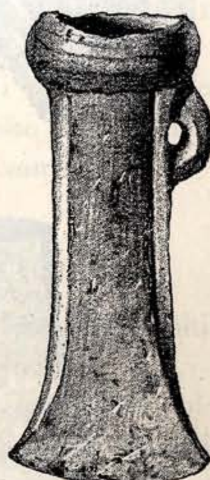
3. Dva kelta bez uha. Prvi, *slika 5.*, dug je 17 *cm*, širok na ušću 5 *cm* i 3 *mm*, na

bridu 6 *cm* i 6 *mm,* a teži 70 *dg;* drugi, *slika 6.,* dug je 17 *cm,* širok na ušću 5 *cm* i 3 *mm,* na bridu 6 *cm* i 6 *mm,* a teži 66 *dg.*

4. Tri kelta s uhom: prvi je dug 14 *cm,* širok na ušću 4 *cm* i 5 *mm,* na bridu 5 *cm* i 2 *mm,* a teži 44 *dg (slika 7.).*

Slika 7.

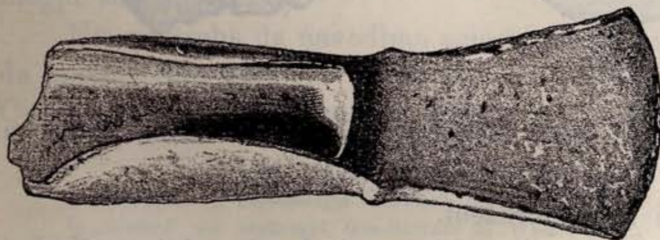

Slika 8.

Slika 9.

Drugi je dug 13 *cm* i 3 *mm,* širok na ušću 4 *cm* i 2 *mm,* na bridu 5 *cm* i 7 *mm,* a teži 47 *dg (slika 8.).*

Treći je dug 11 *cm* i 5 *mm,* širok na ušću 4 *cm* i 3 *mm,* na bridu 5 *cm,* a teži 27 *dg (slika 9.).*

5. Otka s oblučnim bridom, s obje strane s krilima; duga je 16 *cm* i 7 *mm,* od brida do krila 8 *cm* i 4 *mm,* široka je na bridu 6 *cm,* na srijedi 3 *cm,* na vrhu, malo okrnutomu, 3 *cm* i 8 *mm,* a teži 55 *dg (slika 10.).*

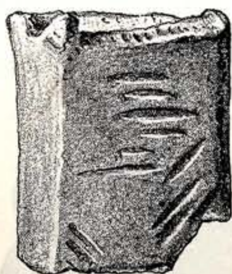

Slika 10.

Slika 11.

6. Četiri odlomka sjekirica; na gornjemu kraju odlomaka vide se žljebovi ušica.

Prvi odlomak dug je 6 *cm,* širok 4 *cm,* a teži 39 *dg (slika 11.).*

Drugi je dug 6 *cm*, širok 6 *cm*, a teži 44 *dg* (sličan onome u *slici 11.*). Treći je dug 6 *cm* i 5 *mm*, širok 5 *cm* i 7 *mm*, a teži 38 *dg* (*slika 12.*).

Slika 12.

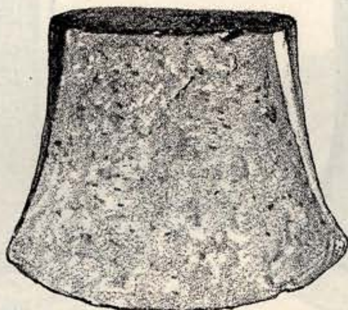

Slika 13.

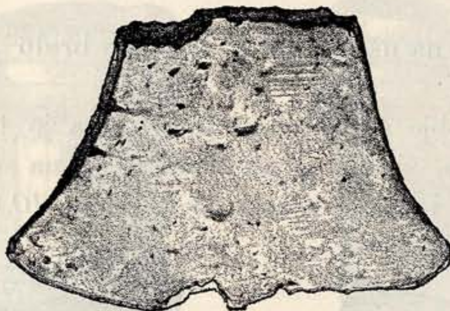
Četvrti je dug 5 *cm*, širok 5 *cm* i 5 *mm*, a teži 49 *dg* (*slika 13.*).

7. Dva ulomka s bridima sa strane od sjekirice, ili možda od kelta ili otke, što nam nije lako odrediti.

Prvi ulomak dug je 7 *cm* i 8 *mm*, širok na bridu 11 *cm* i 4 *mm*, na gornjemu kraju, gdje je prebijen,

Slika 14.

Slika 15.

Slika 16.

6 *cm* i 5 *mm*, a teži 45 *dg* (*slika 14*); drugi je dug 7 *cm* i 5 *mm*, širok na bridu 9 *cm*, pri vrhu 6 *cm* i 4 *mm*, a teži 43 *dg* (*slika 15.*).

Na oba ulomka bridovi su zaokruženi.

8. Sjekira sa jajastim ušicama (3 *cm* i 5 *mm* visoka, 2 *cm* i 4 *mm* široka) za držak, koji teče uporedno s oštricem (*slika 16.*).

Povrh ušica, bilo je drugo oštrice, ali je prebijeno. Donji kraj sjekire dug je 6 *cm*, i tu je prebijena. Drugi ulomak kao da je od iste sjekire, a čini se, da nije ispao velik komad izmegju oba ulomka. Treći komad

s bridom, a i gornji kraj sjekire nije se našao. S obje spoljašnje strane ušica dva su žlijeba; širi poravnjivajući se gubi se na stranicama sjekirice, praveći trokutni brid, na hrptu sjekire i pod njim. Drugi je žlijeb nad ušicama usporedan s prvim, ali ide oko ušica i pravi šiljak.

Ulomak gornji sa luknjom dug je 11 *cm* i 5 *mm*, širok 4 *cm* i 5 *mm*, a teži 60 *dg*. Drugi ulomak dug je 6 *cm* i 7 *mm*, a tolika mu je i najveća širina. Teži 44 *dg*.

S ovom ćemo se zanimljivom sjekirom kasnije i potanje pozabaviti. Što do sad istakosmo, neka nam tek razjasni njezin oblik, u koliko to ne bijaše moguće pokazati crtanjem.

Premda je opis prilika, u kojima se našlo nalazište i predmeta, koji su iskopani, dostatan za stručnjake, ipak želimo još nešto nadodati za nestručnjake, neka im bude kao uputa kod sličnih istraživanja.

O naravi nalazišta.

Zbirka nagjenih prijedmeta ne samo da je važna poradi osobitih oblika, već je zanimljiva i poradi prilika, u kojima se našla.

Nema sumnje, da su broncani prijedmeti bili naročito kao sahranište položeni i naslagani, u doba kad su se još u zadružnom življenju upotrebljavali.

Ognjište, kosti, neuklesane stijene potvrgjuju, da je ove prijedmete ljudska ruka tu upravo sahranila, i da se nijesu po slučaju na okupu našli.

Taki je običaj sahranjivanja poznat paleontolozima, bilo da se prijedmeti nahode u posebnim posudama (situle i ciste), bilo da su bez ikakva zaklona naslagani na samoj zemlji; prozvaše ih tehničkim imenom: Francuzi „cachette“ i „trésors“; Nijemci „Depotfunde“, „Schatz“ i „Einzelfunde“; Talijanci „ripostigli“; a u nas bi se moglo kazati: „skrovište ili „sahranište“.

Jedno od najglasovitijih do sad nagjenih „skrovišta“ biće ono, što ga god. 1877. nagjoše u Bolonji i koji postade povodom zanimljivih rasprava megju stručnjacima [1]).

No ne treba da navodimo primjera izvan naših zemalja, jer je dovoljno da spomenemo izmegju najpoznatijih „skrovišta“ ono kod Duhcova u Českoj s 12.000 broncanih prijedmeta [2]), kod Osijeka [3]), Gradiške [4]),

---

[1]) „Bullettino di Paletnologia Italiana“, god. I., str. 18.

[2]) „Mittheil. der anthropol. Gesellschaft in Wien“ 1882., str. 81. — „Mittheil. der Centr.-Comm. zur Erforsch. etc.“. Wien, 1882, str. 86.

[3]) „Ueber einen prähistorischen Schmuck aus Esseg“, von Prof. Joh. N. Woldřich. (Mit einer Tafel.) Ispor. „Mittheil. der anthropolog. Gesellschaft in Wien“, sv. X., br. 10.-12., str. 298.—298., 1881. „Vjesnik hrvats. arheolog. društva u Zagrebu“, god. III., str. 60.

[4]) „Popis predmeta iz prehistoričke dobe u nar. zem. muzeju u Zagrebu“, 1846. — „Vjesnik hrv. arheolog. društva“, god. III., str. 90.

Mitrovice[1]), Gaja[2]), Broda[3]), Rume[4]), Tenje[5]), Jarčine u Slavoniji[6]); Topličice[7]) u Hrvatskoj; Šumeca[8]) u Bosni i Krehin-Graca[9]) u Hercegovini; a da i ne govorimo o onima, što no se danomice otkrivaju.

Naše Sitnajsko skrovište nije samo s toga važno, što je prvo paletnološko otkriće te ruke u Dalmaciji, već i s toga, što otkriva u našoj pokrajini osobiti predhistorički sloj, koji do sada još nije bio naučno utvrgjen, premda je broncano doba po nešto zastupano u našim pokrajinskim muzejima, kako ćemo to kasnije vidjeti.

U zamašitom i još neriješenom pitanju o postanku i o perijodama broncanog doba po raznim stranama svijeta, od velike su važnosti „skrovišta", bilo da su prijedmeti, što ih u njima nalazimo domaći proizvodi[10]), bilo da su možda doneseni iz tugjih krajeva.

Premda paleontolozi složno slična nalazišta smatraju kao skrovišta ili sahraništa, naše je skromno mnijenje, da znanost još nije rekla svoju pošljednju o postanku i naravi njihovoj, a i ne će se valjda na to odlučiti, dok ne dobije daleko čvršćih komparativnih dokaza.

Htjelo se da odredi neka bitna razlika izmegju pojedinih skrovišta, ali je ta razlika potjecala više iz različitih mnijenja i tumačenja pojedinih stručnjaka, nego li iz naravi samih nalazišta.

Valja priznati, da su ta mnijenja većinom osnovana na tim podacima i vjerojatnim dokazima; ali se ipak ne smije mimoići, kako su neki učenjaci potisnuli to pitanje do pravog cjepidlačenja, te su stvorili tako sitnih razlika, koje se ne dadu posvema usvojiti, a osobito što se tiče jednoličnih običaja, koji bi nam predstavljali jednake oblike kod svih evropejskih naroda, koji su živjeli izmegju broncanog i početka željeznog doba, i koji bi se u pogledu obrtnog napretka nalazili u jednakim prilikama razvoja i naobrazbe.

Prvi, koji je stao tumačiti narav i znamenovanje tih sahraništa, bio je naš lični prijatelj, glasoviti antropolog Ernest Chantre u Lyonu.

---

[1]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva u Zagrebu", god. 1884., str. 8. — „Popis arheolog. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu", uredio prof. S. Ljubić, god. 1889., str. 90.—93.

[2]) Franz von Pulszký: „Die Kupferzeit in Ungarn". Budapest 1884.

[3]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva", god. III., str. 90.; god. VI., str. 11.

[4]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva", god. VI., str. 8.

[5]) „Popis arheolog. odjela" i t. d., god. 1889., str. 86.

[6]) Idem ibid., str. 90.—93.

[7]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva u Zagrebu", god. 1886., str. 95.

[8]) „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini", 1890., str. 64.

[9]) „Vjesnik hrv. arheolog. društva", god. 1882., str. 5. „Popis" i t. d., str. 98.

[10]) A to bi bilo, kad bi se zajedno nalazili i kalupi za ljevanje, nesalivene gromade (lingot) i prijedmeti sa slivenim skorupom (pjenom).

On ih je na troje razdijelio, naime na sahraništa, ljevaonice i postaje *(trésors, fonderies, stations)*[1].

Nu ta njegova klasifikacija nije bila općenito usvojena, pak je za to vitez M. S. de Rossi u Rimu istakao svoje mnijenje, da su slični broncani prijedmeti, na taj način sahranjivani, služili kao novac[2].

Neki pak pristadoše uz mnijenje Castelfranca, koji veli, da su kelti, i drugo novo orugje i oružje bili kapital trgovaca, koji su putujući po različitim krajevima raznosili one bronce, i da su upotrebljene prijedmete trampili sa stanovnicima onih krajeva, kud bi prolazili. — Trampljenje novog orugja ili oružja sa starim tako bi se obavljalo, da je trgovac za novo dobivao manju svotu, ali mu se pridodalo staro, a stare predmete je kasnije opet popravljao i preprodavao[3].

Nekoliko godina kasnije isti je Castelfranco, proučavajući skrovište „Vertemata" ustvrdio, da je bilo kao zavjetni dar[4].

Čuveni Pigorini dijeli pak skrovišta na dvije vrste i to: na skrovišta s novim i nesvršenim prijedmetima, koji su bili trgovcima kao zalihe na putu, i na ona, što se sastoje od prebijenih komada i onakih, što su loše saljeveni, ili su od duge upotrebe istrošeni, te su pomiješani s gromadama broncanih saljevaka (pezzi di bronzo da fondere) te odregjeni za ljevaonice[5].

Zannoni pokušao je prvi razdio Pigorinov opet da razdijeli na dvije vrste i to: u pakotilje ili u mala skladišta putujućih ili mjestnih trgovaca, koji su ih, bojeći se da ih nebi nestalo, zakopali u zemlju; i u putne tvornice, koje bi prikazivale zanat putujućih broncanih radnika, od prilike kaki su danas ciganski kotlari. Ove bi tvornice bile različite već prema tome, kako su bili predmeti novi i dovršeni, ili prebijeni i istrošeni, te pomiješani sa surovinom; drugi se opet skup sastoji od predmeta pomiješanih sa saljutcima (lingot) i kalupima, koji su jedino mogli služiti za ljevaonice[6].

Ovdje vrijedi da se napomene tumačenje, koje je iznio o sličnim skrovištima učeni Gamurrini u sjednici zavoda arheološkoga dopisivanja u Rimu dne 8. aprila 1881.

---

[1] Er. Chantre: „Études paléoethnologiques dans le Bassin du Rhône". — „L'Âge du bronze".

[2] Cav. M. S. de Rossi: „Terzo rapporto sugli studii e sulle scoperte paletnologiche dell' Italia media" (Ispor. „Bullettino dell' Istituto di corrisp. archeol. in Roma".) Adunanza 8 Aprile e 18 Marzo 1882. — G. Rosa: „Sul ripostiglio di Torbole". — Mommsen: „Geschichte des römischen Münzwesens", str. 169. do 174. — „La stirpe tributata alle divinità delle Acque Apollinari scoperta nel cominciare dell' anno 1882" di G. M. Roma 1882.

[3] „Ripostiglio di oggetti di bronzo nel Lodigiano". Ispor. „Bullett. di Paletnol. Ital.", god. IV., str. 7. i d.

[4] Idem ibid., god. VIII., str. 218.—228.

[5] Idem ibid. VII., 1881., str. 179.

[6] Idem ibid. XV., god. 1889., str. 111.

Predmetom mu je bilo tek nagjeno skrovište Chiusia, koje se doduše ne može isporediti s našim iz Sitnoga, poradi broja u njemu sahranjenih prijedmeta, ali je ipak u velike na nj nalik, budući da se oba sastoje od odlomaka, a naročito od komada prebijenih na dvoje i troje i pomiješanih s cijelima i od prijedmeta, što više što manje upotrebljenih.

Ostavljajući na stranu pitanje, može li se prebijanje sjekirica držati kao neki prvi pokušaj monetarnog sustava, kušao je izvjestitelj da protumači svrhu tih sahraništa, odbijajući pomisao da prikazuju radionice ili ljevaonice, pače nazvao je to mnijenje absurdnim.

On ta skrovišta drži ostancima blagajnica prvih vremena, bilo s toga što su sahranjeni u žarama, ili što su posuti. Ovi bi potonji mogli biti i prinosci, koji su se sabirali i ostavljali svećeniku ili poslužniku svetišta, da ih sahrani u favissi.

Jedna ili više žara, napunjenih takvim prijedmetima, sačinjavale bi blagajnicu svetišta, koja je bila odregjena za njegove potrebe i za bogoslužje. To se običavalo činiti u najdavnija doba, kad se nije znalo za novac niti pod oblikom aes-rudis, koji se po mnijenju izvjestiteljevu javlja tek u kasnije doba[1]).

U istoj sjednici čast. g. Chigi, ne uplićući se u glavno pitanje rasprave: jesu li broncani predmeti, položeni u skrovištu, bili odregjeni u zavjetne svrhe, ili su služili za ljevaonice, primijeti: da je skrovište Chuisia moglo i time postati, što je naprosto neko htio sakriti kovinske prijedmete, koji su u ono doba vrijedili kao novac[2]).

Orsi je nasuprot tvrdio, da skrovišta nijesu time nastala, što su te prijedmete kao blago u njih spremali, već da su bila upravo ljevaonice[3]).

Čuveni Worsaae vidi u sahranjivanju prijedmeta u skrovištima zavjetni značaj[4]); a Crespellani, raspravljajući o skrovištu Sevinjana na Panaru otklanja taki nazor i domišlja se ovakom tumačenju: ili je to bila trgovina putujućeg trgovca, ili kao neko ratno spremište[5]).

Razvrstavši različita mnijenja paleoetnologa glede sličnih nalazišta, vidimo da su ih smatrali kao:

1. monetarni sustav (aes-rudis);
2. mala skladišta putujućih trgovaca (paccotiglie);
3. zavjetne prijedmete *(ex voto)*;

---

[1]) „Adunanze dell' Istituto di corrispondenza archeologica in Roma, 8 Aprile 1881". Ispor. „Bullettino dell' Istituto, e Bullettino di Paletnolog. Ital.", god. VII, str. 179.

[2]) „Bullettino dell' Istit. di corr. archeolog. di Roma", god. 1881., str. 81. i d.

[3]) Idem ibid.

[4]) Ispor. „Mémoires de la Soc. des Antiquaires du Nord", 1878.—1883.

[5]) „Bullettino di Paletnologia Italiana", god. VII., str. 179.

4. blagajnice hramova u primitivno doba (favisse);
5. ljevaonice ili tvornice (fonderies);
6. sakriveno blago (trésors);
7. ratna spremišta.

No tijem nijesu iscrpljena svakolika mnijenja, poduprta što više što manje vjerodostojnim dokazima; nego ima još paleoetnologa, koji drže, da su skrovišta: „prijedmeti slučajno izgubljeni“ — „mrtvački nakiti“ i t. d.

Ovako tumači ove nahogjaje glasoviti danski paleoetnolog g. dr. Sophus Müller.

Ako je on na temelju svoga izučavanja došao do konačnog rezultata u pogledu na „danska skrovišta“, tada će biti moguće, da se primjenom njegovih nazora za druga skrovišta nagje zgodno tumačenje.

On veli: „*de l'appliquer aux autres périodes et à d'autres contrées, non-seulement dans le Nord, mais partout en Europe, où de nombreuses trouvailles de ce genre attendent encore uns commune explication*“.

Ispitajući uzroke, s kojih su se zakopali oni prijedmeti, koji prema tome, kako su smješteni, sačinjavaju skrovišta ili sahraništa, i isporegjujući pomno o njima izložena mnijenja, ustvrdio je ovaj učenjak, da nema sumnje, da su slični ostanci ili sahraništa religijoznog značaja, te da nam prikazuju prve prinose nekomu nepoznatomu i čudnovatomu božanstvu. (*Ex voto.)*

Time se, veli on, lako može protumačiti, za što su ona mjesta, gdje se ti prijedmeti nalaze, neodregjenoga položaja, i kao slučajno izabrana, budući da je bilo glavno, da se svrši zavjet, a da se uz to nije pazilo na mjesto, pa su te prijedmete kojekuda spremali: ili ih metnuše pod stijene, ili ih baciše u baru, ili ih zakopaše u mulj uz obalu, ili ih baciše u jezero.

Isto se tako može protumačiti i razlika u vrijednosti i vrsti prijedmeta, pošto je prinos morao da bude prema zavjetu i pobožnosti, ili želji onoga, koji ga je prinosio, nebi li tako sklonio božanstvo, da mu učini milost, koju je od njega htio postići.

Vrijednost priloga *ex voto*, i po tom se prosugjuje, da li su se ta skrovišta sastojala od prijedmeta veće cijene te od bolje sačuvanih, osobito pak novih i neistrošenih, jer to bijaše u staro doba jedan od glavnijih uvjeta za stvari, što su se imale posvetiti božanstvu.

Što se u tim skrovištima nalazi i prijedmeta još neizragjenih i manje vrijednih, to se ipak ne protivi nazoru, da su i oni položeni *ex voto,* već ga još bolje potvrgjuje, pošto se u davnini, veli on, kod zavjeta nastojalo, da se ispuni prvobitna namjera, a na sve potankosti nije se baš toliko gledalo.

Za potvrdu ovih svojih nazora donosi Müller nekoliko klasičnih primjera, ne samo iz grčke i rimske povijesti, nego takogjer iz prehistoričkog doba. On naime neke oblike fibula, nazvane po Castelfrancu facsimila ili slika fibula, drži imitacijama prijedmeta, koji su se prinosili *ex voto.*

Prilozi *ex voto* sastojali su se od više jednakih prijedmeta, i u tomu nalazi on osobito njihovo obilježje.

Zaista on ni malo ne sumnja, da su drevni Skandinavci poput drugih naroda različitog doba, oružje, orugje i nakite upotrebljavali kao novac, a za dokaz tome običaju navodi Homera, koji govoreći o darovima i nagradama u natjecanju, ponovno napominje „sedam tripoda, deset sjekirica, dvadeset kotlova i t. d.

Isto tako su se na sjeveru zavjeti odregjivali po broju prijedmeta, kao n. p. šest sjekirica, tri dlijeta, sedam nožića od kremena, koji su se birali prema osobitim namjerama.

Napokon zaključuje da ima i drugih otkrića *ex voto,* koja su drukčije sastavljena, t. j. od različitih prijedmeta, ali je za takove mučno štogod za stalno ustvrditi, te za sada treba da imamo na umu samo sahraništa jednoličnih prijedmeta, o kojima nema sumnje, da su nastala s vjerskih razloga [1]).

Ako je gosp. Müller, sudeći ovako, možda otkrio svrhu i značaj prehistoričkih skrovišta, ipak se to njegovo tumačenje odnosi samo na ona skrovišta, koja su sastojala od jednoličnih prijedmeta; za druge pak ne može se ino reći, nego da o njima ništa pouzdano ne znamo, pošto se svi dojakošnji nazori osnivaju na pukom nagagjanju.

Čuveni prof. Pigorini od davna se bavi tijem pitanjem, ali se još nije usudio da iznese svoje konačno mnijenje, a to je očit dokaz, da nam različita skrovišta podaju i različite vidike, a po svome osobitom sastavu dala su povoda različitim, ovdje istaknutim nazorima učenih ljudi.

O važnosti nahogjaja s pogledom na Dalmaciju.

Obigjemo li naše starinarske muzeje po Dalmaciji, opazićemo da je u njima poredan dobar broj broncanih prijedmeta. Spljetski muzej broji koju stotinu bronca; po nekoliko ih ima i u zadarskomu, pa i u našemu kninskomu, kao što ih ima i u gimnazijskim zbirkama u Kotoru, Dubrovniku i Sinju; a vidjeli smo broncanih prijedmeta takogjer u privatnika.

---

[1]) Dr. Sophus Müller: „Trouvailles danoises d'*ex voto* de l'âges du pierre et du bronze; Mém. de la Soc. R. des Antiquaires du Nord 1887". Ispor. „Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme", traduit par E. Beauvois, god. XXII., str. 105.—21.

Zagrebački narodni muzej brojio je nazad više godina do 80 broncanijeh prijedmeta iz Dalmacije; a mnogo ih je poslano u muzeje u Beču, Budimpešti i izvan monarhije.

Da je naša Dalmacija prebogata broncanim i drugim prehistoričkim prijedmetima, to je već kazao učeni dr. J. Woldřich[1]; ali sve te zbirke po našemu mnijenju ipak nijesu dovoljne, da nas potpuno uvjere i kritično pouče o postanku i značaju broncanog doba u našoj pokrajini, a to s ovih uzroka:

1. U muzejalnim zbirkama nalazi se megju broncanim nahogjajima velik broj prijedmeta, koji sigurno potječu iz kasnijeg rimskog doba.

2. Većinu tih broncanih nahogjaja pokloniše privatnici, a da nam katalozi ne zabilježiše, gdje, kada i od koga su nagjeni, i u kojim prilikama.

3. Znatan dio tih bronca potječe iz Bosne i Hercegovine, a u katalozima su zabilježeni kao da su iz Dalmacije. Jedan dokaz za ovo mogu sam iznijeti. God. 1882. darovah spljetskomu muzeju jedan kelt s ušicom, nekoliko spiralnih toka, jednu fibulu na luk i jednu usukanu ogrlicu. Svi ti prijedmeti nagjeni su kod Krehinog Graca u Brotnjem polju južno-zapadno od Mostara. Nekoliko godina kasnije imao sam prilike pregledati katalog bronca, a na svoje veliko čudo ne samo da moje ime nije bilo zabilježeno megju darovnicima, već se onim broncima podmetnulo da su iz Neretve, premda sam svoj dar popratio nužnim objašnjenjem.

Treba još dodati, da su broncani prijedmeti spljetskog muzeja, osim malih izuzetaka, barem sve do nazad dvije tri godine bili označeni, da potječu iz Salone, Epetia, Narone, Delminia (Garduna?), te se nekako ne zna, pripadaju li prehistoričkom dobu, ili su možda prijedmeti rimske kulture.

Nijesam doduše tačnije ispitivao broncane prijedmete zadarskoga muzeja, već sam ih tek vidio, ali je možda opravdana sumnja, da megju muzejalnim spisima ne će biti potankih izvještaja o mjestu i prilikama, u kojima su se našli.

Ma da su svi ti broncani prijedmeti nagjeni u Dalmaciji, i to na različitim mjestima, ipak ne bi bilo dovoljnih podataka da bismo mogli odrediti, kakim je životom u različitim mjestima, gdje su se prijedmeti nalazili, u broncano doba živio narod, koji se njima služio.

Osamljeni komadi, — kao što primjerice ovdje jedan kelt, ondje otka, dvadeset kilometara dalje opet otka ili toka, pak opet tamo amo po koji

---

[1]) „Aus diesen spärlichen Notizen über meinen vierzehntägigen Ausflug ins Innere Dalmatiens kann man entnehmen, welche reiche Fundgrube für die Urgeschichte hier zu suchen und zu finden ist." Ispor. „Mittheil. der Anthropolog. Gesellsch." Wien, VI., sv. 57.

prijedmet osamljen, bez ikakvih drugih biljega i savremenih znakova, — mogli bi u nama pobuditi sumnju da su slučajno izgubljeni, ali nikako nam ne bi mogli neoborivo dokazati, da je upravo na onim mjestima, gdje su nagjeni ti prijedmeti, živio narod, koji se njima služio.

Naše nalazište svakako ide u vrstu skrovišta. Ma kako mi tumačili postanak i svrhu tih starina, nepobitno ostaje, da su znak megjusobnog saobraćaja, bud da su ljevaonice, skladišta, zavjetni prijedmeti ili ma što drugo, što je već prije kazano.

O skrovištu iz Sitnoga nikako se ne može misliti, kao da su oni prijedmeti slučajno izgubljeni, ili da ih je ko u kasnije doba skupio i ondje spremio.

Istaknute okolnosti iznašašća očito nam svjedoče, da su se na tom mjestu spaljivale žrtve ili mrtvaci; oluk stijena značio bi da je mjesto bilo posvećeno, ili barem isključeno od proste uporabe.

Kako ćemo kasnije vidjeti, može se po različitom obliku prijedmeta, nagjenih u skrovištima pomišljati na neki postepeni razvoj broncanog doba.

Sve nam to svjedoči, da je u Sitnomu za broncanog doba živio narod, koji je tu za dugo stanovao, te se bavio obrtom; kultura mu je pak bila ista, kao što i u ostalih savremenih naroda.

To naše mnijenje potkrepljuje i to, što se — kako smo već spomenuli, u tom kraju nalazilo i drugih broncanih prijedmeta; drugom ćemo se zgodom pozabaviti s nekoliko broncanih nakita, koji su u istom kraju nagjeni uz kostur u nekoj grobnici.

Ako je u brocano doba u Sitnomu živio narod te kulturne perijode naravno je, da ga je bilo i u čitavoj okolini.

Skrovište Sitnoga osvjetljuje i ostale broncane prijedmete, koji su se našli i koji će se u našoj pokrajini po svoj prilici još naći. Ovo prvo otkriće broncanog skrovišta daje nam u neku ruku pravo, da take sporadične broncane nahogjaje držimo za početak otkrivanja onog prehistoričkog blaga, koje leži zakopano u zemlji, čekajući da ga znanost na vidjelo iznese.

O broncanom dobu, kojemu bi moglo pripadati naše skrovište.

Razlika i osebnost oblika, orugja, oružja i nakita, vrsta i količina kovina (bakar, kositer, cinak), od kojih su sastavljeni, veća ili manja vještina u salijevanju, sve je to potaklo stručnjake na ozbiljno ispitivanje prijedmeta broncanog doba.

Ali uz najumnija opažanja i proučavanja arheologa, počevši od Thomsena, koji je već god. 1837. napisao djelo o načinu, kako treba da se proučavaju ti spomenici, pa sve do zadnjih rasprava, što ih je čitao

Virchow na znanstvenomu sastanku antropološkog društva u Monakovu, još nije pošlo za rukom, da bi se moglo broncano doba sustavno i konačno objasniti.

Već Homer i Hezijod govore o nekom brocanom dobu, kad su ljudi gradili orugje i oružje od bronca, ne znajući još za upotrebu gvožgja. Lukrecije izrično kaže, da je ljudski rod proživio kameno i broncano kulturno doba, prije nego što je došao u gvozdeno.

Te su vijesti iz klasične davnine potvrgjene u našem vijeku, kad se naišlo na kamenite i broncane rukotvorine, a bez ikakvoga traga gvožgju.

Ovdje se ne ćemo baviti time, kako je nastalo broncano doba i kako se u najdavnija vremena razvijalo, jer su to pitanja, koja arheolozi još nijesu riješili; s toga bi nas i najšira erudicija vodila do pustog navagjanja različitih suglasnih i protivnih nazora.

No ipak ne ćemo mimoići rezultate, što su se postigli isporegjivanjem različitih broncanih prijedmeta, koji su nagjeni na pojedinim mjestima.

Pomnim ispitivanjem prehistoričkog gradiva, koje se danomice otkriva, utvrgjena je, veli učeni dr. Lissauer, nepobitna istina, da su u različitim stranama Europe otkriveni oblici, koji su bez ikakvog megjusobnog odnosa. Do danas se još ne zna, jesu li ti oblici uneseni ili su osebnost mjesta, u kojima su nagjeni. S toga su se arheolozi našli u pometnji pri odregjivanju, koji su predmeti uneseni, a koji su mjestni“ [1]).

Valja priznati, da su se skandinavski arheolozi bavili proučavanjem broncanih starina svih krajeva i da su nastojali, kako bi odredili megje, do kojih se nalaze pojedini oblici (tipi), i to u koliko su mogli naći podloge u mjesnom obrtu i u vještini izradbe [2]).

Hildebrand, Undset, Müller, a ponajviše Montelius, isporegjujući starine pojedinih strana svijeta, dopriješe do vjerojatnog zaključka, da su neki oblici posebna oznaka broncanog doba na sjeveru, drugi pak da su obilježje istog doba po Ugarskoj [3]), Italiji i Grčkoj.

Montelius odregjuje doba postanka i trajnost pojedinih stepena broncane kulture, te je s mnogo dokaza protumačio razvitak pojedinih oblika starog broncanog doba na sjeveru, pokazujući, kako su se tijekom vremena oblici razvijali jedan od drugoga.

---

[1]) „Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und den angrenzenden Gebieten“, von Dr. A. Lissauer. Mit 4 *Lichtdruck-Tafeln. Danzig 1891.*

[2]) Vrijedno je napomenuti, kako se do godine 1885. brojilo preko 150 tiskanih svezaka o prehistoriji Švedske i Norveške (ispor. „Matériaux“, god. XIX., str. 566.), a šta se toga još dodalo u ovo zadnjih deset godina!

[3]) Naš vrijedni i zaslužni arheolog, pok. prof. S. Ljubić protivi se nazivu neki broncanih oblika, da bi pripadali ugarsko-skandinavskoj skupini, dokazujući da su se imali nazvati ilirski. (Ispor. „Vjesnik arheolog. društva u Zagrebu“, 1884., br. I., str. 114.)

Premda se njegovo djelo odnosi na skandinavske starine, ipak ono može poslužiti i za tumačenje, kako su se oblici po drugim stranama razvijali.

Već je god. 1859. opazio glasoviti Worsaae, da je u najstarijoj perijodi broncanog doba vladao običaj, da se mrtvaci ukopaju, a kasnije ih tek uzeše spaljivati.

Deset godina kasnije dokazivao je Montelius na arheološkomu sastanku u Kodanju (Kopenhagen): kako se broncane starine iz najdrevnijih grobnica razlikuju od onih iz grobnica poznijeg doba[1]; a na sastanku u Bolonji god. 1871. raspravljao je: kako su se mlagji oblici razvili iz starijih[2].

Ovo je pitanje taj učenjak duboko proučio te mu pogje za rukom, da po oblicima razvrsta važnije broncane prijedmete u šest glavnih tipova i to: na keltove, noževe, mačeve, fibule, prstenje, šare i posude.

Vjerovatnost njegovog sustava potkrijepljena je svim prehistoričkim otkrićima po Skandinaviji[3].

Ali je taj sustav imao svojih protivnika, megju kojima navodimo mnijenje E. Beauvois-a, koji kaže:

„Tipologija treba da je temelj svakoj klasifikaciji, ali ne valja pretjeravati njezinu važnost. Stari je svijet isto tako kao i noviji primao pak zabacivao, te opet preuzimao jedne te iste tipove, kao što se na primjer gotički slog danas opet primjenjuje, premda je bio zabačen kroz više vijekova. U svako se doba arhaizovalo. Dan danas je mučno odrediti, da li je koji nakit ili prijedmet pralik (prototip), ili je nastao prema kojem drugom; to imaju na umu i oni, koji ne poriču važnosti proučavanju tipova.

Sustav švedskih arheologa, veli dalje, odregjuje normalne oblike, da tako protumači njihovo postanje i da ih prati u njihovu razvoju, ali ne daje važnosti utjecaju slobodne volje zanatlije, već je podregjuje nekom naravnom postepenom trasformizmu, a to se za ljudske rukotvorine ustvrditi ne može. U svakom pak slučaju za broncano doba nema dovoljnih podataka, po kojima bi se moglo stalno odrediti, da li su neki prijedmeti osobitog tipa bili u općenitoj upotrebi u XVI. i u VIII. vijeku prije naše ere, i jesu li ostali u prometu kroz dvjesta ili trista godina. Sve što se uz sadašnji stepen nauke može reći jest,

---

1) „Compte-rendu du Congrès de Copenhague", str. 253.

2) „Compte-rendu du Congrès de Bologne", str. 288.

3) Oskar Montelius: „Sur la chronologie de l'âge du Bronze, spécialment dans la Scandinavie; dans les Mémoires de l'Académie de Belle-lettres, d'Histoire et d'Arch. à Stockholm".

da se neki skup starina upotrebljavao prije i poslije nekog drugog skupa iste perijode“ [1]).

Ne može se tajiti, da su navedeni razlozi Beauvois-a s teoretičkog stanovišta sa svijem opravdani, ali oni gube praktičnu vrijednost prema uspjehu, što ga je znanost dostigla skandinavskom klasifikacijom.

Ustrajnim i neprestanim proučavanjem i isporegjivanjem oblika iz različitih strana svijeta, i to dosta udaljenih od Skandinavije, što je potkrijepljeno velikim brojem primjerakâ, sklopljene su različite skupine broncanih rukotvorina, koje su se postepeno razvijale, i koje se mogu dijeliti po raznim perijodama.

Ne osvrčući se dakle na prigovore francuskoga arheologa, pristajemo uz sustav Monteliusov, koji je prihvaćen od većine njemačkih i francuskih arheologa.

Montelius dijeli sva broncana otkrića na šest perijoda, koji odgovaraju tačno odregjenim stepenima u razvitku oblika.

Za tačno odregjivanje vremena pojedinim perijodama služili su mu sa strane uneseni broncani prijedmeti, kojima se već prije tačno odredilo vrijeme, kad su u vlastitoj postojbini nastali.

Tako je nastao ovaj progresivni red klasifikacije sa svojim osobitim i karakterističnim prijedmetima.

I. perijoda. 1450.—1250. pr. Kr. Početak starijeg broncanog doba.

Orugje broncano oblikom je potpuno slično onomu od kamena. Broncani kelt zadržaje oblik kamene sjekire. Ima ga s posve ravnim površinama, a i s uvraćenim krajevima, da bi se bolje utvrdio u procijep držalice.

Kao oružje služili su trouglasti noževi s rožnim, drvenim i broncanim koricama, prikovanim na držalu.

Ovi su noževi dijelom doneseni iz Italije, a dijelom su gragjeni u sjevernim krajevima. U onih, što su tamo ragjeni, korice su slivene zajedno sa sjecivom, te su klinci na držalu upravo bez smisla. „Trouglasti“ noževi idu u doba „Teramara“ t. j. u ono doba, kad se u Italiji upotrebljavao jedino bronc, koji je tamo već oko god. 1000 pr. Kr. istisnulo gvožgje. Osobito su karakteristični noževi obilježenim i išaranim balčakom; valja da su bili odlikovanje za starješine.

Nakit se sastojao od proste glatke ogrlice — kotur od žice s istanjenim krajevima, pa široke, prugasto šarane narukvice i prstenje od više zavoja.

Ukrasi, šare, izvedene su od ravnih crta.

Mrtvaci se sahranjivahu u velikim kamenim sanducima.

[1]) Ispor. „Matériaux pour l'Histoire primitive“ etc., god. XXII., str. 40.

II. perijoda. 1250.—1050. pr. Kr. Cvijet starijeg broncanog doba.

Kelt je bivao uglavljivan u procijep — palstab, — ali su mu krajevi više izbočeni na svojim širokim stranama, te ima popriječko rebro. No nalazi se već i šuplji kelt.

Oružje su mačevi s broncanim balčakom, koji se odozgo završuje duguljastom pločom s dugmetom na sredini, te je ukrašen krugovima i kovrčicama.

Noževi su prosti: sjecivo je na vrhu tubasto, a dolje prelazi u uski, u vis izvijeni držak, koji se završuje ukrasom, sličnim konjskoj glavi.

Ogrlice su od usukane žice i završuju se u zavoje. Nalaze se i ogrlice, nalik na dijademe, a išarane su plitkim prugastim udubinama.

Narukvice su široke i išarane udubljenim prugama. Prvi put se javljaju fibule, nalik na gudalo, koje se u dvije male kovrčice završuju, a na krajevima imaju kao nakit puce (dugme).

Šare su pruge na zavoj, kovrčice.

Mrtvaci se sahranjuju, ali ih počinju i spaljivati.

III. perijoda. 1050.—900. pr. Kr. Svršetak starijeg broncanog doba.

Kao orugje nalaze se samo veliki šuplji keltovi. Nestalo je keltova s procijepom.

Mačevi imaju na balčaku korice od bronca, roga ili drveta; dugme na vrhu balčaka išarano je obično sa 8 sitnih krugova. Megju noževima javlja se nov oblik, u kojeg izvijeno sjecivo prelazi u dolje savijeni vrh, a držalo mu je često probijeno (prošupljeno).

Ogrlice su išarane kao da su usukane, a na krajevima su tanje. Naprsni ukras (kao dijadem) nije prugasto izdubljen, nego je išaran kovrčicama.

Grivne (za mišice) usukane su na jednu stranu i završuju se s kovrčicom.

Narukvice su iznutra glatke, a s polja imaju po svoj dužini greben.

U fibula lik je više izbočen i kraći, ali prima i oblik romba.

Tutuli imaju na vrhu dugme. Dvoguba puca išarana su na gornjoj površini urezanom zvjezdastom šarom. Sad se prvi put javljaju sudići za vješanje, kao nakit, nalik na kutijicu s dršcima.

Šare su često ispunjene smolom.

Ušlo je u običaj da se mrtvaci spaljuju. Pepeo se ostavlja u ranije vrijeme u velike, docnije u manje kamene kovčege.

Mrtvaci rijetko se sahranjuju.

IV. perijoda. 900.—750. pr. Kr. Početak mlagjeg broncanog doba.

Šuplji su kelti manji, a imaju ušice; gornja im je polovina prugasta, dônja glatka.

Mačevi imaju balčak od bronca; na kraju balčaka je četvrtasta jabuka, koja na sredini ima visoko dugme. Na dônjem su kraju mačevi polukružno zarezani.

Megju noževima ima ih koji naliče na brijače s više izvijenim i šiljastim držalom.

Ogrlice savijene su na oba kraja na kuku.

Najznatnija je pojava fibula s dvije okrugle ploče; nalik je na naočare.

Tutuli su slični onima iz prošle perijode.

Sudići za vješanje nalik su na plitke sudove, a imaju posebne zaklopce.

Mrtvaci se samo spaljuju, a pepeo se polaže u male kovčege.

V. perijoda. 750.—550. pr. Kr. Cvijet mlagjeg broncanog doba.

Šuplji su kelti maleni i bez ukrasa.

Mačevi su rjegji; noževi su krupniji kao što i prstenje, fibule i sudići za vješanje; šare na ovom orugju i nakitu pokazuju poseban ukus i zamišljaj; složene su od kovrčica, meandra i završuju se često životinjskom glavom.

Nova su pojava otvorene grivne za mišice.

Na dršcima noževa često su po dvije kovrčice kao šare; vrh noža izvijen je u vis.

Mrtvaci se spaljuju, a pepeo se polaže u žare (urne).

VI. perijoda. 550.—400. pr. Kr. Svršetak mlagjeg broncanog doba.

Od orugja nalazi se samo mali šuplji kelt bez ušica. Oružja nikako nema.

Megju nakitima sad se nalaze usukane ogrlice i igle, koje na gornjem kraju imaju kovrčicu (spiralu) te su nešto ispod glave izvijene.

Mrtvaci se spaljaju; pepeo se sahranjuje u žare ili u rupe na samom spalištu. Pri kraju ove perijode ulazi opet u običaj sahranjivanje mrtvaca.

*

Po sjevernoj Njemačkoj nastojahu naročito O. Fischler i Belz, da svojim ispitivanjima rasvijetle broncano doba.

Fischler se u glavnomu slaže s Monteliusom; no za istočnu Prusku on II., III. i IV. perijodu spaja u jednu, a VI. perijodu od česti odvaja od broncanog doba, jer je već smatra kao početak gvozdenog doba. Cijelo doba bronca dijeli u tri perijode.

Belz uzima za Meklenburg četiri perijode. Prvu stariju izjednačiva s prvom perijodom Monteliusovom; druga obuhvaća drugu i treću; treća četvrtu i petu Monteliusovu[1]).

U pogledu trajanja tako zvane halštatske perijode mal da nijesu složni najpoglavitiji stručnjaci paleoetnologije.

De Sacken je stavlja izmegju druge polovice prvog milenija pr. Kr. i početka rimskoga carstva.

Morlot joj odregjuje početak s 1000 god. pr. Kr. a Ernest Chantre govori takogjer o XIII. ili XIV. vijeku pr. Kr., ali u ovu perijodu uvrštava ne samo halštatske grobove, već i ono veliko obrtno i radničko preobraženje, s kojega je moralo nastati prvo željezno doba, koje nam najsavršenije prikazuje Koban u Kavkasu, Hallstadt i Watsch u Austriji, Este, Bolonja, Corneto i Tarquinia u Italiji.

Hochstetter je sklon dopustiti, da je halštatska perijoda u austrijskim Alpima trajala hiljadu godina, a produljuje je do drugoga milenija pr. Kr.

I Undset uzima, da je oko V. vijeka bio vrhunac broncanog doba.

*

Ova klasifikacija, koja je za stručnjake suvišna, služiće ljubiteljima prehistorije, da naišav na kaki broncani prijedmet, uzmognu bar donekle prosuditi, kojemu dobu od prilike pripada i kolika mu je vrijednost.

*

Sad da na temelju Monteliusove klasifikacije proučimo naše nalazište i da istaknemo, prebirući komad po komad, kako pripadaju raznim perijodama.

Otka oblučnim bridom i krilima uzvinutim s obje strane *(slika 10.)* spadala bi megju najstarije broncane prijedmete našega skrovišta. Nešto sasvijem slično na ovu otku donosi dr. A. Lissauer u spomenutoj raspravi i to u tab. II. pod br. 1. Oblik ove otke po Monteliusovoj klasifikaciji spadao bi u II. perijodu (1250.—1050. pr. Kr.)[2]).

Isti Lissauer veli, da su slični oblici osebnost sjevernih krajeva, i da se pretežno nalaze u Skandinaviji, u Hanoveru i Meklenburgu[3]).

---

[1]) Ispor. A. Dr. Lissauer: „Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und dem angrenzenden Gebiete“.

[2]) Montelius o. c. tab. II., sl. 18.

[3]) Lissauer o. c. str. 9.

Na tab. III. br. 10 istoga Lissauera opet dolazi figura otke s krilima, koja je još sličnija našoj. Za nju se veli da je osebina ugarska[1]), a meni se čini, da je i ova naša istoga podrijetla.

Ne možemo ovdje da ne istaknemo, kako su se slične otke našle i u Šišku[2]), u Topličici kod Zajezde[3]), u Gornjoj Krajini[4]) i u raznim mjestima Dalmacije[5]).

Istoj će perijodi pripadati i kelti bez ušica pod *br. 5.* i *6.*, jer se u njoj osim kelta (otke) za uglavljivanje u procijep (Paalstab) nalazi i šuplji kelt. Sličnih keltova bez ušica nijesmo mogli naći u Lissauerovim tablama, ali ih ima kod Mortilleta, koji o njima piše: *„Les haches à douille en bronze sont aussi très caractéristiques du Larnaudien. On les trouve presque toujours associés aux haches à ailerons“* [6]).

Kelta bez ušica nagjeno je takogjer u Šišku[7]) i u Tenji do 7 komada[8]).

Tri kelta s ušicama *br. 7., 8., 9.* pripadaće po Monteliusu IV. perijodi (900.—750.), ali zahvaćaju još i u V. (750.—550.)[9]).

U Lissauerovim tablama imademo tri primjerka, koji su sasvim slični našima[10]), a i prilično su jednake veličine.

Sličnih se kelta našlo i u Ugarskoj[11]).

U narodnomu muzeju u Zagrebu bilo je do god. 1889. do 20 komada keltova s ušicama, koji potječu iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije[12]).

A i u Bosni i Hercegovini[13]) nagjeno je keltova s ušicama[14]).

Tri toke od oble, zavijene žice (vidi *sliku 3.* i *4.)* idu po Monteliusovoj klasifikaciji u II. do IV. perijode (1250.—400. pr. Kr.) Nakita i zaponaca, sličnih našim tokama, mnogo je nagjeno po raznim slovjenskim zemljama. U narodnomu muzeju u Zagrebu bilo je do god. 1889. u zbirci zavijenih nakita takogjer toka do preko sto komada, i to iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine[15]). Kad u Bosni i Hercegovini stadoše sustavno iskopavati prehistoričke gromile i gradine, naišlo se uz druge

[1]) Hampel: „Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn“, tab. VII., sl. 5.—8.

[2]) S. Ljubić: „Popis arheolog. odjel. nar. muz. u Zagr.“, 1889., tab. VIII., br. 5.

[3]) Ibid. br. 9.

[4]) Ibid. br. 16.

[5]) Ibid. tab. XIII., br. 84., 85. uz drugih 12 primjeraka.

[6]) „Musée Préhistorique“, par Gabriel et Adrien de Mortillet. Planche LXXV Actuel Larnaudien-haches et herminettes à douille. Sl. 780.—81.—82. Paris C Reinwald 1881.

[7]) Ljubić: „Popis“ i t. d., str. 59., 61., 64

[8]) Ibid. str. 88.

[9]) A. Lissauer o. c. str. 16.

[10]) Ibid. tab. III., br. 4., 5., 6.

[11]) Ispor. Hampel o. c. tab. XI., sl. 7.

[12]) S. Ljubić: „Popis“ i t. d., str. 58.—9., 61.—3.—4.—5., 70.—4.—7., 94.

[13]) V. Radimský: „Prehistorička nalazišta“ i t. d., str. 22., sl. 56.

[14]) Ibid. str. 25., sl. 71.—2.

[15]) Pr. S. Ljubić: „Popis“ i t. d., passim.

prijedmete broncanog doba i na znatan broj zaponaca i nakita od zavijene žice (spiralnih).

Mnogo i različito su pisali stručnjaci o postanku i području tog oblika[1]). Ujamčeno je, da u čitavoj Evropi nema ni jedne prehistoričke zbirke, u kojoj ne bi bio po koji komad[2]).

Ne naumih o tome pitanju na široko razlagati, ali je ipak vrijedno da se napomene najskorija meni poznata studija o spiralnim nakitima, što ju je napisao uvaženi bavarski arheolog Julius Naue.

On iznosi i dobrim razlozima podupire mnijenje, da spiralni nakiti potječu iz Egipta, i da su nastali još u doba farauna Tat-Ka-ra IV. dinastije (oko 3800. god. pr. Kr.). Po njegovu je sudu taj nakit preko Grčke i Ugarske dopro sve do Skandinavije i to u trgovini s jantarom[3]).

Za ona 4 odlomka sjekirica, pod *br. 11., 12.* i *13.*, kao što i za ona dva odlomka sjekirice s bridom sa strane pod *br. 14.* i *15.* ne bismo umjeli reći, u koju perijodu spadaju, jer je njihovu rekonstrukciju teško izvesti.

U tablama Lissauerovim nema primjera, koji je sličan našim odlomcima, pače nema ni sjekirica, koje bi imale horizontalne ušice (luknju).

Štogod slično nijesmo našli ni u tablama „Popisa nar. zem. muzeja u Zagrebu“.

U Mortilleta imademo nekoliko primjeraka sjekirica s horizontalnim ušicama, s jednostranim i dvostranim oštrilom[4]); ali ne znamo, prema kojoj bi od tih sjekirica mogli biti naši odlomci.

---

[1]) Ispor. E. Decor et L. Favre: „Le bel âge du bronze lacustre en Suisse“. Paris 1874., str. 25. — Wladim de Maïnof: „Note sur les toqués ou ornaments spiraloides. Matériaux pour l'hist. primit. et nat. de l'Homme“, god. 1876., str. 6.—11. — A. Angelucci: „*Gli ornamenti spiraliformi in Italia*“ i t. d. *Torino 1876.* — Undset Ingwald: „Études sur l'âge de bronze de la Hongrie“. Christiania 1880, str. 62.—150. — Hampel: „Antiq. préhist. de la Hongrie“, tab. X., 6., 7. „Monumenta Hungarie archaeolog.“, knj. II., sv. II., str. 16., sl. 34., 35., 37. — Sacken: „Das Grabfeld von Hallstadt“, tab. XIII., 9., 10. — Os. Montelius: „Spännen frän bronsäldern och ur dem närmast utvecklade formes“, Stockholm 1880.—82. — Schliemann: „Mycène“, sl. 297.—299. — O. Tischler: „Ueber die Formen der Gewandnadeln (Fibeln)“. München 1881. — Foderaro: „Di alcuni ornamenti preistorici di bronzo della Prov. di Catanzaro“. Ispor. „Bullettino di Paletnologia Italiana“, god. X., br. 4., str. 56.—7.—8. — Helbig W.: „Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert“. „Archäolog. Untersuchungen „*Helikes*“ und „*Kalyches*“, str. 193.—4. Leipzig. Teubner. 1884. — Pulszky von, Franz: „Die Kupferzeit in Ungarn“. Budapest 1884. — Olshausen: „Die Spiralringe“. Ispor. „Verhandl. der Berliner Gesellsch. für Anthropolog.“ i t. d. 1886., str. 433.—497.

[2]) „Dans presque tous les musées de l'Europe on peut voir des spécimens plus ou moins nombreux des ornements quasi-hongrois, qui consistent en groupement simples ou compliqués et artistiques de fil de bronze roulés en spirales; quand on en recherche la provenance, on voit que tous ces objets viennent de la partie orientale de l'Europe, de la Pannonie, du Noricum, de la vallée du Danube et même du Balkan“. Ispor. W. de Maïnof o. c., str. 6.

[3]) Naue Julius: „Die Bronzezeit in Oberbayern. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen von Hügelgräbern der Bronzezeit zwischen Ammer- und Staffelsee und in der Nähe des Starnbergersees“. München 1894., str. 143.—46., 244.—46.

[4]) Tab. XCII. br. 1129.—30.—31., XCIII. br. 1153.—54., XCIV. br. 1167.—8.—9., 1174.—5.

Važno je ipak primijetiti, kako su svi naši odlomci pod *br. 11., 12.* i *13.* prebijeni upravo uzduž ušica; a ta se pojava nikako ne može držati posve slučajnom, već je sva prilika, da su ti komadi naumice prebijeni, kao što to dokazuju tragovi na odlomku pod *br. 12.*, gdje se jasno vidi, da se po sjekirici tuklo tupom oštricom nekog orugja nekoliko puta, dok se prebila kako se htjelo.

Ovo mnijenje potkrepljuje i ta činjenica, što je dônji odlomak sjekirice *slika 16.* težinom jednak odlomku, sličnom onomu u *slici 11.*, a ova dva su jednako teška kao što i oni pod *br. 14.* i *15.*

I rekonstrukcija sjekirice pod *br. 16.* sasvijem je mučan posao, budući da gornjega dijela nema, pa ne znamo, je li se je svršavao šiljkom ili oštricom. Osim toga ne mogosmo u atlantima naći dvosjeklih sjekira, koje bi bile nalik na našu. Vidjećemo kasnije, da oblik naše sjekire treba smatrati kao *„unicum“* te vrste, jer je bitna razlika u tomu, što slične sjekire izlaze s gornje strane u oblu ili višestranu glavu mlata, a naša je imala plosnasti nastavak.

Dvije su osebnosti naše sjekirice, koje joj podaju rijetku važnost, i to žljebovi i šiljak.

Sjekiricâ sa žljebovima, koje su veoma slične našoj, našlo se u iskopinama na sjeveru Kavkaza, *vidi sliku 17.* Antropolozi ističu kao osebnost tih sjekirica neobičnu duljinu oštrica sa strane i žljebove, odnosno prutove i obje strane po vrh ušica za držalicu: *„Les traits caractéristiques de ces haches sont le tranchant dont l'extrémité inférieure est prolongée, les lignes en relief au-dessus du trou d'emmanchure de chaque côté, et la forme particulière de la tête“* [1]).

Slika 17.

O njima je pisao uvaženi prehistoričar Müller, da se osim na Kavkazu nigdje još nije našlo sličnih primjeraka, ali, veli on, isporegjujući pomno ove komade sa sibirskim broncima, lako će se nametnuti misao, da ovi sasvijem lokalni primjerci prikazuju mlagji oblik onih, koji se nalaze u Sibiriji [2]).

Druga rijetkost naše sjekirice jest **šiljak**, koji prodire s dônje strane ušice u pravcu oštrila.

Još je od nazad dvadeset godina gosp. Angelucci svratio pažnju arheologa na osobiti i rijetki oblik jedne sjekirice, koju on nazva „**bojna sjekira**“ (scure d' arme o da guerra) i **mlat-sjekira** (Martello-scure, Mazzascure), koja se čuva u kraljevskoj oružarnici u Turinu. O njoj je

[1]) Ispor. Dr. Sophus Müller: „L'órigine de l'âge du bronze en Europe“. Matériaux sv. XX., str. 155.
[2]) Idem ibid.

ovo napisao: „Za stalno je, da je ovo ratno oružje broncane dobe prava rijetkost.“ Za tim donosi i sliku, što i mi činimo, vidi *sliku 18.* Koliko mi je poznato, misli on, da nijesu poznate druge sjekire tog oblika, ako izuzmeš onu narodnog topničkog muzeja, koja potječe iz istog kraja. Nema sumnje da su to bojne sjekirice, a ne zanatlijsko orugje, na što upućuje ukusna izradba, novi i sasvim čudnovati oblik, a najviše nastavak mlata s protivne strane oštrica, kao što se to često može opaziti na bojnim sjekirama mljetačkim, engleskim, njemačkim i t. d. od X. do XVI. vijeka.

Slika 18.

Ušice su jajaste (baš kao i na našoj)... O podrijetlu ovih sjekira veli, da su obje kupljene u Mljecima iz zbirke starina gosp. Guggenheima, koji je na pitanje, otkle su te divne sjekire druge perijode broncanog doba, jedino odgovorio: da su iz Dalmacije. Ali iz kojeg kraja te zemlje? A nije umio ni reći, od kog ih je kupio.

Što da kažem, veli Angelucci, o tim dalmatinskim sjekiricama?[1]) I tako to pitanje ostavlja paleoetnolozima, neka ga riješe.

Angeluccijev izvještaj potakao je B. Kunza, da se javi u istomu Bullettinu, dokazujući da ti primjeri nijesu osamljeni.

„Gradski muzej starina u Trstu,“ veli on, „posjeduje od dvije godine dva primjerka sličnih sjekirica, od kojih je prvi nabavljen od jednog starinara u Trstu, a drugi od nekog puškara. Nije bilo moguće doznati, otkle su. Jedini odgovor, što se mogao dobiti bio je jednak onomu, što ga je primio Angelucci, naime da su sjekirice iz Dalmacije.“

Po Kunzovu su nazoru te sjekire upravo zanatlijsko orugje, koje je po svoj prilici služilo za tesanje drva[2]).

Uredništvo „Bullettina“ opaža, da se jedna slična sjekirica čuva u ljubljanskom zemaljskom muzeju, a da je zajedno s drugih 19 nagjena izmegju Kaštel-Lastue i Spice, pak spominje još jednu u carskomu muzeju u Beču, koja potječe iz Livade u Albaniji, napokon onu u narod. muzeju u Zagrebu, koja je iz Crne Gore[3]). Uvaženi antropolog Ern. Chantre[4]), obašavši neke austrijske muzeje, spominje ljubljansku sjekiru i onu u Trstu, za koje kaže, da su *d'un type fort spécial à la Dalmatie.*

---

[1]) Ispor. Angelucci: „Spada e scure di bronzo dell' Armeria reale di Torino“. „Bullettino di Paletnologia Italiana“, god. II., br. 2., str. 27.—8.

[2]) Carlo Kunz: „Martello-scure di bronzo“. Ispor. „Bullettino di Paletnologia Italiana“, god. II., br. 11. i 12., str. 174.—5.

[3]) „Bullettino“ l. c. in nota.

[4]) M. E. Chantre: „Observations sur les séries préhistoriques de quelques musées de l'Autriche“. Ispor. „Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'Homme“. Toulose 1878, str. 551.—2.

Le musée de Gratz, veli nadalje, *conserve une pièce semblable de la même provenance.*

Dakle je doslije svega bilo poznato 7 primjeraka tih sjekira, koje se nahode po različitim muzejima; sve te sjekire potječu iz Dalmacije, Crne Gore i Albanije, dakle iz naših južnih krajeva. Arheolozi ih u velike cijene ne samo poradi rijetkosti, nego i poradi ukusne izradbe.

Premda se mora u velike žaliti, što je naš primjerak prebijen na više komada, ipak možemo sa zadovoljstvom ustvrditi, da je to u spomenutoj zbirci najukusniji primjerak, jer se ističe osobito vrsnom izradbom i osebnošću, kakve nema u gore spomenutima.

Osim toga, što je naša sjekirica u svijem pojedinim čestima izragjena u potpunom razmjeru i što je najpomljivije ulaštena (polirana), ipak je uza svu sličnost sa gore navedenim sjekiricama u tom osobita, što joj se gornji dio svršava plosnatim oštricem, a ne mlatom, kako se o tom možemo lako uvjeriti iz onog komadića, koji je kod prebijanja ostao na sjekiri. Pošto se pak dvostranih sjekira sa žljebovima povrh ušica, odnosno s prutovima, i s karakterističnim šiljkom ispod ušica, još nije našlo, s pravom možemo tvrditi, da je taj naš primjerak pravi *„unicum“*.

Zaključak.

Prema onom, što evo istaknusmo, možemo ovako završiti. Nalazište broncanih prijedmeta u Sitnomu pravo je s k r o v i š t e; sastoji se od različitih prijedmeta, koji po svom obliku idu u doba od II. do VI. perijode, t. j. po Monteliusu od god. 1250.—400. pr. Hr. Uz skrovište je nagjeno ognjište, što je znak, da je tamo bilo spremište i mjesto, gdje su se spaljivali mrtvaci i da je ova broncana štacija bila trajnim boravištem. Mjesto nalazišta kao što i ognjište bilo je ogragjeno osobitom ogradom od kamenja, a to će značiti, da je bilo odlučeno od proste upotrebe. Sjekirica je osebnost naših krajeva i može se držati kao *„unicum“* svoje vrste.

Nema dakle sumnje, da je za broncanog doba, i to od najstarije perijode sve do najpoznije, naša Dalmacija bila naseljena.

Kojoj bi se pak vrsti skrovišta moglo naše pribrojiti, to je za sad veoma mučno riješiti.

Svakako možemo otkloniti mnijenje, da je to bilo malo skladište putnog trgovac, jer prijedmeti pripadaju različitim perijodama, i jer su svi bili upotrebljeni, a nikako nema neupotrebljenih (posve novih), a otka s krilima, kao što i veći dio keltova, pak i zavijeni nakiti mogli su još i dalje služiti, a da ih nije trebalo za nove izmijeniti. Što više, tu nema ni novih ni nedovršenih prijedmeta.

A ni ratna sprema to nije mogla biti, pošto je broj prijedmeta sasvijem neznatan, a većina ih se ni upotrebiti ne bi mogla.

Ne možemo ni to misliti, da je to bila ljevaonica ili tvornica, jer se uz prijedmete nijesu našli običajni kalupi, a i na prijedmetima nema traga pjeni od ljevanja; osim toga se nije našlo ni ljevaoničkog taloga (lingot). Pošto je pak naše skrovište, kako već rekoh, u štočemu slično skrovištu Chiusia, to mislim, da se i o našemu može isto tvrditi, što je Gamurrini o onomu rekao, t. j. da je to bila bogoštovna blagajnica prvašnjih doba (favissa) ili skup zavjetnih prijedmeta *ex voto,* kako ih je nazvao čuveni Sophus Müller.

Istakoh da su prijedmeti pod *br. 11., 14., 15.* i *16.* (dônji odlomak) razmjerno jednako teški, i da je komad pod *br. 12.* naumice prebijen. Ova bi nas važna činjenica mogla navesti na mišljenje, da se broncanim prijedmetima odregjivala vrijednost po težini, po čem bi se u tom mogao nazirati kao neki najstariji monetarni sustav.

Onaj, koji je tu svoj zavjet izvršio, udesio je vrijednost broncanim prijedmetima prema milosti, što ju je polučio.

I danas se po našim svetilištima mogu vidjeti svakovrsni zavjetni darovi. Ima ih od dragog kamenja, zlata, srebra, mjedi, voska, do pletenica od kose; svak poklanja, što može, ili što je obećao. Kad se promisli, da je u ono doba, u koje pada naše skrovište, bronc imao veliku vrijednost naročito u našim stranama, kuda se iz daleka donosio, tad će se lako vjerovati, da naše skrovište nije moglo biti drugo nego bogoštovna blagajnica (favissa) ili *ex voto.*

Ovdje ne možemo a da ne požalimo, što se u našoj Dalmaciji do danas još malo, pače ni malo nije radilo na prehistoričkom polju.

Najudaljenija i najzabitnija mjesta staroga i novoga svijeta prorovala je motika paleoetnologa, a svako od njih im je pružilo ma bilo koji prijedmet, po kojemu su mogli odrediti neke komparativne i etnološke odnose, — no naša je Dalmacija u naučnom svijetu kao prekinuta nit, koja čeka da se sveže nad dubokim jazom, preko kojega znanost još nije mogla segnuti, da ovu zemlju ma s koje strane pridruži prehistoričkom svijetu.

Rimska je kultura u Dalmaciji prikazana u našim muzejima tako obilno, da se može takmiti s muzejima čisto latinskih zemalja. Kad stupimo posred onih skupina rimskih natpisa, sarkofaga, nakita, sudova, orugja i oružja, nehotice ćemo uskliknuti: Zar da ova zemlja u predrimsko doba nije imala nikakve kulture, nikakva prometa, ni obrta; zar su ovdje živjeli gotovi divljaci, koji ne ostaviše ni traga ni glasa; za Rimljana sve, prije njih ništa?

Za prekopavanje rimskih starina trošili se i troše se veliki novci; najbolji domaći i strani arheolozi od pô vijeka već nastoje, da što bolje

prouče rimsku i rimsko-kršćansku Dalmaciju. A da nije ono nešto stare povijesti i onih drevnih spomenika, koji se gotovo neopaženi uzdižu kao male piramide sred krša naših gorskih krajeva, uz naše primorje i po našim ostrvima; da nije one sile ruševina predrimskih gradina i onog mnoštva nerimskih imena gora, rijeka i ostrva; da nije Skilaksa i Skimna iz Kija, Teopompa, Troga-Pompeja, Strabona, Apijana i drugih grčkih i rimskih geografa i historika; da nije imena Liburna, Nesta i Manija, Autarijata i Ardijejaca; da nije bilo Agrona, Teute, Pleurata Gencia, sve do junačine Batona; — po onom, što je spomenika u našim muzejima, ne bi se ni znalo za ime i za opstanak predrimskih slavnih i silnih Ilira!

Spomenuh ime Ilira. Zadnju njihovu povijest prikazala su nam grčka i latinska pera; zvali su ih varvari, opisivali su ih više po kazivanju, nego li što su ih sami poznavali. Ali o dolasku i podrijetlu Ilira i starim njihovim postojbinama, o prometu i obrtu njihovu, o vjeri i zanimanju, o trgovini i odnosima s drugim istodobnim narodima, to nije niko pisao, ta se knjiga nije još našla!

Ali nam pokazuje Bosna i Hercegovina, gdje su takogjer stanovali Iliri pod različitim plemenskim imenima, da je prehistorička knjiga Ilira sahranjena poglavito u „gromilama“ i „gradinama“. Iz tih drevnih spomenika iskopalo se sila svakog prehistoričkog blaga. Zemaljski muzej u Sarajevu mami neprestano svjetske učenjake i stručnjake, da čitaju u toj istom rasklopljenoj knjizi i da odregjuju prilike onih prvobitnih stanovnika, i stepen njihove kulture prema drugim savremenim žiteljima evropskim.

I naša je Dalmacija prepuna gromila i gradina. Nema kraja, u komu ih ne ćeš naći; u tim gromilama i gradinama kriju se ostanci njezinih prehistoričkih stanovnika. Ali se na žalost s ovom davninom naše pokrajine niko još nije bavio, da je ispita i da joj gradivo prouči.

Na kraju mi je istaknuti želju, da bi već bilo vrijeme, da se i u našoj Dalmaciji sastane posebno društvo za ispitivanje prehistoričkih spomenika, jer je stalno, da bi žetva bila obilata i da bi se troškovi potpuno naplatili.

To bi bio velik korak u znanstvenom razvitku ove pokrajine, pa bi i Dalmacija unišla u kolo prosvijetljenih krajeva, u kojima se prehistorička istraživanja u velike goje.

Prijedmeti „Sitnajskog skrovišta“, čuvaju se za sada u muzeju u Sarajevu.

Опис нових цеуторинха и баридија из балканског подручја.

Пише

А. Шулце-Детмолд (A. Schultze-Detmold).

1. Ceuthorrhynchus curvistriatus spec. nov.

Ceuthorrhyncho albosignato Gyllh. statura ex magnitudine simillimus, sed prothorace elytrisque paullo dilatior. Piceus vel piceo-niger, subnitidus. Rostro fortiter curvato, valido, capitis thoracisque longitudine, a latere compresso, aspere ruguloso-punctato, griseo-setuloso, antennarum flagello rufo-brunneo, earum clava valde porrecta, paullo separata; capite deplanato, inter oculos impresso, dense catilliforme punctato; prothorace lateribus fortiter ampliato, pone apicem subito constricto, margine antico acute elevato, modice convexo, mutico, non canaliculato, densissime catilliforme punctato, sparsim disperse griseo-squamuloso; elytris inter humeros fortiter prominulis, latissimis, breviter ovatis, subnitidis, sinuatim punctato-striatis, interstitiis transverse rugulosis, fere nudis, macula suturali oblonga paullo pone scutellum, fascia laterali abbreviata in interstitione 6°, 7° et 8°, parvis maculis cretaceo-albidis compositis, apice suturae et pone callo apicali nonnullis squamulis cretaceo-albidis et flavescentibus ornatis. Subtus pectore squamulis albidis ovalibus modice, epimeris dilutius densiusque tectus. Pedes femoribus valde clavatis et dentatis, tibiis simplicibus, tarsis ferrugineis, ungulis basi fissis.

Tibiae maris omnes apice interno fortiter denticulatae.

Long. 3 mm, lat. 2 mm.

Разликује се од *Ceuthorrhynchus albosignatus* Gyllh., који је овој врсти најближи, овим обиљежјима. Рилце је у *curvistriatus*-а снажније, по страни више стиснуто, глава је на густо засијана равним, оштро порубљеним пјегама, вратни је штитац по странама шире заокружен, много сплоштеније насведен, предњи му је окрајак по страни оштрије подвезан и ужи, пјеге су веће, равније и више удубљене. Покриље у раменима шире, ова су са стране врло избочена, темељне је боје посве црне до мрке, готово је гô, сјајан, финије упопријеко наровашен. Од пјега састављене пруге не теку, као у сродних врста, право спрам

стражњег краја, него изузевши прве и спољашне пруге, при предњем окрајку најприје полазе косо спрам нутарњег краја, па одавле (као у модрог *C. canaliculatus* Br.) у ниском луку опет скрећу прама спољашној страни. Близу скутелума само фином пријечком од шва растављена прва пруга спречава овдје стварање сутуралне љуске, ова се с тога тек даље одзада јавља у виду дугуљасте бијеле пјеге.

Љуске су му на дôњој страни више жућкасте, те су изузевши епимеренске вршике, мање густе, нарочито на абдомену. По бедрама су љуске рјеђе, краће и више неједнаке, у мужјака су голијени сприједа при врху више назубљене; тарзе су рђасте.

По увоју првих пруга на покриљу може се наша врста лако распознати од свих других сродних.

Обрео је госп. Виктор Апфелбек једног мужјака и једну женку у Босни.

2. Ceuthorrhynchus Apfelbecki spec. nov.

Forma et affinitate Ceuthorrhynchi Fairmairei Bris., sed fere dimidio minor, signatura oblita Ceuthorrhynchi Brisouti Friv. meminens. Suboblongo-ovatus, niger, opacus, supra diversim ochraceo-squamulosus. Rostro (♀) *dimidii corporis longitudine, subtenue, modice curvato, versus apicem paullo angustiore, undique setuloso, antennarum sulco infra discedente; antennis ferrugineis, clava brunnea, porrecta; capite dense ochraceo-setuloso, oculis planis; prothorace mutico, lateribus in medio modice ampliatis, basi non constricto, pone apicem parum profunde sed late constricto, convexo, margine apicali modice elevato, in basi canaliculato, diversim squamulis ovalibus setisque oblongis, in medio lateribusque densius tecto; elytris versus apicem subplanatis, subtiliter punctato-striatis, in striis seriatim oblongo-squamulosis, interstitiis planis, rugulosis, squamulis bacilliformibus ovalibusque parum dense, sutura tamen, pone medium breve interrupta, in basi, fascia laterali, arcuato de interstitione 5°, fascia acque pone medium lata, perinde apice, densius tectis. Pygidium suberectim squamulosum. Subtus undique squamulis ovalibus dense tectus. Pedibus dense squamulosis, femoribus subclavatis, muticis, tibiis simplicibus, tarsis ferrugineis, ungulis basi fissis.*

Long. 3·5 mm, lat. 2 mm.

Та занимљива врста по хабиту, нарочито по форми вратног штита, веома сјећа на више него двојином толики *Fairmairei* Bris., од кога се ипак разликује неназубљеним бедрицама. Нарочита су особност те врсте окерасто жуте љуске. Љускама су покривени сви дијелови тијела, оне су по глави, рилцу и ногама баш тако густе, као и по штицу и покриљу. Као у свих шарених врста средње

величине, показују се и овдје извјесна јаснија, дакле на гушће љускама покривена мјеста. На вратном су штиту стране, као и средина уздуж и попријеко тако на гушће покривене овалним и прутастим љускама, да тиме с обје стране, и сприједа и страга остају чиста по два загаситија, на рјеђе љускама покривена мјеста. На покриљу је на гушће прутастим и овалним љускама покривен иза средине на кратко прекинути шав, онда темељ, надаље побочна, савијена трака, која отпочиње при 5. размаку, те се према средини проширује, широка трака иза средине, најпослије окрајак вршка и надаље мјесто иза чвора на крају, који се једва распознаје, према вратноме штиту. Дôња је страна на густо покривена овалним, понешто отворенијим љускама, него што су оне на горњој страни. Ноге су на густо и подједнако покривене длакастим љускама; бедрице нијесу назубљене, голијени су обичне, тарзе рђасте, папци при темељу расцијепани.

Рилце је уловљене ♀ веома дуго, тако дуго, као половица тијела; прилично је танко, од браздице пипаца према врху понешто стањено. Браздица пипаца пружа се спрам темеља рилца испод њега.

Женски ексемплар те врсте уловио је господин Апфелбек код Бургаса у Источној Румелији.

3. **Ceuthorrhynchus cinnamomeus** spec. nov.

Forma, magnitudine et signatura Ceuthorrhyncho suturali aliquo modo similis. Rostro subtenui, prothoracis longitudine, modice arcuato, nudo, usque ad medium dense rugoso-punctato, dein fere glabrato; antennis nigris; prothorace lateribus parum ampliato, pone medium latissimo, circum apicem constricto, margine apicali paullo elevato, supra parum convexo, confertim punctulato, utrinque tuberculo obtuso, subtransverso, basi breve sed profunde canaliculato; elytris strigis subtilibus, vix punctulatis, interstitiis tenue transversim rugulosis, callo apicali muricatis. Mesosterno impresso, margine antico metasternali ascendente.

Supra undique — excepta sutura — squamulis perparvis oblongis cinnamomeis, sutura densissime squamis rotundatis cretaceis, subtus squamulis ovalibus rubentibus nebulose tectus. Pedes setis rubiginosis albidisque mixtis, femoribus subclavatis, muticis, unguilis basi appendiculatis.

Long. 2·8 mm, lat. 1·4 mm.

По шву, покривену отворенијим љускама излази та врста на први поглед веома слична *C. suturalis.* Цијела горња страна изван шва на густо је покривена веома малим, као цимет смеђим љускама; по дôњој су страни исто тако густе, отворено црвенкасте, понешто задахнуте,

шав је стиснут и с обје стране густо ограничен, а покривен бијелим као креда, понешто румено задахнутим љускама.

Рилце (♀) танко, осредње савинуто, тако дугачко као вратни штит, од прилике до средине наворано пунктирано, отале до врха глатко, голо; пипци су црни, задња 3 чланка *flagellum*-а јесу трансверзална. Глава је насведена, у средини, од тјемена до темеља рилца с отворенијим љуштицама. Стране су вратног штита при темељу нешто извучене, тик пред тим понешто раширене, у осредњем лу́ку прама предњој страни сужене, у предњој четвртини понешто грласто протегнуте, с обје стране тупим, попречним грбицама понешто сведене, с кратким, дубоким, прама предњем крају плићим јарком по средини. Покриље је насведено, с веома финим, једва пикњичастим пругама. Размаци су упопријеко фино нагрешпани с најмање 4 реда љуштица. По ногама су црвенкасте и бјелкасте длакаве љуштице; бедрице су понешто стањене, не назубљене, папци при темељу имају мален, туп зупчић. Од понешто раздијељених предњих кукова оштро омеђени простернални јарак, као и удубљени *mesosternum* чине ову врсту сличнијом роду *Coeliodes*.

Женски ексемплар из Сливна у Источној Румелији.

4. Ceuthorrhynchus puerulus spec. nov.

Ceuthorrhyncho punctigeri Gyllh. maxime affinis, sed pygidium non inscisum et dimidio minor. Niger, subcylindricus. Rostro maris cylindrico, thoracis longitudine, dense ruguloso-punctato, eodem foeminae tertiario longiore, nudo, subtilius punctulato; capite sat dense retro griseo-squamuloso; prothorace fere latitudine elytrorum, basi coarctatus, lateribus pone medium ampliato, dein apicem versus fere recte coangustato, hic subito constricto, margine apicali circum derupte elevato, supra parum convexo, subtillisime transversim punctulato, sericante, transverse griseo-brunneo-setuloso, ante scutellum breviter et profunde canaliculato, utrinque tuberculo perparvo, transverso; elytris subcylindricis, convexis, inter humeros vix latioribus quam thorace, lateribus modo paullo ampliatis, levissime striatis, in strigis vix punctulatis, interstitiis planis, subtiliter ruguloso-punctatis, squamulis brunneis, in basi alternate biseriatim albido-griseis, maculaque ovali, albida in basi suturae tectis. Subtus aequaliter squamulis albidis elongatis. Pedes undique dense albido-setulosi, femoribus modice crassatis, perparvo denticulo acuto armatis, tarsis obscurioribus.

Long. 2 mm, lat. 1·2 mm.

Најсроднији са *Ceuth. punctiger*, али само полак толики, више цилиндричког облика и у оба спола с обрнутим *pygidium*. Глава од

коријена рилчевог па до тјемена покривена лугастим љускама. Вратни је штит тик пред темељем најшири, спрам отражњег краја знатно утегнут, спрам предње стране сужен у завоју, који се једва може примијетити, предњи је окрајак уоколо подједнако узак, али оштро омеђен, с крајева понешто спрам спољашне стране, горе оштро узвинут. Веома је слабо насведен, с обје стране има веома малу, али разговијетну попречну грбицу, веома је фино и равно нагрешпан пикњицама и тиме (немајући љусака) понешто свиластог сјаја. Фине смеђе љуске стоје, поводећи се за облицима шкулптуре с обје стране попријеко прама средини, само на отражњем окрајку окомито на овом. Покриље међу понешто избоченим плећима није много шире него вратни штит при најширем му мјесту, веома је насведено; спрам отражњег краја до тик пред врхом није стањен, с бокова веома слабо проширен, па за то понешто цилиндричан. Пруге су равне, једва пунктиране, имају један ред финих, дугуљастих љуштица; размаци су равни, фино, кожасто нагрешпани и покривени смеђим љускама. Само при темељу виде се на размацима почеци лугастих љуштица у два реда. Иза *scutellum*-а има овалну, бијелу пјегу.

До̂ња је страна прилично подједнако покривена дугуљасто овалним љускама, које су на отражњем крају прсију и по трбуху понешто жућкасте. Ноге су свуда подједнако покривене длакастим, лугастим љускама, бедрице су само понешто удебљане с веома малим, шиљастим зупцем; тарзе су загасите.

По госп. Апфелбеку већином у Босни прикупљен; такођер по Кару (Kahru) у средњој Италији (бечки дворски музеј).

5. Baris Bohemani spec. nov.

Oblongus, niger, subnitidus. Rostro crasso; thorace breviore, antennarum funiculi articulis fortiter transversis, clavae in basi latitudine; prothorace subquadrato, parum convexo, lateribus subparallelis, sat crebre sed grosse punctato; elytris dimidio longioribus quam prothorace, in basi perlate sulcato-striatis, sulcorum fundo distincte punctulato, interstitiis absolute planis, uniseriatim punctatis.

Long. 3·5—4 mm, lat. 1·6 mm.

По величини и облику највише се подудара са *atricolor* Boh. Рилце дебело, понешто краће од вратног штита. Глава на облик полукругле, фино пунктирана; рилце на горњој страни доста густо и фино, с бокова крупније и у редовима пикњичаво. Чланци *flagellum*-а врло су трансверзални, спрам врха шири, а на врху тако широки, као први

чланак буздованца. Вратни је штит квадратичан, с бокова готово успоредан, спрам предњег окрајка попреко сужен, стражњи су углови понешто заобљени. Горња је ширина прилично равна и великим округлим тачкама не сасвим на густо засијана; оне су с једне и друге стране средине напоредо, па тако између њих остаје понешто уздигнута средња линија. На дȍњој су страни тачке још веће, удубљене, при темељу овалне и овдје растављене попречним дугуљастим наборима.

Покриље је при темељу тако широко, као вратни штит, од прилике за половицу дуже од онога, до прве трећине дужине понешто проширено, а онда према врху понешто сужено.

Пруге су при темељу дубоко и широко наровашене и овдје шире него размаци; оне досижу до предњег окрајка, сужавају се спрам отражњег краја веома слабо, још прије прве трећине дужине покриља, па онда у подједнакој ширини теку према врху; темељ је браздама разговијетно пунктиран. Размаци су посвема равни са прилично правилним редом округлих тачака.

Ову врсту, која се распознаје по својим, при темељу веома широким браздама на покриљу, обрео је господин Апфелбек у Босни.

6. Baris serbicus spec. nov.

Affinitate proxima Baride anali Oliv. sed fere dimidio major, praecipue elatior. Oblongo-ovalis, niger, elytris de tertiario antico incerte rufo-brunneis. Prothorace subquadrato, dense et profunde punctato, linea dorsali subelevata, laevi, lateribus leniter ampliato, paullo apicem versus sensim angustiore, hic subito constricto; elytris oblongo-ovalibus, profunde sulcato-striatis, in striis punctatis, stria 2ª cum 9ª, 3ª cum 6ª, 4ª cum 5ª, 7ª cum 8ª, apice conjuncta; interstitiis leviter depressis, dimidia parte antica valide transversim, versus apicem paullatim subtiliter punctatis.

Long. 4 mm, lat. vix 2 mm.

Та се врста највише подудара са *Baris morio* Oliv., али се осим знатније величине и размјерно веће ширине још распознаје и по овим обиљежјима.

Вратни је штит у *serbicus*-а понешто шири него дужи, готово квадратичан, с бокова је понешто раширен, у првој је трећини испред утега у слабом луку заобљен, средња је линија вратног штита понешто уздигнута. *Morio* има понешто дужи него шири вратни штит, дакле је ужи, најшири је при темељу, стране су готово пр̏аве, према предњој страни конвергирају, испред врха су одједноћ утегнуте, средња линија није уздигнута.

Покриље је у *serbicus*-а дугуљасто, овално; загасито црвенило почиње већ иза прве трећине; 2. пруга на покриљу сједињује се пред вршком с 9., 3. са 6., 4. са 5., 7. са 8. Размаци су понешто удубљени, на предњој половици имају крупне, попречне тачке, које спрам вршка по мало бивају веома танке, које су у 1., 4., 5. и 6. размаку правилно поредане.

Morio има знатно уже покриље, само је у задњој трећини загасито црвен; размаци су између пруга једва удубљени, пунктирање им је свуда неправилно, у спољашним размацима готово се губи. Прва се пруга сједињује испред вршка са 2., 3. са 8., 4. са 5., 6. са 7.

Чланци су пипчеви у *serbicus*-а понешто трансверзални, више цилиндрични и један до другога; *morio* има веома трансверзалне, више плочасте и не хватају се на густо један другог.

Кука при врху тибија у *serbicus*-а је много дебља и шира, него што је има *morio.*

Један екземплар из Србије (Меркл).

7. Ceuthorrhynchus Kraatzi Brisout, var. nov. bosnicus Schulze.

Thoracis medius, excepta macula atro-tomentosa utrinque in basi, elytrorum fascia pone medium et margo apicalis squamulis flavo-nitentibus ornatis.

У те је лијепе одлике бијела љуска. Средина вратног штита, осим по једне црне пјеге томента с обје стране темеља, трака иза средине покриља, за тим окрајак вршака покривени су као злато сјајним љуштицама.

Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta.

Piše

Franjo Fiala, kustos zemaljskog muzeja.

(II. Izvještaj.)

U oktobru 1896. produženim iskopavanjem obrelo se daljih 37 grobova, brojeva 139.—176. izvještaja o nahogjajima. Oni su gotovo svi uz jugozapadnu periferiju grobišta, većinom u vrtu gragjanina J. Zurunića iz Sanskog Mosta. Sondiranjem tla oko grobišta došlo se samo do negativnog rezultata, pa se čini, da su ti grobovi kopani samo na uzvisini, spomenutoj u I. izvještaju[1]). Nacrt na *tabli I.* daje prijegled sada dovršenog prekopavanja. Pismena *A. G.* markiraju prvi râd pri gradnji ceste, pisme *B* garišta bez grobova. Pri pretraživanju njiva u susjednom području obretena je i jedna prehistorička naseobina, koja je, sudeći po nagjenim ostancima, posve iz istoga vremena, kao i grobište.

U ovome što slijedi, najprije ću iznijeti izvještaj o rezultatima prekopavanja grobova za 1896., onda će se u zasebnim odsjecima raspraviti tipologija nahogjaja iz grobova, rezultati pretraživanja ostanaka iz prehistoričke naseobine i opće konkluzije.

Izvještaj o nahogjajima iz prekopavanja u nekropoli.

Grob 139.

Dubljina 0·35 *m;* kostur orijentiran od juga na sjever. Ukraj lijeve ruke visoka ilovasta zdjela, u kojoj je bila zdjelica s ručicom. Ukraj desne strane glave dva kopljana šiljka, nalik na lovorov list, s vrškom okrenutim na jug; ukraj lijeve cjevanice ponešto savijen željezni sjekač i ukraj nogu fragmenti ilovaste zdjelice s ručicom.

Grob 140.

Dubljina 0·4 *m;* kostur orijentiran od juga prama sjeveru. Pri glavi broncana ukosnica, dvije broncane prsobranaste certoške fibule, dva bron-

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta". „Glasnik zemaljskog muzeja", 1896., str. 219. i 220.

cana naušnjaka i šljepoočnjaka, 12 privjesaka od broncanog tenećeta na oblik bulle, 3 modre emaljne bobice s okastim pjegama bijelog okrajka, 2 broncana nakitna koluta i fragmenti željezne halke; pri nogama dvije zdjele i jednorukasta ilovasta zdjelica.

Grob 141.

Dubljina 0·4 *m;* kostur orijentiran od sjevera na jug. Nagjeni su pri njemu ovi prilozi: bočka od ljevena bronca, dva privjeska za pletenice od broncanog tenećeta, dvije broncane prsobranaste certoške fibule, 686 komada malih broncanih dugmeta i 4 modre emaljne bobice s okastim pjegama bijelog okrajka. Pri nogama kostura nagjeni su fragmenti ilovaste zdjelice i ilovaste zdjele.

Grob 142.

Plitak, plugom posve nazoren skeletni grob; nagjeni su samo fragmenti ilovaste zdjele.

Grob 143.

Dubljina 0·4 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom Od priloga: mala rukasta zdjelica, željezna pafta od pojasa i savijen željezni nož.

Grob 144.

Dubljina 0·35 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Bez priloga.

Grob 145.

Dubljina 0·4 *m;* razoren grob s mrtvačkom paljevinom; fragmenti žare i jednog lončića.

Grob 146.

Dubljina 0·3 *m;* žara s mrtvačkom paljevinom u sanduku od kamenitih ploča. Od priloga samo jedan broncani fragmenat.

Grob 147.

Dubljina 0·5 *m;* skelet od sjeverozapada na jugoistok orijentiran. Od priloga dva broncana privjeska za pletenice i 3 mala broncana dugmešca.

Grob 148.

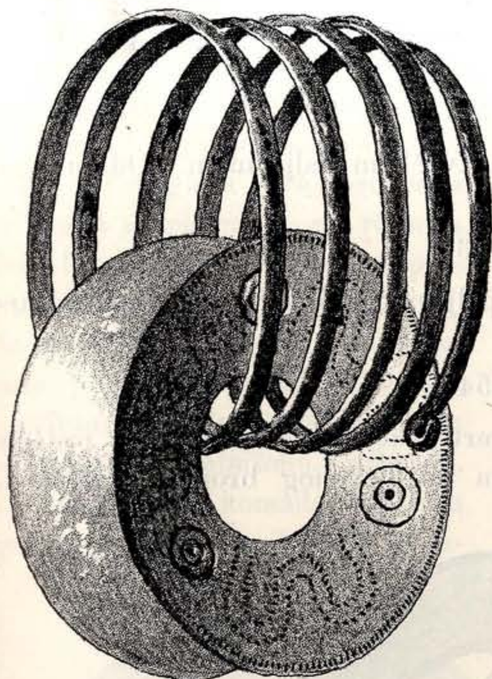
Dubljina 0·35 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom.

Grob 149.

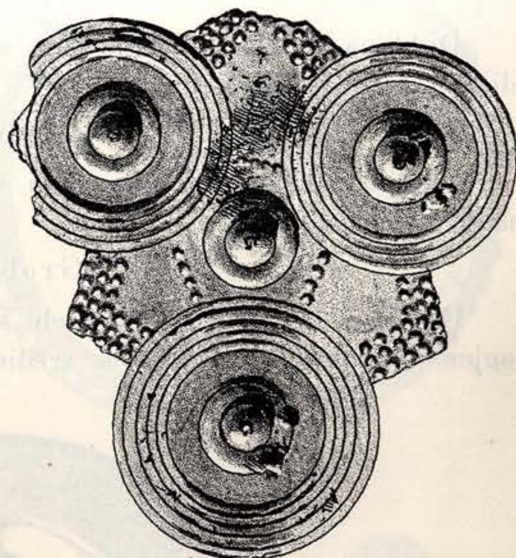
Dubljina 0·4 *m;* razlupan ilovast lonac s mrtvačkom paljevinom i komadom bronca na oblik potkove

Grob 150.

Dubljina 0·6 *m;* skelet orijentiran od sjeverozapada na jugoistok. Pri glavi dva privjeska od bronca za pletenice, iznutra gravirani, *slika 1.,* $^1/_1$ nar. vel., dvije modre emaljne bobice s okastim pjegama bijelog okrajka i broncana srednje-la-tenska

Slika 1.

Slika 3.

Slika 2.

Slika 4.

Slika 5.

fibula s dvije kugljice na uzvinutoj nožici, *slika 2.,* $^1/_1$ nar. vel. Na prsima bijaše plohasta fibula od broncanog tenećeta s ornamentima na odskok i željeznom bočkom, *slika 3.,* $^1/_1$ nar. vel., na rukama pri

člancima bijahu špiralne narukvice. Iza glave skeleta bijaše zdjelica bez ručice, *slika 4.*, $^{1}/_{2}$ nar. vel., pri nogama lonac s ručicom, *slika 5.*, $^{1}/_{2}$ nar. vel.

Grob 151.

Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Od priloga rukasta ilovasta zdjelica, broncano krstoliko dugme i broncana pinceta.

Grob 152.

Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Od priloga zdjela i željezni fragmenti.

Grob 153.

Dubljina 0·4 *m;* razoren grob s paljevinom i s fragmentima od tri manje ilovaste posude.

Grob 154.

Dubljina 0·4 *m;* razoren grob s mrtvačkom paljevinom. Od priloga nagjena je toka s krstolikom sredinom od ljevenog bronca, gravirana,

Slika 6.

slika 6., $^{1}/_{1}$ nar. vel., fragmenti broncanog privjeska za pletenice i grbasta narukvica od ljevenog bronca.

Grob 155.

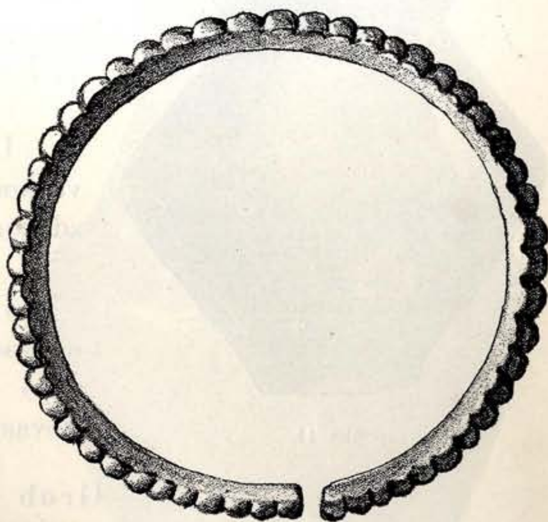
Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom. Od priloga lončić s ručicom i broncana gruda.

Grob 156.

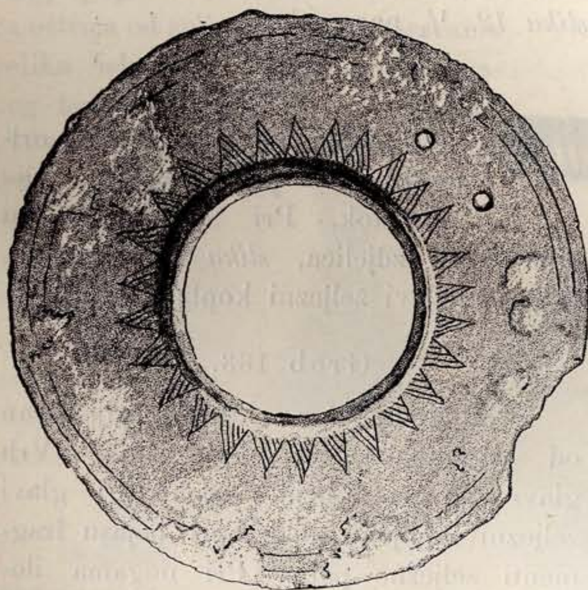
Dubljina 0·5 *m;* grob s paljevinom, ogragjen kamenitim pločama. Nagjeni su fragmenti žare i broncano, krstoliko dugme.

Grob 157.

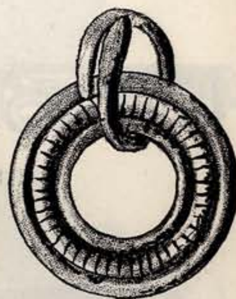
Dubljina 0·3 *m;* kostur, orijentiran od jugoistoka na sjeverozapad. Pri glavi dva broncana privjeska za pletenice, na rukama dvije broncane narukvice, na pola otvorene, *slika 7.,* $^1/_1$ nar. vel. Na cjevanicama bile su dvije kolutaste plojke od ljevenog bronca, gravirane, na dva mjesta, valjda za vješanje probušene, *slika 8.,* $^2/_3$ nar. vel., 13 komada špiralnih cjevčica od bronca, 7 malih bron-

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

Slika 10.

canih plojki, obješenih na broncanoj žici, *slika 9.,* $^1/_1$ nar. vel., 4 broncane okovice, *slika 10.,* $^1/_1$ nar. vel., bobica od kamena, modra emaljirana bobica i 160 komada malih, broncanih dugmeta.

Grob 158.

Dubljina 0·4 *m;* kostur, orijentiran od jugoistoka na sjeverozapad, u sanduku, udešenu od lapornih ploča. Uvrh glave kostura zdjelica s jednom ručicom i ukraj glave željezni kopljani šiljak s vrškom, okrenutim na jugoistok. Pri nogama zdjelica, *slika 11.*, $^{1}/_{1}$ nar. vel.

Slika 11.

Grob 159.

Dubljina 0·3 *m;* razoren grob s mrtvačkom paljevinom. Žara, poklopljena zdjelom.

Grob 160.

Dubljina 0·4 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom, pri njoj broncano krstoliko dugme i jednorukasta ilovasta zdjelica.

Grob 161.

Dubljina 0·3 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom, pri njoj dva nakita, spletena od bronca, *slika 12.*, $^{1}/_{1}$ nar. vel.

Slika 12.

Grob 162.

Dubljina 0·5 *m;* kostur, orijentiran od jugozapada na sjeveroistok. Pri desnom kuku dvorukasta zdjelica, *slika 13.*, $^{1}/_{2}$ nar. vel., pri glavi željezni kopljani šiljak.

Slika 13.

Grob 163.

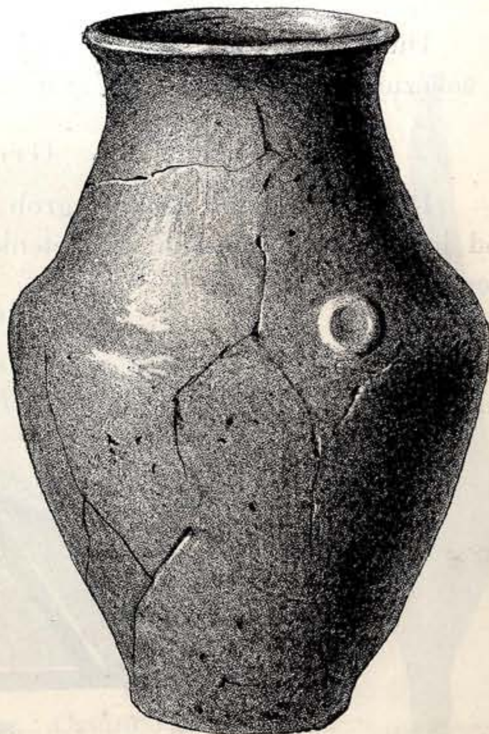
Dubljina 0·6 *m;* kostur, orijentiran od jugozapada na sjeveroistok. Vrh glave ilovast lončić, desno pri glavi željezni kopljani šiljak, pri pojasu fragmenti željezne pafte. Pri nogama ilovasta zdjela.

Grob 164.

Dubljina 0·5 *m;* razoren grob s paljevinom. Ostanci od tri posude.

Grob 165.

Dubljina 0·4 *m;* velika ilovasta žara s mrtvačkom paljevinom, visina 380 *mm,* premjer pri zjalu 120 *mm,* premjer pri dnu 115 *mm, slika 14.,* $^{1}/_{4}$ nar. vel. Bila je poklopljena zdjelom ovih dimenzija: visina 120 *mm,* premjer pri zjalu 225 *mm,* premjer pri dnu 100 *mm.*

Slika 14.

Grob 166.

Dubljina 0·3 *m;* grob s paljevinom. Fragmenti žare, lončić i ilovast pršljen.

Grob 167.

Dubljina 0·6 *m;* kostur orijentiran od jugozapada na sjeveroistok. Pri glavi kostura 2 broncana koluta za pletenice i privjesak od broncanog tenećeta, *slika 15.,* $^{1}/_{1}$ nar. vel. Megju gnjatovima mala savijena noževa oštrica od željeza, a na cjevanicama velika iskovana falera od broncanog tenećeta, *slika 16.,* $^{1}/_{1}$ nar. vel., 170 malih dugmeta od broncanog tenećeta, fragmenti broncanog nakitnog koluta i narukvice od ljevenog bronca. Pri nogama ilovasta zdjela i lonac s rukatkom.

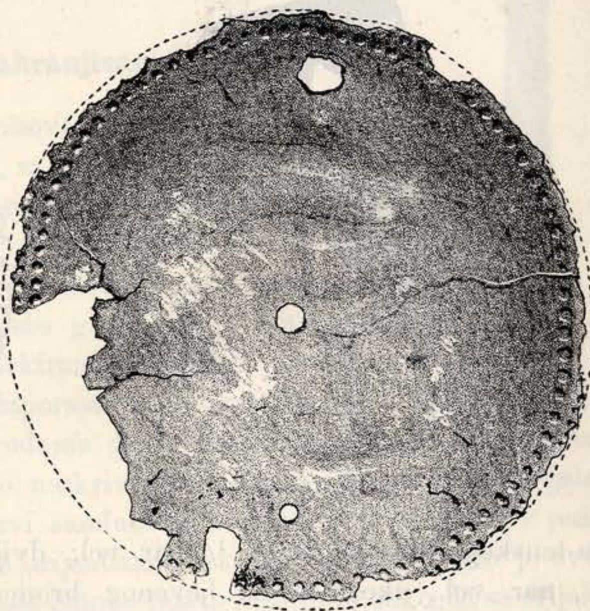
Slika 15.

Grob 168.

Dubljina 0·4 *m;* razbijena oveća žara s mrtvačkom paljevinom.

Grob 169.

Dubljina 0·35 *m;* razorena žara s mrtvačkom paljevinom.

Slika 16.

Grob 170.

Dubljina 0·2 *m;* razbijena žara s mrtvačkom paljevinom.

Grob 171.

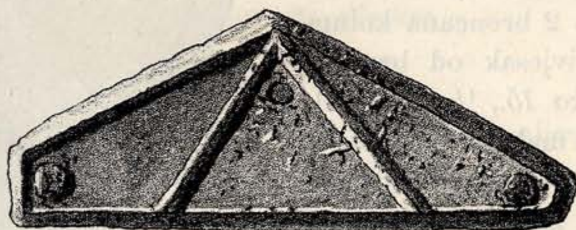
Dubljina 0·3 *m;* žara, u njoj mrtvačka paljevina, malen lonac, brus i željezna noževa oštrica. Ukraj žare bijaše dvorukasta zdjelica.

Grob 172.

Dubljina 0·2 *m;* razoren grob s paljevinom. Fragmenti žare, ulomci od broncanih privjesaka za pletenice i od broncane fibule iz srednjeg latenskog doba.

Grob 173.

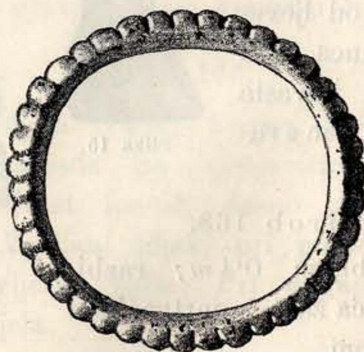
Dubljina 0·3 *m;* žara s mrtvačkom paljevimom i ovi prilozi: dvije okovice od ljevenog bronca, *slika 17.* $^1/_1$ nar. vel., broncana fibula iz ranijeg

Slika 17.

Slika 18.

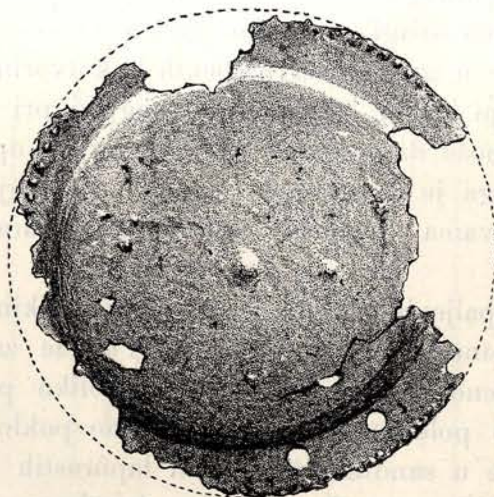
Slika 19.

la-tenskog doba, *slika 18.* $^1/_1$ nar. vel., dvije broncane narukvice, *slika 19.*, $^1/_1$ nar. vel., ukosnica od ljevenog bronca, ulomci od velikih broncanih

masivnih narukvica, probušen medvjegji zub i 163 komada malih broncanih dugmeta.

Grob 174.

Dubljina 0·4 *m;* kostur orijentiran do sjevera na jug, ogragjen i pokriven pločama od lapora. Nagjene su ove rukotvorine: broncana narukvica, 3 velike, iskovane toke od broncanog tenećeta, *slika 20.* 1/1 nar. vel., 200 malih broncanih dugmeta i broncana žica. Desno ukraj sanduka ilovasta zdjelica.

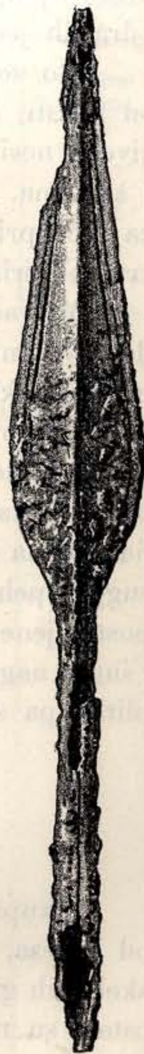
Slika 20.

Grob 175.

Duljina 0·3 *m;* velika žara s mrtvačkom paljevinom, pri njoj kopljani šiljak od željeza, linearno graviran na kopljanoj plojci, *slika 21.,* 1/3 nar. vel.

Grob 176.

Dubljina 0·3 *m;* grob s paljevinom. Ostanci žare s mrtvačkom paljevinom, brus i željezna spona od pojasa.

Slika 21.

O načinima sahranjivanja.

Izmegju 176 raskopanih grobova bili su u.96 njih skeleti, 79 žara s mrtvačkom paljevinom, za jedan nije se moglo odlučiti kakav je. Skeletni su grobovi nesumnjivo stariji od onih s paljevinom; oni su prosječno 0·75 *m* duboki, rjegje im je dubljina 1—1·2 *m;* bijaše ih i takih, gdje su kosturi ležali sasma gore, 0·4 *m* ispod površine zemlje. Mjesto glavi kao i krajeva noge bijahu gotovo u svakom grobu markirani kamenjem, položenim na 0·25 *m* po prilici, ili uspravnom laporastom pločom. Rjegji su bili grobovi na oblik sanduka; u takim je prigodama grob vazda bio obložen uspravnim laporastim pločama, horizontalno natkrivenim pločama od istog materijala. Potpuno očuvani nagjeni su takvi sanduci samo u tri prigode, a više puta nagjoše se razvaljeni. Što se tiče orijentiranja skeleta, konštatovano je ovo. Od 96 skeletnih grobova bijaše ih pet gotovo posve razorenih, tako da se orijen-

tiranje nije više moglo izvršiti; od ostalih 91 bilo je orijentiranih 25 od jugoistoka na sjeverozapad, 21 od sjeveroistoka na jugozapad, 21 od sjeverozapada na jugoistok, 9 od jugozapada na sjeroistok, 5 od istoka na zapad, 4 od zapada na istok, 4 od juga na sjever i 2 od sjevera na jug. Dvostruki grobovi nagjeni su na četiri mjesta; tri puta bijahu dječiji kosturi položeni ukraj kostura od odraslih; jedan put nagjoše se dva kostura odraslih jedan uz drugi u jednom grobu.

Što se tiče u grobovima nagjenih rukotvorina, valja napomenuti, da su nakiti, oružje i t. d. tamam tako nagjeni pri skeletima, kako su ih u životu nosili; može dakle samo biti govora o opremi, ali ne o prilozima i žrtvama. Druga je sa posugjem. Nagjeno je sugja za blagovanje i pehara za piće pri glavama, nogama i kukovima kostura; u njima su valjda bili žrtveni priloži.

Mrtvačke paljevine bijahu većinom u velikim žarama, rjegje u posudama sličnim loncima, ili u zdjelama. Posude za sahranjivanje većinom bijahu poklopljene lapornim pločama; nekoliko puta nagjene su ilovaste zdjele, naopako položene na zjalo žare kao poklopac. Više puta nagjene su žare uložene u sanduk, udešen od laporastih ploča. U većini slučajeva bijaše u žari osim mrtvačke paljevine i rukotvorina od željeza i bronca, na kojima su se vazda vidjeli tragovi od vatre, još neokrnutog ilovastog sugja: pehara, zdjelica i malih zdjela. Rjegje su te male posude bile postavljene naokolo oko žare. One su očevidno služile istoj sakralnoj svrsi, kao i sugje, nagjeno u skeletnim grobovima. Svi grobovi s paljevinom bijahu vrlo plitki, pa su za to žare većinom porazbijali plugovi, a neke i posve satrli.

Rukotvorine.

1. Fibule.

Ukupno su iz grobova povagjena 142 komada, od kojih 6 bijahu od željeza, a ostalih 136 od bronca. Bijahu ovako podijeljene: Na 45 skeletnih grobova dolazi 116 komada, na 9 grobova s paljevinom 14 komada; ostale su nagjene stranom u grobovima, razorenim prigodom cestogradnje, stranom u slojevima s ostancima od garišta. Od 176 grobova nekropole bijahu samo u 54 groba fibule. Od ova 54 bijaše, kako se vidi iz prijegleda, što ovdje slijedi, samo u 8 ukraj fibula oružje, ostalih 46 bijahu ženski grobovi. Po svem iskustvu, učinjenom prigodom prekopavanja, čini se, da je fibula samo u ženskoj nošnji onoga vremena bila bitni sastojak; muškarci samo su rijetko kad nosili taj nakit.

Nagjeni su ovi tipovi fibula: 7 broncanih naočarastih špiralnih fibula, 7 broncanih plohastih fibula, 5 jednopetljastih broncanih oblučastih fibula s dugom nožicom, 31 broncana certoška fibula, 3 željezne

Prijegled nagjenih fibula.

Broj groba po izvještaju o nahogjajima	Skeletni grob	Grob s paljevinom	Naočarasta spiralna fibula od bronca	Plohasta fibula od bronca	Jednopetljasta oblučasta fibula s dugom nožicom	Certoška fibula			Certoška fibula na oblik lûka			La-Tenska fibula		Primjedba
						bronc	željezo	bronc sa živo-tinjskim glavi-cama pri nožici	bronc	željezo	bronc sa živo-tinjskim glavi-cama pri nožici	rana	srednja	
2	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	
5	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	S oružjem
14	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	S oružjem
17	1	.	.	.	.	.	.	.	4	.	.	.	.	
18	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
33	1	.	.	3	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
36	1	.	.	.	.	6	.	.	.	.	.	.	.	
37	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
40	1	.	.	.	.	.	.	.	4	1	.	.	.	
44	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
45	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
46	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	S oružjem
50	1	.	.	.	.	.	.	.	3	.	.	.	.	
52	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	S oružjem
56	1	.	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	
58	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	
62	1	.	.	.	.	1	1	.	.	.	.	.	.	S oružjem
63	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	S oružjem
66	1	.	.	.	.	1	.	.	4	.	.	.	.	
71	.	1	1	.	.	.	.	.	3	.	.	.	.	S oružjem
73	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	
75	1	.	.	.	1	.	.	.	4	.	.	.	.	
76	1	.	.	.	.	2	.	.	8	1	.	.	.	S oružjem
79	.	1	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	.	
81	1	.	1	.	1	11	.	.	.	.	.	.	.	
88	.	1	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
90	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	
93	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
99	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
103	1	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	
104	1	.	.	2	.	.	1	.	.	.	.	1	.	
107	1	.	1	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
108	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
109	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	
111	.	1	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
113	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
114	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	
116	.	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	
117	1	.	.	.	1	1	.	.	.	.	.	.	.	
118	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
121	1	.	.	.	.	.	.	.	6	.	.	.	.	
122	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
127	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
128	1	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	
130	1	.	.	.	.	.	.	.	3	.	.	.	.	
132	1	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
133	1	.	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	
134	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	
136	.	1	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	
140	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
141	1	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	.	
150	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	
172	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	
173	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	
Svota .	45	9	5	7	5	31	3	2	64	3	3	4	3	
Amo nahogjaji pri gradnji ceste i u slojevima od garišta			.	.	2	.	.	.	9	.	.	1	.	
Ukupno			5	7	7	31	3	2	73	3	3	5	3	

certoške fibule, 2 broncane certoške fibule sa životinjskim glavicama mjesto nožnog dugmeta, 73 broncane certoške fibule na oblik lûka, 3 željezne certoške fibule istog oblika, 3 broncane certoške fibule ovog oblika sa životinjskim glavicama mjesto nožnog dugmeta, 5 broncanih fibula ranijeg la-tenskog doda i 3 broncane fibule srednjeg la-tenskog doba.

Od naočarastih fibula od jake broncane žice s osmolikim srednjim dijelom vide se na njih 6 tragovi montiranja špiralnih diska na traku od broncanog tenećeta, slično kao što se to opažava kod plohaste fibule. Samo na najmanjem komadu[1]) čini se, kao da su jezičac i nožna petlja potekli iz žice špiralnih diskova.

U grobovima nekropole samo je jedan put nagjena naočarasta špiralna fibula kao jedina fibula, metnuta kao prilog; u svim drugim prilikama nasuprot vazda se našla sa certoškom ili prsobranastom certoškom fibulom, kako pri kosturima tako i pri mrtvačkoj paljevini.

Što se tiče plohastih fibula, razlikovale su se megju njima dvije forme. Jedna *slika 3.*, $^1/_1$ nar. vel. reprezentira broncane, gravirane plojke, za koje su s naličja pričvršćeni željezni jezičci; druga, koja se je na žalost samo fragmentarno očuvala, ima okruglu, broncanu, konkavno izdubljenu plojku, na kojoj više ne bijaše jezičca.

Ono malo broncanih oblučastih fibula s dugom nožicom[2]) dokazuju dugmetastim nastavkom, što ga po nekad imaju na kraju nožice, kao i ponekad uzvrnutim vrškom nožice, genetičku svezu s certoškom fibulom.

Plohasta fibula našla se u jednom grobu kao jedina priložena fibula, na druga tri mjesta nagjena je u zajednici s certoškom, prsobranastom certoškom i fibulom srednjeg la-tenskog doba. Oblučasta fibula nagjena je dva puta kao jedina forma fibule, nasuprot tri puta sa certoškim i prsobranastim certoškim fibulama.

Jedna je od glavnih fibula naše nekropole bez sumnje certoška fibula. Nje ima u svim mogućim veličinama[3]) s ravnom, plastički dugmetima ukrašenom ili graviranom stremenkom, dva puta i s ptičijom glavicom mjesto dugmeta na nožici[4]).

Izuzevši la-tensku fibulu srednjeg doba nagjena je ona u grobovima nekropole s ostalim tipovima fibule 5 puta zajedno, 11 puta bila je od fibula priložena samo certoška forma.

U grobovima s paljevinom ne bijaše je nikako.

---

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala „Glasnik zem. muzeja" 1896., str. 219.—272., sl. 109.

[2]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala. „Glasnik zem. muzeja", 1896., str. 219.—272., sl. 90. i 124.

[3]) Ibid. sl. 3., 38., 89., 127., 144., str. 219.—272.

[4]) Ibid. sl. 88., str. 248.

Certoška fibula upravo gospoduje. Od 54 groba, u kojima su fibule, bijaše taj tip zastupan u 30 grobova, i to u 22 slučaja sam, u 8 slučajeva u društvu s ostalim tipovima, izuzevši ranu la-tensku fibulu.

Za čudo je, gdje se različite forme toga tipa u našoj nekropoli zajedno nahode, dok na drugim mjestima, gdje se one nahode, stanovite forme certoške fibule u obliku lûka dobivaju neko lokalno znamenovanje.

Na grobištu kod Sanskog Mosta nagjeni su ovi oblici: jedan put usukane fibule različite veličine s glatkom ili ukrašenom stremenkom, od bronca ili željeza, nadalje takve sa čunoliko raskovanom stremenkom, onda nekoje s konjskim glavicama mjesto izbočenog dugmeta na nožici, dva i tri puta usukane fibule češće pri zakretu imaju spletenu žicu, koja je redovno služila za pričvršćivanje trapezastih privjesaka od broncanog tenećeta; na dva mjesta bijahu u dva puta usukanim fibulama stremenke na oblik čuna iskovane i poput povećanog dugmeta na nožici ukrašene linearnim graviranjem[1]).

Nahodišta: Certosa od Servirola i Certosa od Bologne u Italiji[2]), Cimetier de St. Jean de Beleville u južnoj Francuskoj[3]), više mjesta u južnoj Njemačkoj i Švicarskoj[4]), Hallstatt u Gornjoj Austriji[5]), Gurina u Koruškoj[6]), Watsch[7]), Dobrava[8]), Gradčine kod St. Margarete[9]), Podsemel[9]), Hrašće[9]) na Magdalenskoj gori kod St. Mareina[9]) u Kranjskoj, Idria di Bača[10]) i Sta. Lucija[11]) u Primorju, Glasinac u Bosni[12]), Prozor[13]) u Hrvatskoj.

[1]) „Glasnik“ 1896. „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“, str. 219.—272., sl. 20., 24., 34., 51., 52., 67., 110., 111., 131., 142., 145., 146.

[2]) Tischler: „Ueber die Formen der Gewandnadeln“, str. 61., sl. 19. i 20. Tabela u „Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns“, IV. sv.

[3]) Chantre: „Etudes paléoethnologiques dans le Bassin du Rhône“. Premier Age du Fer. Paris 1880., tab. XIX., sl. 7. i 9.

[4]) Tischler ibid.

[5]) Sacken: „Das Grabfeld von Hallstatt“, Beč 1868. Tab. XIV., sl. 7.

[6]) Dr. B. Meyer: „Gurina“. Dražgjani 1885. Tab. 5., sl. 13.

[7]) Hochstetter: „Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain“, str. 33., sl. 17. Separatni otisak iz XLVII. sv. „Denkschriften der mathem. naturw. Classe der kais. Academie der Wissenschaften in Wien 1888“.

[8]) U zbirkama ljubljanskog muzeja.

[9]) U prehistoričkoj zbirci c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.

[10]) Dr. M. Hörnes: „Untersuchungen über den Hallstätter Culturkreis“ u „Archiv für Anthropologie“ 1895., str. 625.

[11]) Much: „Die prähistor. Funde von Sta. Lucia im Küstenlande“ u „Mittheil. der k. k. Central-commission für Kunst und histor. Denkmale“, 1884., str. CXLIV., sl. 5., i Marchesetti: „La Necropoli di Sta. Lucia presso Tolmino“. Scavi del 1884. Trieste 1886. („Bollettino della Società Adriatica“.) Marchesetti: „Scavi nella Necropoli di Sta. Lucia presso Tolmino“. 1885—1892. Trieste 1893. („Bollettino della Società Adriatica“), tab. XIX. i XX. U prehistoričkoj zbirci c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.

[12]) F. Fiala: „Untersuchung prähistor. Grabhügel am Glasinac im Jahre 1892“ u „Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina“, I. sv., Beč 1893., sl. 42., str. 144.

[13]) Ljubić: „Popis arheolog. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu“, sv. I. Zagreb 1889., tab. XIX., sl. 76.

Fibula u obliku lûka nahodi se na nekolicini rečenih nahodišta zajedno sa čisto halštatskim — u drugima u zajednici s fibulama iz ranog i srednjeg la-tenskog doba (n. pr. Idria di Bača).

La-tenska fibula bila je u 7 grobova nekropole kod Sanskog Mosta, i to u 3 skeletna groba i u jednom grobu s paljevinom bijaše rani la-tenski tip, nasuprot u 2 skeletna groba i u 1 grobu s paljevinom bijaše srednji la-tenski tip. Na jednom mjestu nagjena je rana la-tenska fibula (grob 104.) sa 2 plohaste fibule i 1 certoškom fibulom, u dva druga slučaja (grob 90. i 150.) srednja la-tenska fibula s 1 broncanom prsobranastom certoškom fibulom, dotično s 1 broncanom plohastom fibulom. Forme starijeg tipa jesu one, koje su u „Nekropoli ravnih grobova kod Sanskog Mosta, Glasnik 1896." prikazane u slikama 54., 115., i 106., mlagji tip pako u slici 2. našega teksta.

Što se tiče situiranja fibula na skeletima valja ovo primjetiti. One su redovno nagjene blizu glave na ramenima ili na gornjoj partiji prsa; samo se naočarasta i plohasta fibula u toliko izuzimaju, što su nekoliko puta nagjene na dônjoj partiji prsa ili pri pojasu kostura.

U pogledu broja fibula, nagjenog u pojedinim grobovima slijedi iz pridodanog prijegleda, da bijahu u 27 grobova po 1 komad, u 13 po 2, u 3 po 3, u 3 po 4, u 4 po 5, u 2 po 6, u jednom 11 i u jednom 13 komada.

2. Bočke, narukvice i privjesci za pletenice.

Bočki nagjena su dva tipa, kako pri skeletima, tako i pri mrtvačkoj paljevini. Jedna vrsta, od koje ima 26 eksemplara, od ljevenog bronca, s kugljastom glavicom i na jednom ili dva mjesta ispod nje udebljana[1]), nagjena je samo u ženskim grobovima. One bijahu vazda ispod zatiljnjače, pa za to tu vrstu na svaki način moramo smatrati ukosnicom; ona je možda služila za dekoraciju i za pričvršćivanje na zatioku u krugu savijene kose. Taj se tip nahodi u više grobova s paljevinom i s kosturima u Hallstattu, u ravnim grobovima kod Prozora u Hrvatskoj i u ravnim grobovima iz Sta. Lucije. Na Glasincu ima samo jedna slična, kraća forma, ali se rijetko nahodi. Drugi tip, od broncane žice, savijen poput dvogube bočke, od koga ima 15 eksemplara[2]), pokazuje nekoliko samo oblikom glavice različitih formi.

Ona je nagjena gotovo isključivo u muškim grobovima, i to pri skeletima na prsima; čini se, da je mjesto fibule služila za sapinjanje neke plaštu slične odjeće. Te su dvogube bočke veoma karakteristične za mlagje grobove Glasinca u Bosni; i ondje se većinom nahode u inven-

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala. „Glasnik zem. muzeja" 1896., str. 219.—272., sl. 45., 93., 117.

[2]) Ibid. sl. 17., 56., 70.

taru muških grobova. Od drugih nahodišta toga tipa još ću ovdje napomenuti ravne grobove kod Prozora u Hrvatskoj, kod Mitrovice u Hrvatskoj[1]) i jednu gromilu kod Graca[2]) u Hercegovini.

Špiralne narukvice[3]) 5, i obične narukvice od broncane žice[4]) 9 na broju ne ističu se ničim karakterističnim za našu nekropolu. Ali su tipične masivne, grbaste grivne od ljevenog bronca[5]), kakve su poznate iz nekropola kod Hallstatta, Podsemela, Roviša, Terzišća, Hrašća i Watscha. U Sanskom Mostu iskopano je 27 komada, od kojih su dva komada[6]) bila na nogama pri člancima.

One su većinom nagjene na par u ženskim grobovima.

Željezne, na pola otvorene grivne rijetke su; u svemu su nagjene tri.

Nada sve su karakteristični za Sanski Most neobični broncani privjesci za pletenice, koji su, koliko ja znam, samo još poznati iz nekropole kod Prozora u Hrvatskoj. U svemu su nagjena 43 komada, i to sve po dva, uz obje vrste sahranjivanja. Pri skeletima ležali su ti privjesci s obje strane glave blizu ušiju i šljepóočnica.

3. Dugmeta, toke, prsteni, nakitni koluti, pincete i privjesci.

Od nagjenih 5512 broncanih dugmeta bilo ih je kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima, u muškim kao i u ženskim. Izuzevši tri krstolika dugmeta i 13 većih komada pripadaju ona dvjema formama. Jedna, kojoj valja pribrojiti od prilike $^{9}/_{10}$ ukupnoga broja, reprezentira ljevena broncana dugmeta od 11 *mm* premjera[7]), druga forma takvih dugmeta od 4—5 *mm* premjera[8]).

Dugmeta većega premjera nahode se kod muških skeleta stranom na prsima, gdje su po svoj prilici prišivena na sukno ili na kožu predstavljala primitivan oklop, ili pri pojasu, koji je njima bio opšiven; u ženskim grobovima leže ta dugmeta rasuta naokolo na kosturima sve do koljena, te su za cijelo samo po dugim nabranim haljinama bila prišivena; oko koljena ponovno su konštatovane šire zone tih dugmeta, bez sumnje ostanci bordira na tim haljinama.

Dugmeta sa 5 *mm* premjera bila su na glavama ženskih skeleta, često zalijepljena s kostima lubanje; ona su pripadala nekoj vrsta nakita na

[1]) U zbirkama nar. zem. muzeja u Zagrebu.

[2]) U zbirkama bos. herc. zem. muzeja u Sarajevu.

[3]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“, piše F. Fiala. „Glasnik“ 1896., str. 219.—272., sl. 31., 95., 123.

[4]) Ibid. sl. 23., 75., 133.

[5]) Ibid. sl. 41., 74., 108.

[6]) Ibid. sl. 84.

[7]) Ibid. sl. 16.

[8]) Ibid. sl. 39.

glavi. O tipološkom znamenovanju svih rečenih dugmeta ne može se više reći, nego da su ona jedan od najobičnijih inventarnih sastojaka grobova iz halštatskog doba, i to posvuda.

U pogledu onih 25 komada u našoj nekropoli nagjenih toka i pałti upućujem na tekstove u izvještajima o nahogjajima. Zanimljivo je, jer tome ne znam analogije, što je nagjeno 28 komada broncanih dugmeta s ušicama[1]), valjda za nanizanje na kajiš.

Od broncanih prstenova iskopana su samo dva komada.

Onih 13 komada pinceta[2]) nagjeni su kako pri paljevini, tako i pri skeletima; ali dotični inventar nahogjaja podudarao se je gotovo u svakoj prigodi s onim iz muških grobova.

Što se tiče privjesaka, dijele se oni u pogledu materijala ovako: 63 bronca, 4 probušene kamenite plojke ili bobice, 4 probušena životinjska zuba (2 od megjeda i 2 od divljeg vepra) i 4 probušene školjke od *cypraee.* Megju broncanim privjescima većina su dugmeta na oblik bule[3]); ona su osobito karakteristična za nekropolu kod Prozora u Hrvatskoj. 21 broncani i 2 željezna nakitna kolutića nemaju nikake vrijednosti.

4. Bobice.

Od svih, što su nagjene, bijaše ih 8 od bronca, 126 od jantara i 640 od stakla i emalja, ne gledeći na mnoštvo ulomaka svake ruke.

Jantarove bobice nahode se ovdje kao okrugle ili ovalne plojke raznog premjera, *tabla II., slika 1.,* $^1/_1$ nar. vel., rjegje kao veće, nepravilne grude[4]). Jantar je na površini vrlo istrošen i okerasto žut; ispod kore od istrošene površine je crvenkasto mrk i proziran. Gmize su s rijetkim izuzecima sferoidičkog oblika, u dimenzijama vrlo različite. Boja im je čisto bijela, smaltasto modra, kao hrom zelena ili žućkasto smegja, *tabla II., slike 2., 3., 4., 5., 6., 8., 10., 12.* i *13.* $^1/_1$ nar. vel. Od sferoidičke forme odmiču bikoničke zelene bobice, *tabla II. slika 7.* $^1/_1$ nar. vel., bijele u obliku bočice, *slika 9.* $^1/_1$ nar. vel. i bijele sa dva šiljasta kraja, *slika 11.* $^1/_1$ nar. vel.

Emaljne su bobice rijetko kad jednomanjaste, tako n. pr. mrke, *tabla II. slika 12.,* $^1/_1$ nar. vel.; obično su na obojenom temelju jednake ili drugojačije obojene okaste pjege s bijelim obrubom, *tabla II. slike 16., 17., 18., 19., 20.* i *21.,* $^1/_1$ nar. vel.; inventar ih pokazuje sa modrim, žutosmegjim i zelenim temeljem.

---

1) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala. „Glasnik zem. muzeja" 1896., str. 219.—272., sl. 128.

2) Ibid. sl. 29.

3) Ibid. sl. 60.

4) Ibid. sl. 134.

Mjesto okastih pjega često se vigjaju i bijele valovite linije ili naregane pruge, *tabla II. slike 14., 15.* i *16.* $^1/_1$ nar. vel.

Koturaste bobice, plojke s protuberancijama, *tabla II. slika 22., 23., 24., 25., 26.* i *27.* $^1/_1$ nar. vel. nagjene su samo u nekoliko eksemplara.

Šarene staklene i emaljne bobice obično se nahode u grobovima iz halštatskog doba, izuzevši nekoje forme, kojim ću analogije niže napomenuti. Tako se sve obične forme nahode u gromilama glasinačkim u Bosni, većina takogjer u grobovima iz halštatskog doba kod Jezerina blizu Bišća u Bosni i kod Prozora u Hrvatskoj.

Bijele bobice u obliku bočice, *tabla II. slika 9.*, poznate su mi iz dva nahodišta: iz Mitrovice u Hrvatskoj[1]) i iz Glasinca[2]) u Bosni; svaki put su u inventaru nahogjaja s njima zajedno nagjene tipične broncane i srebrne oblučaste fibule sa šarnijerima, grčke proveniencije.

Koturaste bobice, *tabla II. slike 22., 23., 24., 25., 26.* i *27.* nahode se u nekropolama na Magdalenenbergu[3]) i u Watschu[4]) u Kranjskoj.

Bobice svih vrsta nagjene su u našoj nekropoli kako pri mrtvačkoj paljevini, tako i pri kosturima, ali samo u ženskim grobovima. Za nanizanje[5]) služila je obično tanka, željezna žica, kako to dokazuju nekoji komadi u zbirci sarajevskog muzeja.

Od broncanog špiralnog gajtana, koji se u glasinačkim grobovima našao u svezi s bobicama, iskopano je u Sanskom Mostu 17 komada, ali je veoma sumnjivo, da li se ovaj gajtan u svim prigodama upotrebljavao za nanizavanje bobica, pošto se često našao pri pojasu i pri koljenima kostura.

5. Pojasna tenećeta, zaponci i okovice od pojasa.

Tenećeta pojasnih nagjena su dva komada od bronca i dva od željeza. Onaj jedan broncani eksemplar[6]) imitira repaussé-radnjom dugmetima okićeni pojas, ostali su glatki, zglavcima pričvršćeni trakovi tenećeta[7]).

Od 36 zaponaca s pojasa bila su 34 od željeza i 2 od bronca; od željeznih imalo ih je 27 oblik kopče[8]), 7 oblik stremenke[9]). Oba se tipa

[1]) U zbirkama zagrebačkog muzeja.

[2]) „Glasnik zem. muzeja" 1894., str. 753., sl. 56.

[3]) U zbirkama c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.

[4]) Deschmann i Hochstetter: „Prähistor. Ansiedel. und Begräbnisstätten in Krain". Sonderabdruck aus dem XLII. Bd. der Denkschriften der math.-naturw. Classe der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1879. Tab. XIV., sl. 2.

[5]) U zbirkama c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču vidio sam bobica sa Magdalenenberga u Kranjskoj, s tragovima od željezne žice za nizanje.

[6]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta", piše F. Fiala.

[7]) Ibid. sl. 78.

[8]) Ibid. sl. 13.

[9]) Ibid. sl. 32.

nahode u nekropolama kod Watscha, Terzišća i Roviša u Kranjskoj, u Idriji di Bača i u Sta. Luciji u Primorju. Onaj jedan broncani zaponac predstavlja oblik kopče[1]), drugi četverouglasto, iskovanom dekoracijom ukrašeno broncano teneće[2]).

Onih 20 broncanih okovica s pojasa[3]) većinom su tipovi nekropola od Watscha, Podsemela i Hrašća u Kranjskoj.

Rečene tri rukotvorine nahode se kako pri mrtvačkim paljevinama, tako i pri kosturima; tenećeta i okovice nahode se samo u muškim grobovima, zaponci i u ženskim.

6. Oružje i različiti pribor.

Od 47 nagjenih željeznih kopljanih šiljaka mogu se dva komada zbog svoje osobite kratkoće smatrati suličnim šiljcima. Razni tipovi i forme već su prikazane u izvještajima o nahogjajima. Kopljani šiljci nagjeni su kako uz mrtvačku paljevinu, tako i u skeletnim grobovima, obično po 1, rijetko kad 2—4 komada.

Onih 25 željeznih sjekača, koji se isto tako kao i koplja nahode uz oba načina sahranjivanja, slični su uopće jednorezim mačevima iz drugih nekropola halštatskog doba, kao Glasinac u Bosni i t. d.; o pojedinim tipovima bio je govor u izvještajima o nahogjajima. Od dvosjekih mačeva iskopan je samo jedan fragmentarni eksemplar. Ostanci noževih korica[4]) nagjeni su zajedno sa željeznim okovicama pet puta, nekoliko puta s tragovima kožne prevlake.

Manjih željeznih noževa za običnu potrebu, u svemu 47 na broju, bilo je uz mrtvačku paljevinu i uz kosture, isto tako 14 brusova.

Od drugih željeznih sprava vrijede još da se napomenu: jedno željezno šilo, dvije okovice od kopljišta[5]), jedna ravna bradva[5]).

Analogija ovom pošljednjem oružju ima sa grobišta u Hallstattu[6]), iz Byčiskala pećine u Moravskoj[7]) i sa Glasinca[8]) u Bosni.

Kratki željezni noževi nagjeni su u muškim i ženskim grobovima, ostale rukotvorine samo u muškim grobovima.

---

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta". „Glasnik" 1896., sl. 71.
[2]) Ibid. sl. 64.
[3]) Ibid. sl. 63., 79.
[4]) Ibid. sl. 73., 147.
[5]) Ibid. sl. 10., 9., 49.
[6]) Sacken: „Das Grabfeld von Hallstatt", Wien, 1868., tab. VII., sl. 16.
[7]) U zbirkama c. kr. prirodosl. dvorskog muzeja u Beču.
[8]) „Wissenschaftl. Mitheil. aus Bosnien und der Hercegovina", sv. III., Beč 1895., str. 12., sl. 26.

Broncani oklop za goljenice.

U skeletnim grobovima nagjena dva para pripadaju dobro karakterisanom grčkom tipu. Duž cjevanice pružio se oštar brid, a goljenička je mišica jasno modelovana, srednji se dio uspinje, pokriva koljeno i plastički ga jasno izražava. Ukras, na jednome paru vrlo izlizan, stoji u ovome. Duž spoljašnje strane svakoga komada prostire se pruga od tri isprutane linije, koji spram gornje strane od pravca cjevanice divergira, a spram dônje strane prama njoj konvergira. One tri isprutane linije, koje predstavljaju savijenu prugu, potječu dolje iz jedne plastički istaknute tačke[1]). Jedan par ima veoma udebljane i zasukane okrajke, a na onim mjestima, gdje se srednji dio uspinje spram koljena, desno i lijevo po jednu ušicu. U drugog para[2]) ne bijaše okrajak zasukan, ali duž njega bila su dva reda malih rupica, u koje su djelomice još bili zataknuti broncani klinci, kojima je svakako nekoć bila pričvršćena kožna postava. Najbliže analogije ovim našim oklopima nahode se megju onim komadima, koji su nagjeni u Olimpiji. S pogledom na oblik i ukras najsličniji su oklopima, što su naslikani na tabli LX. u slici 992. i tabli LXI. u slici 990. i 993. u djelu „Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia „Atlas“ od A. Furtwänglera. Slične komade datira Furtwängler na 500 godina pr. Hr.

Da li su naši eksemplari po grčkim uzorima načinjeni u zemlji, ili izravno importirani, to se ne može reći; ali ja opet više naginjem ovom pošljednjem nazoru, jer su grčke kolonije, koje su bile na zapadnoj obali Balkanskog poluostrva i na dalmatinskim ostrvima, najbolju priliku davale za import.

Ilovasto sugje.

Čitavih objekata nagjeno je 227. Megju formama valja razlikovati ove tipe: visoke žare, većinom bez ukrasa s nastavcima, nalik na stremenku ili na dugme[3]), nikad s ručicama; jednorukaste ili dvorukaste zdjelice s rebrastim, grbastim ili linearnim graviranjem i nanizanim tačkama ukrašenom trbušinom, često se na njima vigja *ansa lunata* ili *ansa cornuta*[4]); rukaste i bezrukaste zdjele, većinom bez ukrasa[5]); rukasti i bezrukasti

---

1) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“, piše F. Fiala. „Glasnik“ 1896., str. 219.—272. tablica I.

2) Ibid. tab. II.

3) Ibid. sl. 28., 43., 48., 94.

4) Ibid. sl. 7., 22., 25., 57., 59., 62., 68, 80., 81., 99., 100., 151.

5) Ibid. sl. 11., 113.

lonci, većinom plastički ukrašenog okrajka[1]); rukasti vrčevi[2]); bezrukasti pehari[3]) s linearnim graviranjem pri trbušini; zdjeličice[4]) i male zdjelice sa stalkom[5]). Dekoracija sugja prilično je monotona; po plastički izdignutom okrajku s utiscima od prsta, po prugama od crtica i tačaka, po šrafiranom trokutu (Wolfszahn), kao i po ukrasima na ručicama, po roščićima i životinjskim glavicama jasno se raspoznaje slika keramike iz mlagjeg halštatskog doba istarskih i bosanskih gradina (castelliers).

Izvan toga čisla oblika stoji jedan skyphos s lakiranom slikarijom[6]), valjda grčki ili italski import i jedan rhyton, s modeliranom konjskom glavom[7]). Na kraju da ovdje još napomenemo 5 ilovastih mosura, 7 ilovastih pršljena, 1 posudu za ljevanje bronca, dva ilovasta žlijeba za salijevanje i jedan kameniti kaluf za salijevanje (za bronc).

Opće primjedbe o nekropoli.

Prigodom razmatranja inventara o nahogjajima pokazalo se je, da megju grobovima s paljevinom i skeletnim grobovima nema bitne tipološke razlike, i ako su grobovi s paljevinom po vremenu mlagji, pošto su zatečeni iznad onih drugih, gdjekad i u njima, kao u neku ruku kasnije sahranjivanje. Pošto se i u pogledu množine priloga nijesu mogle konštatovati diferencije izmegju obje vrste sahranjivanja, to za razjašnjenje samo još preostaje uzeti, da je nekropola kod Sanskog Mosta postala u takvo vrijeme, koje nije vrlo daleko od onog momenta, kada je nastupila mijena u obredu sahranjivanja. Možda je nahogjenje grobova s paljevinom u nekoj svezi s prvom pojavom la-tenskih oblika.

Ispitivanje glavnih tipova naše nekropole pokazalo je, da najbliže analogije u nahogjajima halštatskog doba iz Kranjske (Watsch, Podsemel, Roviše, Terzišće, Hrašće i Magdalenenberg) valja tražiti u mlagjim grobovima Sta. Lucije u Primorju, u onim starijim od Idrije di Bača u Primorju, i odnosno u grobovima nekropole kod Prozora u Hrvatskoj.

Karakteristične fibule nekropole kod Sanskog Mosta jesu certoška i prsobranasta certoška fibula; postanje nekropole valja dakle staviti od prilike u vrijeme od 500. godina pr. Hr. I oklope za goljenice od broncanog tenećeta, koje su u grobu nagjene zajedno s jednom broncanom certoškom fibulom,

[1]) „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“. „Glasnik“ 1896., sl. 33. i 66.
[2]) Ibid. sl. 132.
[3]) Ibid. sl. 36. i 96.
[4]) Ibid. 37., 97., i 143.
[5]) Ibid. 141.
[6]) Ibid. 86.
[7]) Ibid. 103.

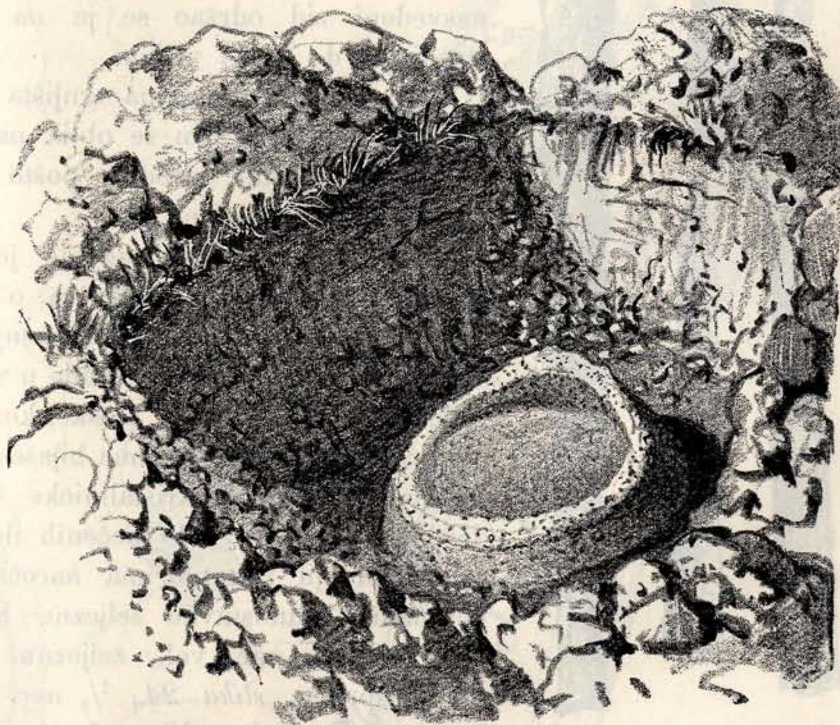
potvrgjuju to datiranje postanja; po Fürtwängleru[1]) nahode se slični oklopi, različiti od naših samo time, što se iskovane pobočne linije svršavaju volutama, na atičkim vazama strogog sloga crvenih figura, V. vijek pr. Hr.

Po onoj nekolicini la-tenskih ostanaka sudeći, dopire grobište do početka la-tenske perijode i ne ćemo za to pogriješiti, ako uzmemo, da je ukupno trajalo od 500. (odnosno 550.) pr. Hr. do 300. god. pos. Hr., predpostavivši, da prvu provalu Kelta u ilirsko područje valja staviti u sredinu četvrtog vijeka pr. Hr.

Hörnes[2]) datira najmlagji odsjek halštatkog vremena (Certosa i Este III., St. Lucia II.) od 550. do 400. pr. Hr., podaci, koji i za našu nekropolu veoma dobro pristaju, ako za prelazne forme k la-tenskoj perijodi (prsobranaste certoške fibule) i za ono nekoliko la-tenskih oblika priračunamo vrijeme od 100 godina.

Prehistorička naseoba.

Prigodom više puta pokušanoga sondiranja po njivama u okolišu grobišta s namjerom, da se pronagju eventualna produženja nekropole,

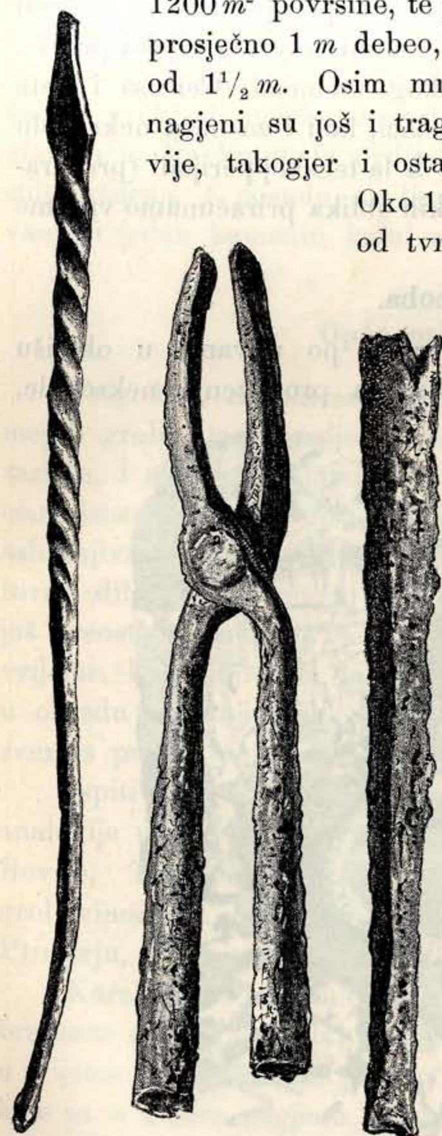
Slika 22.

naišao sam u području gradskog voćnjaka, kao i na jednom brežuljku iza njegove ograde na prostrane prehistoričke kulturne slojeve. Racijonalno

[1]) Furtwängler: „Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia". Textband. Berlin. 1890., str. 159.

[2]) Hoernes: „Untersuchungen über den Hallstätter Culturkreis" u XXIII. sv. „Archiv für Anthropologie", str. 635. Brunšvik 1895.

prekopavanje tih mjesta dovršeno je u oktobru 1896. Oba mjesta prekopavanja, na priklopljenom nacrtu — *tabla III.*, mjerilo 1:3125 *m* — označena sa C 1897., leže nekoliko stotina koraka od grobišta u sjeveroistočnom pravcu, oba na malim zaravancima, a djelomice i na pristrancima male jedne valovite uzvisine na lijevoj obali Sane. U svemu je prekopano 1200 m^2 površine, te je pri tome ovo opaženo. Kulturni sloj bijaše prosječno 1 *m* debeo, na nekim je mjestima pače dostigao debljinu od $1^1/_2$ *m*. Osim množine rukotvora od ilovače, kosti i kovina nagjeni su još i tragovi od ognjišta, koliba, i što je najzanimljivije, takogjer i ostanci od prehistoričkih duhaonica za željezo.

Slika 25. Slika 23. Slika 24.

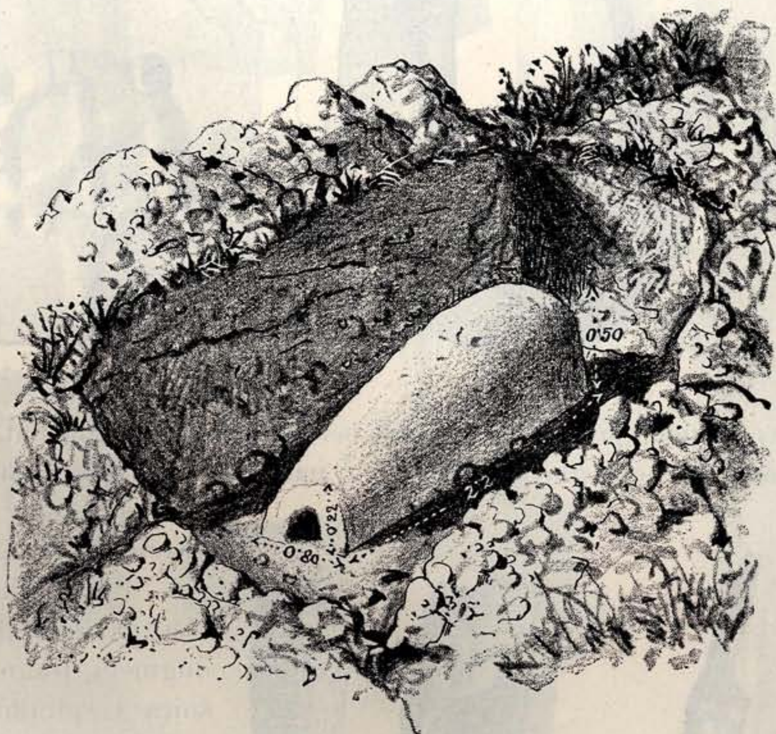
Oko 1 *m* ispod nivoa nagjena su na tri mjesta ognjišta od tvrdo pečene ilovače; jedno, *slika 22.*, imalo je gotovo 1 *m* u premjeru i bijaše skoro sasvim okruglo; ono je bilo na samorodom stancu kamenu bez zasebnog fundiranja uzidano u dubljini od 0·3 *m*. Nad ognjištem nasvedeni zid održao se je na jednoj strani još do 0·3 *m* visine.

Druga dva otkopana ognjišta bijahu jednako debela, ali im se oblik na žalost ne mogaše tačno odrediti, pošto većim dijelom bijahu razorena.

Oko tih ognjišta nagjeno je osim raznih prehistoričkih rukotvora, o kojima ću kasnije govoriti, veliko kamenje, oko 40 metričkih centi željezne rude u velikim šuljevima (gnjeda ruda), troske, komadića od sirovog željeza, u kojima bijaše mnogo troske, šuljeva od kristaliničke dvrste, drvenog uglja i tvrdo pečenih ilovastih gruda. Megju rukotvorima naročito napominjem jednostavne željezne kliješte, *slika 23.*, $^1/_3$ nar. vel., željeznu, dlijetu sličnu spravu, *slika 24.*, $^1/_3$ nar. vel., i fragmenat vatralja, *slika 25.*, $^1/_3$ nar. vel. U zemlji iz okoliša rečenih nahodišta bijahu kao stalni sastojci drveni ugalj i grude troske. Po prilikama, u kojima je sve to nagjeno, slijedi neosporno, da su ona ognjišta ostanci primitivnih duhaonica, kakve su n. pr, u švicarskoj Juri[1]) nagjene u većoj množini.

[1]) Beck: „Die Geschichte des Eisens". Brunšvik 1890.—91., I. odj., str. 616.—622.

U sanskom, kao i u susjednom prijedorskom kotaru nahodi se množina željezne rude. Majdana i primitivnih duhaonica, u kojima rade domaći, ima u Kruharima, Sasini, Škrljevitoj, Starom Majdanu, Staroj Rijeci, Briševu i Adamuši; u dolini Japre ima prastarih, na daleko proširenih troskovišta; u selu Šehovcima, koje je od Sanskog Mosta 1 ½ kilometar daleko, nagjene su razvaline rimske duhaonice, i gdje god se u kotaru stupi na zemljište, koje je ili u prehistoričko ili u historičko doba bilo naseljeno, nahode se tragovi, koji upućuju na primitivno taljenje željeza. Čudna, peći slična

Slika 26.

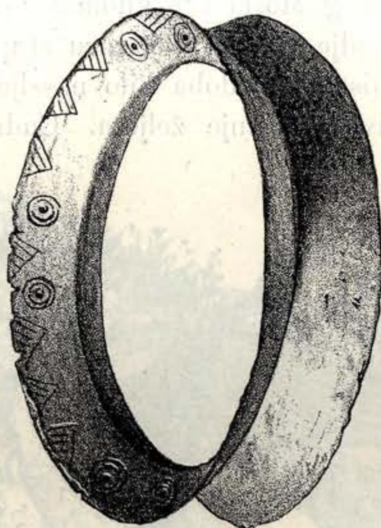
konštrukcija, *slika 26.*, kojoj se nikako ne mogu domisliti ni šta je ni za što je, otkopana je na jednom brežuljku izvan ograde općinskog vrta *C* na nacrtu, u dubljini od 1·2 *m.* Gradnja je od tvrdo pečene ilovače. Duga je 2·2 *m;* u otražnjem dijelu 0·5 *m,* u prednjem 0·22 *m* visoka; širina je 0·8 *m* u prednjoj partiji, 1·54 *m* u otražnjoj. S prijeda bijaše 0·27 *m* široko i 0·18 *m* visoko zjalo, koje je vodilo u neku vrstu kanala. Otražnji dio toga objekta bijaše razvaljen; u nutrašnjost, koja bijaše sasvim zarušena i puna odijeljenih ilovastih gruda, nagjeno je nekoliko fragmenata ilovastog sugja, fragmenata od životinjskih kosti (nesažganih), komadića drvenog uglja i čestica staklenaste troske, pune ovećih mjehura. Možda je to bila nekaka peć. Uokolo bijaše zemlja mjestimiče crveno pečena; nagjene su i ovdje masivne

grude željezne rude, želježna troska, komadići od sirovog željeza, fragmenti ilovastog sugja i razne rukotvorine iz prehistoričkog doba, naročito obragjeni jelenski rogovi, veliki ilovasti utezi za mreže i žrvnjevi žita.

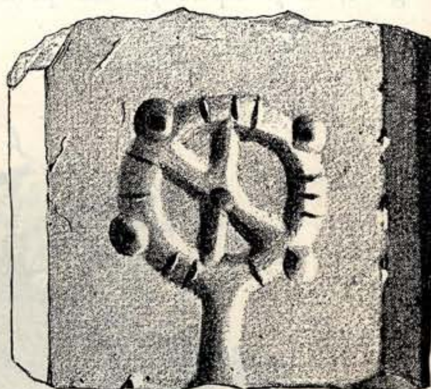
O rukotvorima, nagjenim u području prehistoričke naseobine, evo ću ovdje da progovorim redom po materijalu.

Slika 27.

Slika 28.

Slika 29.

Od broncova nagjeno je ovo: 1 broncana certoška fibula, fragmenat, na nožici umjesto glavice ovnova glava, *slika 27.*, $^1/_1$ nar. vel., 1 privjesak za pletenice od broncanog tenećeta, graviran, *slika 28.*, $^1/_1$ nar. vel., 1 krstoliko dugme, više okruglih broncanih dugmeta, fragmenti ukosnica i spiralnih grivni, sve tipovi grobišta kod Sanskog Mosta. Na ovom mjestu napominjem i više nagjenih ljevenih gruda, kao i kaluf od kamena za neki nakit, *slika 29.*, $^1/_1$ nar. vel.

Slika 30.

Slika 31.

Slika 32.

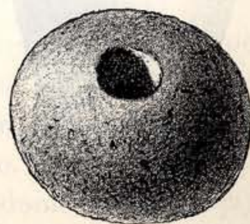

Slika 33.

Željezne sprave sigurno su svekolike proizvod one kućne industrije, koju smo upoznali u ostancima duhaonica za željezo. Osim sprava, o kojim prije bijaše riječ, nagjeno je još 8 željeznih savijenih noževih oštrica, *slike 30.* i *31.*, $^1/_2$ nar. vel.,

tipovi, koji su u većoj množini nagjeni u grobovima nekropole, željezna motika, *slika 32.*, $^1/_3$ nar. vel., željezno dlijeto, *slika 33.*, $^1/_3$ nar. vel., željezni čavli, strelice, zagvozde, na pola kovani noževi, ulomci i iverje od raznog orugja i množina priprostih radioničkih komada, kao željeznih šipki, ploča i krupne željezne žice.

Megju koštanim i rožnim rukotvorima nailazimo najprije na veoma karakteristično, čekićima slično orugje od jelenskih i srnećih rogova, *tabla IV.*, *slike 12.*, *13.*, i *14.*, $^1/_2$ nar. vel., kao što se nahode po istarskim i bosanskim gradinama (n. pr. Debelo brdo kod Sarajeva). Strelice i igala od kosti, *tabla IV.*, *slike 4.*, *5.* i *6.*, $^1/_2$ nar. vel., rjegje se je nalazilo. Tipične su za naše nalazište korice od kosti i jelenskog roga za noževe drške, *tabla IV.*, *slike 1.*, *2.*, *3.* i *7.*, $^1/_1$ nar vel., od kojih je nagjeno 6 čitavih komada i množina fragmenata. U grobovima nekropole kod Sanskog Mosta nagjeno je više željeznih noževa s ršcima od jelenovog roga, koji se po obliku korica na dršcima posve podudaraju s onima, što su na naselištu iskopani. Jelenskih i srnećih rogova, na kojima se vide tragovi obragjivanja, nabrojen je u inventaru 51 komad. Nekoji su od njih prikazani na *tabli IV.* u *slikama 8.*, *9.*, *10.*, *11.*, *15.*, *16.* i *17.*, $^1/_2$ nar. vel., te su stranom otpiljeni, stranom odrezani komadi, nekoji su od njih na prerezu izdubljeni. Manje je nagjeno kamenitih sprava; iskopano je žrvnjeva, oblutaka za drobljenje žita, kamenica za tucanje i brusova, nekoliko brusova s probušenom rupom, i na jednoj strani izbušena kruglja od kamena, *slika 34.*, $^1/_2$ nar. vel.

Slika 34.

Sliha 35.

Slika 36.

Nebrojena bijaše množina fragmenata ilovastog sugja. Osim većih žara nagjeni su ovdje svi tipovi nekropole. Čitave posude rijetko su kad nagjene;

od onih 7 nagjenih imale su 2 oblik lonaca, jedan, *slika 35.*, $^1/_2$ nar. vel., bijaše zdjelica s „*ansom cornutom*“, a četiri, *slike 36.*, *37.*, *38.* i *39.*, $^1/_1$, $^1/_1$, $^1/_1$ i $^1/_2$ nar. vel., smatram ja dječijim igračkama.

Slika 37.

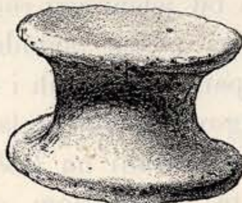
Slika 38.

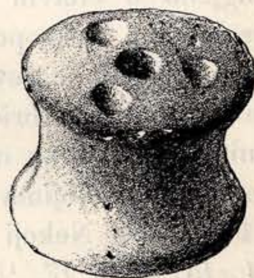
Slika 39.

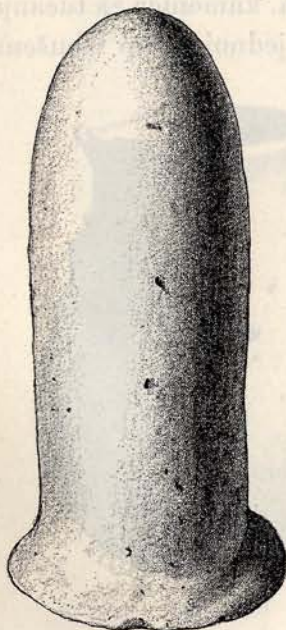
Slika 40.

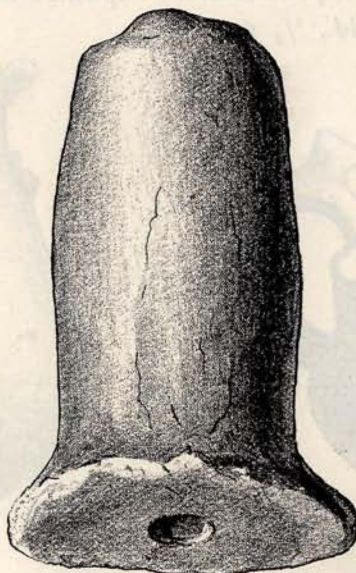
Slika 41.

Slika 42.

Slika 43.

Slika 44.

Ilovastih pršljena i ilovastih zrnaca nagjeno je 26; većinom bijahu bikoničke i nikada našarane.

Izmegju 18 nagjenih ilovastih mosura mogahu se razlikovati tri tipa; prvi, *slika 40*„ $^1/_1$ nar. vel., probušen i glatke površine na krajevima; drugi masivan, *slika 41.*, $^1/_2$ nar. vel.; treći *slika 42.*, $^1/_2$ nar. vel., probušen, ima okrugle rupice na površini krajeva. Piramidi sličnih ilovastih utega za mreže bijahu 24 komada; osim toga nagjeno je mnogo fragmenata ovakih utega. Na što je služilo onih 8 krugalja od pečene ilovače, 4 do 7 *cm* u premjeru,

kao i ona 4 phallu slična predmeta od pečene ilovače, *slika 43.* i *44.*, $^1/_1$ nar. vel., to ne umijem reći. U pogledu potonjih nikako ne može biti, da su to ručice ili stalci od ilovastog sugja, jer je dônja površina posvema glatka, a na okrajku nigdje se ne vidi prijelom.

Životinjskih kosti nagjena je na kulturnom tlu množina. Bile su tu zastupane ove vrste životinja: goveče, ovca, koza, svinjče, pseto, jelen, srna (parožak), megjed, vuk, lisica i nekoliko vrsta ptica i riba.

Zaglavak.

Pretraživanje nalazišta kod Sanskog Mosta izvelo nam je pred oči naselište i grobište jednoga naroda, koji je ovdje živio u 5. i 4. vijeku prije Hrista. Po inventaru nagjenih ostanaka opravdan je zaključak, da je taj narod bio dostigao relativno visok stepen kulture. Težao je zemlju i gojio stoku (žrvnji, obluci za drobljenje žita, ostanci domaćih životinja); izragjivao je sporedne proizvode stočarstva, n. pr. vunu (pršljenovi, tkalački utezi, mosuri), pa se i lovom i ribarenjem služio za prehranu (ostanci tura, jelena, srne, megjeda i t. d.); po trgovini bijaše u svezi s Grčkom (broncani oklopi za goljenice i obojena lončarska roba, gmize) i sa sjeverom (jantar); poznavao je ljevanje bronca (posude za taljenje, ljevene grude, kalufi) i priregjivao je keramičke rukotvorine dotjerane tehnike, ne poznavajući lončarsko točilo; ali što je taj narod najviše odlikovalo, bijaše to, što je vadio obilatu u zemlji željeznu rudu, pa je talio i od dobivenog željeza u svojim jednostavnim vignjevima umio kovati oružje i stvari za domaću potrebu. Da li su ovi ljudi radili i za izvoz, to se za sada ne može reći.

Nehotice nam se nameće pitanje, kome li su plemenu pripadali tadanji žitelji Sanskog Mosta.

Analogije u rukotvorima upućuju nas na sjever (Kranjska, Primorje i Hrvatska); sa čisto ilirskim elementom srednje i južne Bosne slabi se odnosi raspoznaju.

Za upravo spomenute zemlje spominju grčki i rimski autori[1]) „Japode“ kao žitelje, koji su ondje stanovali. Za sjeverozapadni kut Bosne, bihaćki kotar, dokazao je u najnovije vrijeme dr. Patsch[2]), da su Japodi stanovali u tome kraju. Posve je vjerojatno, da su i žitelji Sanskog Mosta, koji je udaljen jedva 80 *km* od Bišća, pripadali tome plemenu.

[1]) Strabo, Plinije, Apijan.

[2]) „Glasnik zem. muzeja“ 1896., dr. Karlo Patsch: „Japodi“, str. 113.—140.

Tabla I.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta".

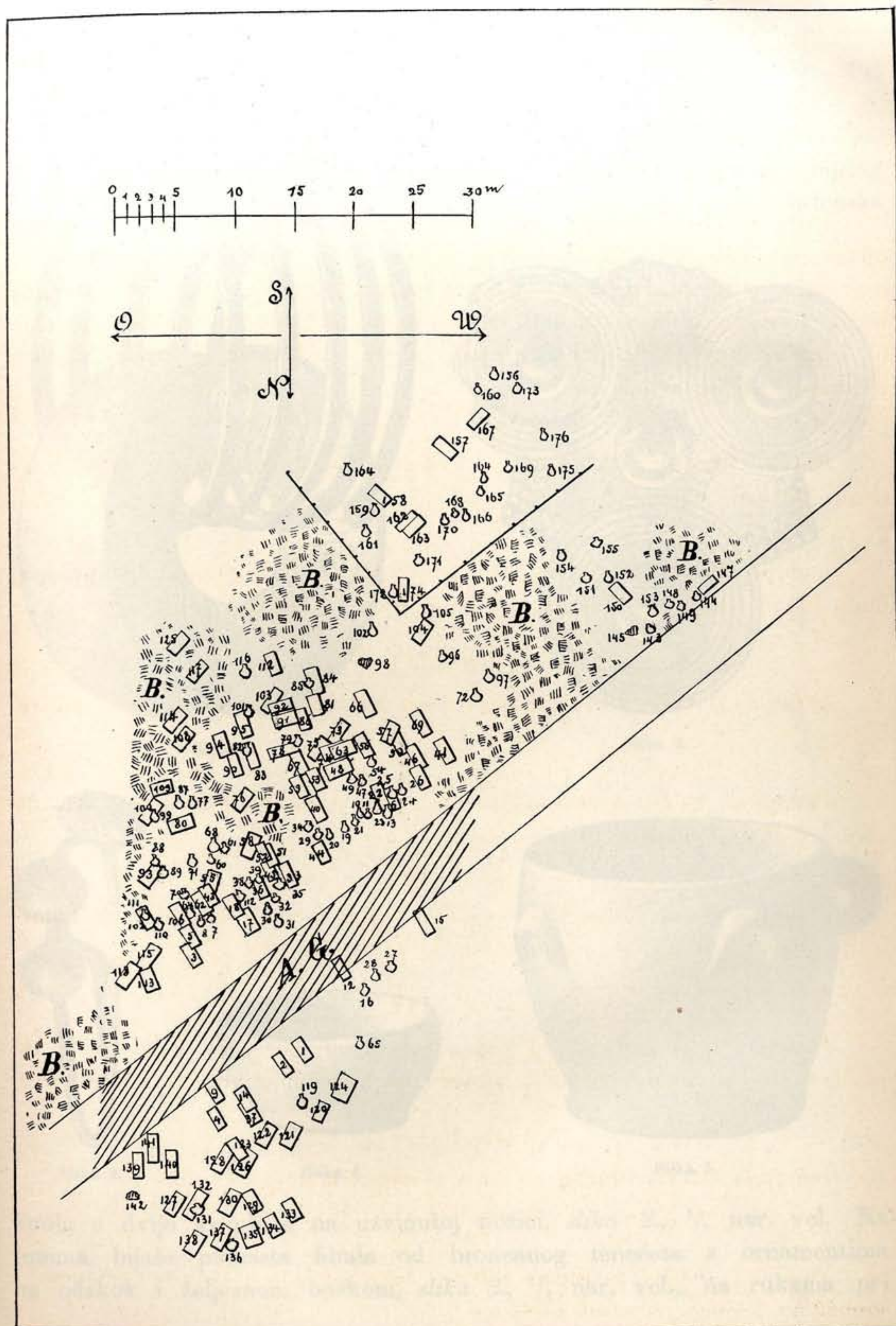

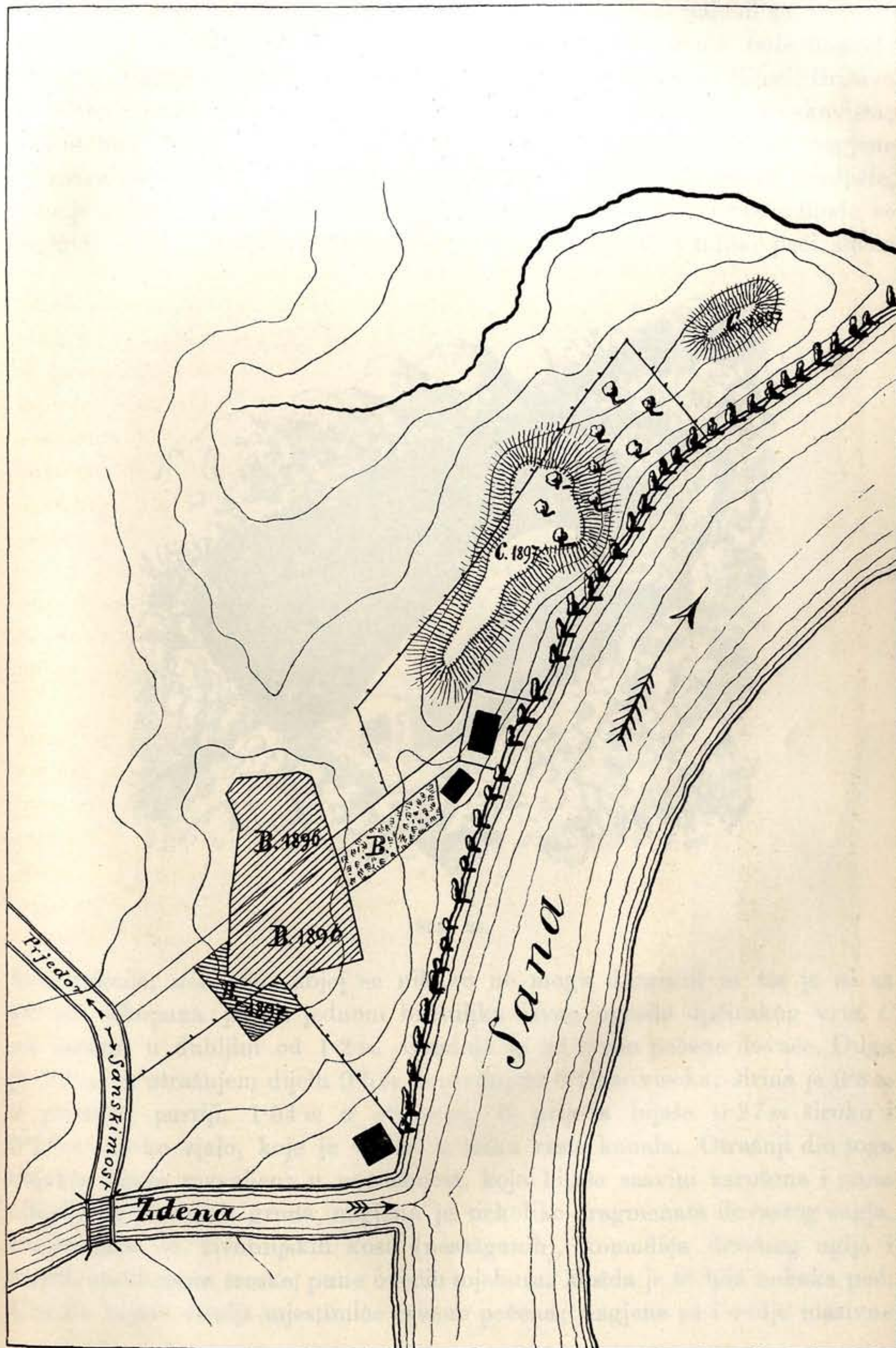
Tabla II.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta".

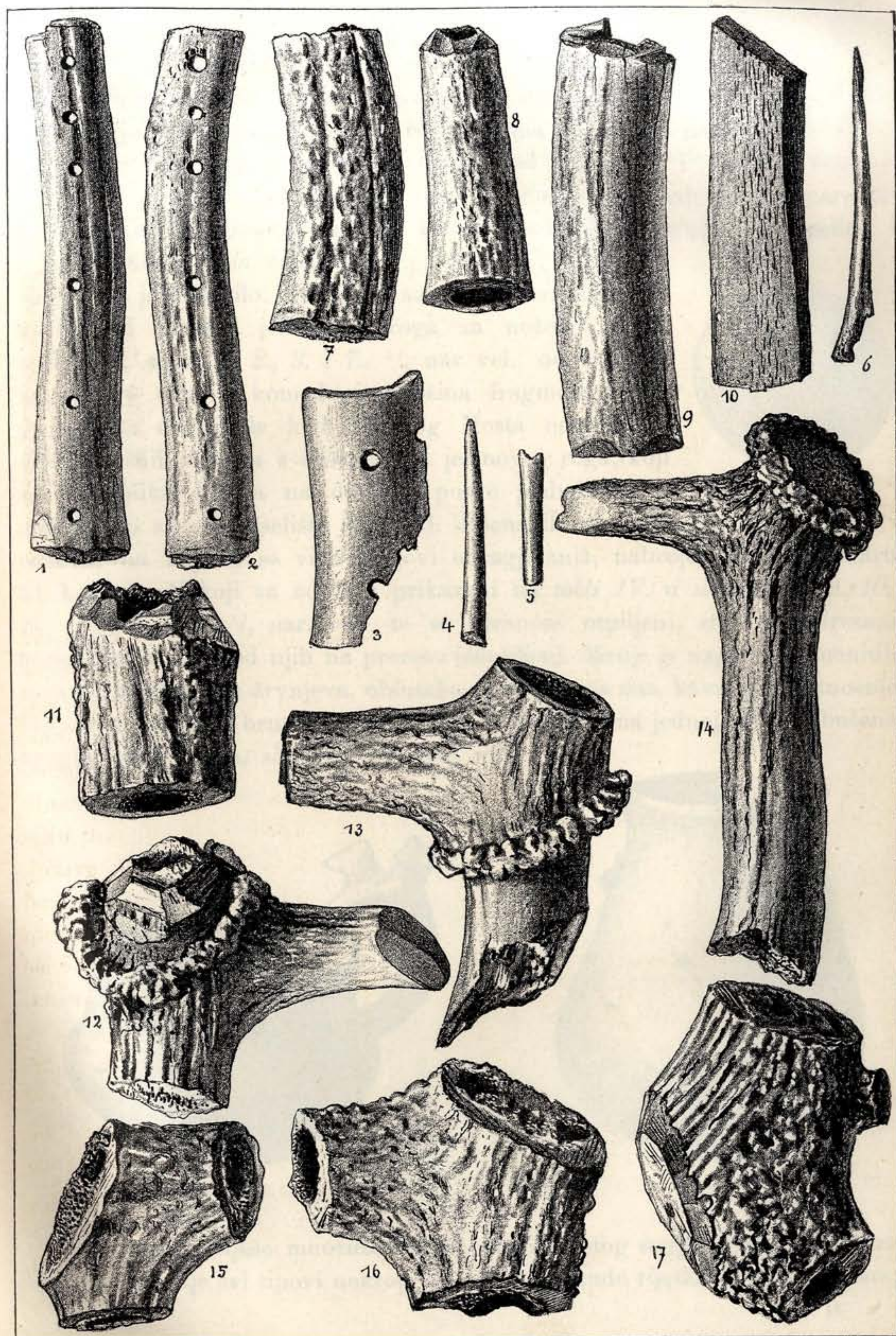
Tabla III.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“.

Tabla IV.

Uz članak „Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta“.

Једна племићка повеља, нађена на Корчули.

Приопћио

Вид Вулетић-Вукасовић.

Од простог овамошњег занатлије набавио сам племићку повељу, о којој овдје извјештавам. Налазник тврди, да ју је нашао у близини вароши Корчуле у сметљишту крај мора.

Повеља је писана староњемачким језиком на дебелом квиру (пергаменту). Мјери у ширину 51 а у висину 44 *cm.* Добро је сачувана, али јој

фали висећи печат, којему се четири рупе лијепо одржаше испод писма. Усред текста насликан је у четвероугластом оквиру грб Фридрика Вешлера (Weschlera), којему цар и краљ Сигмунд подарује племство.

Оквир око грба састављен је од два црвена потеза, поље му је модре, сада већ нешто исплављеле боје. Мјери у ширину $12^1/_2$ а у висину $11^1/_2$ *cm.* У пољу је штит у облику на десно[1]) нагнуте, доље заокружене тарге. Поље штита је блиједо-жуте боје те је украшено нешто тамније

[1]) Десно у хералдичком смислу је на лијево од гледаоца.

жутим гранчицама[1]). Штит показује пропети горњи дио трупа ловачког кера без предњих шапа. Глава му је окренута на десно[2]). Кер је исплазио црвени језик, ухо и зуби су му бијели. Над штитом је у десном спрам гледаоца ћошету, које је мало утиснуто, бијела кацига (шљем, *cassis*), поврх које се пропео црни кер. Предња му је десна нога бијела а лијева црна, ухо му је бијело. Око врата сапета му је блиједо-жута врпца, чији крајеви лепршају у вјетру. С обје стране шљема улази у модро поље плашт, којему набори прелазе у штилизоване арабеске, које су наизмјенце црне и жуте боје.

Повељу је издао у Базелу у Швицарској године 1434. на празник св. Антуна (дакле 13. јуна по новом календару) римски цар и угарски и чески краљ Сигмунд.

О породици племством одликованог Фридрика Вешлера нијесам могао ништа да сазнадем, па ни о томе, да ли је он боравио у Далмацији у име угарског краља у оно доба, кад је власт републике светога Марка била већ преотела мах по свим далматинским странама, па дакако и на острву Корчули. Свакако је зачудно, да се та повеља нашла овамо код нас под онако чудним приликама.

Пошто је језик и правопис ове повеље доста карактеристичан, износим овдје и тачни текст њезин у поредању редака, при чему окомитим цртама означавам она мјеста, гдје су ретци 3 до 20 преломљени утиснутим међуње грбом.

1. Wir Sigmund von gotes gnaden Romiſcher Kayſer zu Allenczeiten Merer des Richs vnd zu Hungern zu Beheim Dalmatien Croatien ꝛc Kunig
2. Bekennen vnd tun kund offembar mit diſem brief allen den die In ſehen oder horen leſen Das wir von wegen vnſers vnd des Reichs lieben getruen fridrich
3. weſchler diemuticlich gebeten ſind / das wir | Im vnd allen vnd yglichen ſeinen eelichen eriben Ire
4. wappen / die Sy vor langen czeiten / biß her gefurt | vnd herbracht hant / mittnamen eynen Schild mit
5. einem gelben oder goltfarben felde / dorynne einen | ſwarczen brack hals mit weiſſn̄ oren ſtat / vnd vff
6. dem Schilde einen helm mit eyner binden halb | gelb vnd halb ſwarcz vnd oben vff dem helm der ob=
7. genant ſwarcz brack hals mit czwen vßgerichten | fuſſen / halb weiß vnd halb ſwarcz ſtat habunde vmb
8. den hals eyne gelbe binde / Als dann dieſelben wapp= | en vnd cleinat in der mit diß gegenburtigen briefs
9. mit fariben eygentlich gemalt vnd vßgeſtrichen | ſind zuuerlihen von newes zugeben zubeſtetigen vnd
10. zu confirmiren gnediclich geruchten / des haben | vir angeſehen ſoliche ſeine fleiſſige bete vnd ouch trewe

[1]) Жута боја означава у хералдици злато.

[2]) Десно у хералдичком смислу је на лијево од гледаоца.

11. willige dienste / die er vnd sine fordern vns vnd dem | Riche williclich vnd vnuerdrossenlich getan hant teg-
12. lich tunt vnd furbas tun sollen vnd mogen in kim- | fftigen czeiten / vnd haben darumb mit wolbedachtem
13. mut gutem Rat vnd Rechter wissen / dem obgenā- | ten fridrichen / vnd allen vnd yglichen seinen eelichen
14. eriben / die vorgenanten wappen vnd cleynat ge- | nediclich gelihen vnd In ouch die von newes gegeben
15. bestetigt vnd confirmiret vnd / bestetigen con- | firmiren / vnd geben In die ouch von newes von Ro-
16. mischer kayserlicher macht in craft diß briefs | vnd seczen vnd wollen das derselb fridrich weschler
17. vnd alle vnd ygliche seine eeliche eriben die ob- | genanten wappen vnd Cleynat / an allen enden vnd
18. In ritterlichen geschefften Sy sein zu schimpf | oder zu Ernst fuiren haben der gebrauchen vnd ge-
19. niessen sollen vnd mogen von Allermeniclich | vngehindert vnschedlich doch allen andern die vil-
20. leicht der vorgenanten wappen gelich fur- | ten an Ire wappen vnd Rechten / vnd wir gebietn̄
21. darumb / Allen vnd Iglichen fursten Geistlichen vnd werntlichen Grafen frien Herren Rittern vnd Knechten herolden perseuanten Burgermeistern
22. Reten vnd gemeynden aller vnd iglicher Stett / merck dorffere vnd sunst allen andern vnsern vnd des Richs vndertanen vnd getruen Ernstlich
23. vnd vesticlich mit disem brief / das [sy den] vorgenanten fridrichen vnd seine eeliche eriben / an den vorgenanten wappen vnd gnaden nicht [h]indn̄
24. oder Irren in dheinweis Sunder sy der gerulich gebrauchen vnd gemessen lassen als lieb In sey vnserr vnd des Richs swer vngnad zuumyden vor-
25. gūnen auch dem erbn̄ henrichen krewssn̄ von Sassenfeld vnsm̄ lieben getruen vnd seinen eriben / daz Sy dise wappen mitsampt dem egenanten fridrichen seinē
26. swager als er Im dann das ouch gegunnet hat zu seiner wappen vnd der on Allen Enden / gebrauchen sollen vnd mogen / mitt vrkund diß briefs ver-
27. sigelt mit vnser kayserlichem Maiestat Insigel Geben zu Basel Nach Crist geburd virczehenhundert Jar darnach in dem viervnddreissigistem Jare
28. an sand Anthonien tag / Vnserr Riche des Hungrischen ꝛc Im Subenvndvirczigistem des Romischen Im virundczwenczigistem Jare des Be-
29. hemischen Im virczehenden vnd des Kayserttumbs in dem Ersten Jahren ~

На ванској страни повеље ово је написано:

Per Dn̄m B. Cancellarius
Hermannus Heecht

Marquardus brefactus ?

Anno 1434
Friderichen Wechssler Wappen

Prilozi k poznavanju kremenjašica (diatomacea) Bosne i Hercegovine.

Priopćio

dr. **Gjorgje Protić**, Sarajevo.

I. Sarajevo i okolina.

Neposredna blizina vrela, potoka, rijeke Miljacke, koja sredinom Sarajeva teče, kao i barâ, koje se u okolini njegovoj nalaze, nukaše me odmah po dolasku mome amo, da ispitam mikroskopski biljni svijet rečenih voda, tim više, što sam se već iz nekoliko prvih proba uvjerio, da u njima ima znatna množina resina *(alga)*, a osobito *diatomacea*, koje u Beckovoj[1]) „flori južne Bosne i pogranične Hercegovine" nijesu navedene, te se po tome imaju smatrati kao nove vrste za floru Bosne i Hercegovine. Ja sam našao 135 novih vrsta.

Više od godine dane skupljao sam i ispitivao od rânoga proljeća pa sve do mrtve jeseni probe sa raznih mjesta Sarajeva i njegove okoline, kao: Koševe, Miljacke, Mošćanice, Bistrika, vrela Bosne i vrela na Trebeviću kao i barâ, koje se nalaze u okolini Sarajeva.

U svima rečenim vodama, odnosno u njihovim talozima, a osobito u onima iz Koševe, Miljacke i barama uz Koševu, kao u vodama, koje truležnim tvarima obiluju, nalaze se kremenjašice u velikom mnoštvu, dočim su bistro vrelo Bosne i vrela Trebevića resinama uopće vrlo siromašna.

Od literature upotrebio sam pri odregjivanju ova djela:

1. van Heurck: „Synopsis des Diatomées de Belgique". 1880.—81.
2. Grunow: „Ueber neue oder wenig bekannte Arten und Gattungen von Diatomaceen" i „Die österreichischen Diatomaceen" in Verhandlungen der k. k. zoolog.-botanischen Gesellschaft in Wien. 1860.—63.
3. Rabenhorst: „Süsswasser-Diatomaceen", 1853.
4. Kirchner: „Die mikroskopische Pflanzenwelt des Süsswassers". 2. Auflage 1891.

[1]) **Beck: „Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina". Separatabdruck aus den „Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums in Wien". Band I., II. und IV. 1886/7, 1890.**

5. Kirchner: „Algenflora von Schlesien". 1878.
6. Schumann: „Die Diatomeen der hohen Tatra". 1867.

U redu nabrajanja šljedujem prvome djelu.

U talozima iz Koševe, Miljacke, Bistrika i Mošćanice prevlagjuju vrste: *Diatoma, Fragillaria, Navicula* i *Synedra.* U barama pak, osobito onima uz Koševu rano s proljeća prevlagjuje vrsta *Meridion.* Ni na jednom mjestu nijesam našao samo jednu vrstu, već uvijek po više, a često puta i po mnogo vrsta zajedno, kao n. pr. u Koševi.

Amphora Ehrb.

1. *[1]) *A. affinis* Kütz. Dosta često u Koševi, Miljacki i Mošćanici, no uvijek pojedince i to s proljeća. (V. H. Pl. I, 2.)
2. **A. gracilis* Ehr. Na istim mjestima, a osim toga još i u Bistriku na kamenju i u jednom izvoru iza tvrgjave, no regje. (V. H. Pl. I, 3.)
3. *A. pediculus* (Kütz) Grun. *forma major.* Na istim mjestima, a osim toga još u dva izvora na Trebeviću. (Pl. I, 5.)
4. **A. lineolata* Ehr. U jednom izvoru kod zemaljske bolnice i u jednom šumskom potočiću pred tvornicom gajtana. (Pl. I, 13.)
5. **A. gracilis* Ehr. Na istom mjestu no samo u dva slučaja. (Pl. I, 3.)

Cymbella Ag.

Vrlo raširena po svoj okolini.

6. **C. Ehrenbergii* Kütz. *major.* Dosta često u Miljacki, Koševi, pred Ilidžom i u Mošćanici. (Pl. II, 1.)
7. **C. Ehrenbergii* Kütz. *minor.* Na istim mjestima češće od pregjašnje vrste, a osim toga još i u jednom potočiću kod Kozje ćuprije i u potoku kod Hrida. (Pl. II, 3.)
8. *C. naviculaeformis* Auerswd. *(C. cuspidata* Sm. Rabh.). Pred Ilidžom, u barama uz Koševu i u Mošćanici, no regje od pregjašnje. (Pl. II, 5.)
9. *C. gastroides* Kütz. Vrlo često u Koševi, Miljacki, Bistriku, Mošćanici i skoro u svim ostalim izvorima i barama u okolini, osobito s proljeća. (Pl. II, 8, 9.)
10. *C. (Cocc.) cymbiformis* Ehr. U barama uz Koševu i pred Ilidžom, u potočiću ispred jevrejskog groblja i pred zemaljskom bolnicom. (Pl. II, 11.)
11. *C. (Cocc.) cistula* Hempr. Često u većini potoka i u barama uz Koševu, u Željeznici. (Pl. II, 12.)

---

[1]) Sa * označene su one vrste, koje u Beckovoj „flori južne Bosne i pogranične Hercegovine" nijesu nabrojene. — Oznake u zaporci znače: V. H. = dijelo H. van Heurcka; Pl. i rimski broj uz njega označuje tablu, a arapski označuje broj slike na istoj.

12. *C. (Cocc.) cistula forma minor.* Na istim mjestima, takogjer dosta često, osobito u Koševi i Miljacki. (Pl. II, 13.)
13. **C. parva* W. Sm. U Mošćanici, kod Hrida i u jednom potočiću Trebevića. (Pl. II, 14.)
14. *C. maculata* Kütz. Često u barama uz Koševu i u Mošćanici megju algama; u izvorima Trebevića i u Željeznici rjegje. (Pl. II, 16.)
15. *C. (Cocc.) lanceolata* Ehr. Često u Koševi, Bistriku, Mošćanici i u barama pred Ilidžom. (Pl. II, 7.)
16. **C. leptoceras* Kütz. Rabh. Rjegje u Koševi i Mošćanici. (Pl. II, 18.)
17. **C. delicatula* Kütz. U Miljacki i u potočiću ispred zemaljske bolnice, kao i u barama ispred Ilidže. (Pl. III, 6.)
18. **C. pachycephala (eurycephala)* Rabh. Rijetko megju *Cladophora*-ma Koševe i Mošćanice. (Rabh. tab. VII., 10.)
19. *C. affinis* Kütz. Osim mjesta, koja su za ovu vrstu u flori Beckovoj navedena, još i u potoku kraj Hrida, u Mošćanici i u šumskom potočiću ispred tvornice gajtana. (Pl. II, 19.)
20. **C. obtusa* Greg. U izvorima pred zemaljskom bolnicom, na vrelu Bosne i u jednom potočiću Mošćanice. (Pl. III, 1.)

Encyonema Kütz.

21. *E. ventricosum* Kütz. Često, skoro u svima izvorima i barama cijele okoline, osobito s proljeća. (Pl. III, 15, 16.)
22. *E. prostratum* (Berk) Ralfs. Sa pregjašnjom vrstom na istim mjestima, no rjegje. (Pl. III, 9, 10, 11.)
23. **E. caespitosum* Kütz. U barama uz Koševu i u Bistriku, pred Ilidžom i u potoku kraj Hrida megju algama. (Pl. III, 13, 14.)
24. **E. gracile* Rabh. Megju algama u Štefanijinom izvoru, u Mošćanici i Koševi. (Pl. III, 20.)

Stauroneis Ehrb.

25. **S. Phoenicenteron* Ehr. Dosta često u Koševi i Mošćanici, u jednom izvoru Trebevića i u Štefanijinom izvoru. (Pl. IV, 2.)
26. **S. acuta* W. Sm. Često u Koševi i Bistriku, a rjegje u barama pred Ilidžom i u nekim izvorima Trebevića, osobito s proljeća. (Pl. IV, 3.)
27. **S. anceps* Ehr. Dosta često zajedno sa pregjašnjom vrstom u Koševi i barama uz nju; pred Ilidžom i u potočiću ispred jevrejskog groblja. (Pl. IV, 4, 5.)
28. **S. gracilis* Ehr. Na istim mjestima, a osim toga još i u izvoru iza tvrgjave i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Rabh. tab IX., 3.)

29. *S. *dilatata* Ehr. U Koševi i u Željeznici rijetko. (Rabh. tab. IX., 4.)
30. *S. *Smithii* Grun. Samo u jednoj bari uz Koševu s proljeća. (Pl. IV, 10.)
31. *S. *lanceolata* Kütz. Rjegje u Mošćanici, vrelu Bosne i Bistriku, kao i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Rabh. tab. IX., 9.)
32. *E. *platystoma* (Ehr.) Kütz. Pred Ilidžom i u izvoru ispred jevrejskog groblja, rijetko. (Rabh. tab. IX., 2.)

Mastogloia Thw.

33. *M. *Smithii* Thw. U jednom izvoru pred zemaljskom bolnicom samo jedanput u maju. (Pl. IV, 13.)

Navicula Bory.

Ovaj rod je u svoj okolini vrlo raširen, tako da skoro nijedne probe nijesam imao, u kojoj ne bi po više njegovih vrsta bilo. Osobito Koševa i bare uz nju obiluju njima.

34. *N. *nobilis* Ehr. U barama uz Koševu, pred Ilidžom, u jednom izvoru iza Da-Rive i kod Hrida. (Pl. V, 2.)
35. *N. *major* Kütz. Vrlo raširena i česta, kako u barama tako i u tekućim vodama cijele okoline, osobito u Koševi, Mošćanici i u barama pred Ilidžom, u barama ispred Čengićeva ljetnikovca često na korijenju vodenog bilja i megju algama. (Pl. V, 3, 4.)
36. N. *viridis* Kütz. Jedna od najčešćih vrsta ovoga roda. Nema valjda nijedne bare ni potoka, u kojoj je ne bi bilo. (Pl. V, 5.)
37. *N. *Brebissoni* Kütz. Rijetko u Koševi, Bistriku i u potoku kod Hrida. (Pl. V, 7—9.)
38. *N. *stauroptera* Grun. U barama pred Ilidžom, ispred jevrejskog groblja i u Koševi, no rjegje. (Pl. VI, 7.)
39. *N. *borealis* (Ehr.) Kütz. Na vlažnom kamenju kod Hrida i u Mošćanici. (Pl. VI, 3.)
40. *N. *Tabellaria* Ehr. U barama uz Koševu, pred Ilidžom i u jednom šumskom izvoru pred tvornicom gajtana. (Pl. VI, 8.)
41. *N. *mesolepta* Ehr. Na kamenju Mošćanice, na vrelu Bosne i u barama ispred Da-Rive. (Pl. VI, 10, 11.)
42. *N. *appendiculata* (Ag.) Kütz. U potoku kod tvrgjave i u Štefanijinom izvoru. (Pl. VI, 18, 19.)
43. *N. *Termes* Ehr. Pred Ilidžom i u Bistriku. (Pl. VI, 12, 13.)
44. N. *gracilis* Kütz. U Miljacki, Koševi i Mošćanici. (Pl. VII, 7, 8.)
45. N. *radiosa* Kütz. Često u barama i u tekućim vodama cijele okoline. (Pl. VII, 20.)

46. *N. viridula* Kütz. Sa pregjašnjom vrstom zajedno, takogjer dosta često. (Pl. VII, 25, 26.)
47. *N. rhynchocephala* Kütz. U barama uz Koševu i Miljacku, pred Ilidžom i u jednoj barici više jevrejskog groblja. (Pl. VIII, 31.)
48. *N. cryptocephala* Kütz. (Pl. VIII, 1, 5.)
   a) lanceolata Grun. Grunow: „Ueber neue oder ungenügend gekannte Algen", Verhandl. der k. k. zool. bot. Ges., Bd. 10. 1860. tab. (2.) IV. 28*a.*
   b) minor Grun. l. c. tab. (2.) IV, 28*c d.*
   Često i mnogobrojno, osobito u Koševi, Bistriku, Miljacki i Mošćanici, a osim toga još i u šumskom potočiću kod tvornice gajtana i u Željeznici (rjegje).
49. *N. dicephala* W. Sm. Raširena, no ne česta, u barama i u potocima megju algama i na vodenom bilju. (Pl. VIII, 33, 34.)
50. *N. eliptica* Kütz, U Koševi megju algama i u potoku kod tvrgjave pored mlina. (Pl. X, 10.)
51. *N. oblongella* (Naeg.?) Grun. Kod Hrida. (Pl. X, 12.)
52. **N. gracillima* Greg. U jednom potočiću iza Da-Rive i u Koševi. (Pl. VI, 24.)
53. **N. limosa* Kütz. U jednom bunaru u Franje Josipa ulici, u Štefanijinom izvoru i u izvoru kod zemaljske bolnice. (Pl. XII, 18.)
   — var. *gibberula* Grun. Na istim mjestima. (Pl. XII, 19.)
54. **N. Bacillum* Ehr. U potoku iza tvrgjave, u Koševi i pred Ilidžom. (Pl. XIII, 8.)
55. **N. binodis* Sm. U Mošćanici, kod Hrida i u šumskom izvoru ispred tvornice gajtana, rijetko. (Schumann: „Diatomeen der hohen Tátra", tab. IV, 60.)
56. **N. firma* Kütz.
   α major Grun. Grunov l. c. tab. (3.) V, 1. U Miljacki i Bistriku.
57. **N. affinis* Ehr. Dosta često u barama uz Koševu, pred Ilidžom, vrelo Bosne i u Mošćanici. (Pl. XIII, 4.)
58. **N. cuspidata* Kütz. U Koševi, Miljacki i u barama uz njih, u Štefanijinom izvoru i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. XII, 4.)
59. **N. amphirhynchus* Ehr. U Bistriku i Miljacki, rijetko. (Pl. XIII, 5.)
60. **N. amphisbaena* Bory. Samo jedan put s proljeća u Miljacki. (Pl. XIII, 5.)
61. *N. sphaerophora* Kütz. Uz Koševu i u drugim barama no ne često megju Spirogyrama i drugim algama; osim toga još i kod Hrida i u Mošćanici. (Pl. XII, 2.)

62. *N. lanceolata* Kütz. U jednom studencu i izvoru kod zemaljske bolnice i u jednoj bari pred Ilidžom. (Pl. VIII, 16.)
63. **N. latiuscula* Kütz. U Koševi, vrelu Bosne i Mošćanici pojedince. (Rabh. tab. VI., 61.)
64. **N. exilis* Kütz. U Miljacki i u jednom izvoru Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. XII, 11, 12.)
65. **N. integra* W. Sm. U Koševi, kod Hrida i u jednom izvoru više Da-Rive. (Pl. XI, 22.)
66. **N. nodosa* Ehr. U barama uz Koševu i u šumskom potočiću kod tvornice gajtana, rijetko. (Rabh. tab. VI., 86.)
67. **N. fulva* Ehr. Dosta često u Koševu, Miljacki, Bistriku i u barama pred Čengićevim ljetnikovcem. (Rabh. tab. VI., 62.)
68. **N. sculpta* Ehr. U barama uz Koševu s proljeća. (Pl. XII, 1.)
69. **N. ambigua* Ehr. U Mošćanici i u barama pred Ilidžom. (Pl. XII, 5.)
70. **N. Semen* Ehr. U potoku pred tvrgjavom i kod Hrida. (Rabh. tab. V., 2.)
71. **N. oblonga* Kütz. Dosta često u raznim barama uz Miljacku i Koševu. (Pl. VII, 1.)
72. **N. hemiptera* Kütz. U jednoj barici više jevrejskog groblja i pred Ilidžom, rijetko. (Rabh. tab. VI., 17.)
73. **N. vulpina* Kütz. U Koševi i Miljacki s proljeća. (Pl. VII, 18.)
74. **N. (gibba.* var.*) brevistriata* Grun. U Mošćanici i kod Hrida s proljeća dosta često. (Pl. VI, 5.)

Vanheurckia Bréb.

75. **V. (rhomboides* var.) *crassinervia* Bréb. U Mošćanici, Koševi i u barama uz Miljacku. (Pl. XVII, 4.)
76. **V. viridula (Schizonema viridulum)* Bréb. U barama pred Ilidžom i u Željeznici. (Pl. XVII, 3.)

Amphipleura Kütz.

77. *A. pellucida* Kötz. Samo dvaput i to ne u živom stanju u jednoj bari s lijeve strane Koševe. (Pl. XVII, 14.)

Pleurosigma Sm.

78. **P. attenuatum* (Kütz.) W. Sm. Samo dva put u ljeto u jednoj bari uz Koševu. (Pl. XXI, 11.)
79. *P. acuminatum* (Kütz.) Grun. Samo jedanput u dva primjerka na istom mjestu. (Pl. XXI, 12.)

Gomphonema Ag.

80. *G. constrictum* Ehr. var. *subcapitatum*. Dosta često u svoj okolini, a osobito u Koševi i barama uz nju, u Mošćanici, u barama uz Miljacku i pred Ilidžom. (Pl. XXIII, 5.)
81. *G. capitatum* Ehr. Na istim mjestima, takogjer dosta često, a osim toga još i u jednoj bari više jevrejskog groblja i kod Hrida. (Pl. XXIII, 6.)
82. *G. clavatum* Ehr. U barama uz Koševu i Miljacku, u Mošćanici, Željeznici i barama pred Ilidžom dosta često. (Pl. XXIII, 9.)
83. **G. acuminatum* Ehr. Vrlo raširena po svoj okolini i dosta često. (Pl. XIII, 16.)
— var. *pusilla* Grun. Sa pregjašnjom zajedno, no rjegje. (Pl. XXIII, 19.)
84. **G. (montanum* var.*) subclavatum* Grun. U barama uz Miljacku i Koševu i u barici kod Hrida. (Pl. XXIII, 38.)
85. *G. (gracile* var.?*) dichotomum* W. Sm. U Mošćanici i u jednom potoku Trebevića, na kamenju u Miljacki više Kozje ćuprije. (Pl. XXIII, 19, 20.)
86. *G. intricatum* Kütz. U barici kod Hrida na korijenju vodenog bilja i u jednom potočiću iza Da-Rive. (Pl. XXIV, 28, 29.)
87. **G. tenellum* Kütz. U potoku ispred tvrgjave i u Koševi. (Pl. XXIV, 22.)
88. **G. gracile* var. *naviculoides* (W. Sm.) Grun. Na vlažnom kamenju jednog šumskog izvora ispred tvornice gajtana. (Pl. XXIV, 13.)
89. **G. micropus* Kütz. U Miljacki i Bistriku. (Pl. XXIV, 46.)
90. **G. abbreviatum* Kütz. U barama pred Ilidžom i u jednom studencu do zemaljske bolnice. (Pl. XXV, 16.)
91. **G. angustatum* var. *subaequalis* Grun. U Koševi. (Pl. XXV, 1.)
— var. *producta* Grun. Na istom mjestu. (Pl. XXIV, 52—55.)
92. *G. olivaceum* Ehr. Često, osobito u barama uz Koševu, pred Ilidžom, u Željeznici i Bistriku. (Pl. XXV, 20.)
— var. *vulgare* Grun. Na istim mjestima, no rjegje. (Pl. XXV, 21.)
— var. *stauroneiforme*. Na istim mjestima, a osim toga još i u nekim potočićima Trebevića više Kozje ćuprije i u Mošćanici. (Pl. XXV, 22.)

Rhoicosphenia Grun.

93. *Rh. curvata* Grun. U jednom studencu kod zemaljske bolnice i u jednom izvoru iza Da-Rive. (Pl. XXVI, 1.)

Achnanthes Bory.

94. *A. minutissima* Kütz. Često, osobito s proljeća u Koševi, Miljacki i barama pred Ilidžom i u Mošćanici. (Pl. XXVII, 35.)

95. *A. *intermedia* Kütz. Sa pregjašnjom vrstom zajedno, no rjegje. (Rabh. tab. VIII., 5.)

96. *A. *lanceolata* (Bréb.) Grun. Dosta često u barama uz Koševu i Miljacku, u Štefanijinom izvoru i u bari više zemaljske bolnice. (Pl. XXVII, 8—11.)

97. *A. exilis* Kütz. U jednoj barici kod Hrida i pred Ilidžom. (Pl. XXVII, 16.)

98. *A. *microcephala* (Kütz.) Grun. U studencu kod zemaljske bolnice i u jednom izvoru Trebevića više Kozje ćuprije, u vrelu Bosne, s proljeća rijetko. (Pl. XXVII, 20—22.)

Cocconeis Ehrb.

99. *C. *Placentula* Ehr. Često u barama uz Koševu megju *Cladophora*-ma; osim toga još i u izvorima više Da-Rive megju *Vaucheria*-ma i u bari više jevrejskog groblja. (Pl. XXX, 26.)

100. *C. Pediculus* Ehr. Na istim mjestima češće. (Pl. XXX, 28.)

101. *C. *lineata* Ehr. Rijetko u Koševi. (Pl. XXX, 22.)

Epithemia Kütz.

102. *E. *turgida* (Ehr.) Kütz. U barama uz Koševu, u bari pred Čengićevim ljetnikovcem i u Mošćanici. (Pl. XXXI, 1, 2.)

103. *E. Argus* Ehr. U izvorima iza Da-Rive megju algama s proljeća. (Pl. XXXI, 17.)

104. *E. *gibba* (Ehr.) Kütz. Na istim mjestima sa pregjašnjom, a osim toga još i u jednom šumskom izvoru ispred tvornice gajtana. (Pl. XXXII, 1—2.)

105. *E. Zebra* (Ehr.) Kütz. U Koševi i Mošćanici. (Pl. XXXI, 11, 12, 13.)

Eunotia Ehr.

106. *E. *gracilis* (Ehr.) Rabh. U Mošćanici, Bistriku i Koševi. (Pl. XXXIII, 1, 2.)

107. *E. *pectinalis* (Kütz.) Rabh. U potoku kod Hrida i u jednom potoku Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. XXXIII, 15.)

108. *E. *(pectinalis* var.?) *minor* (Kütz.) Rabh. Na istim mjestima i u Miljacki. (Pl. XXXIII, 20, 21.)

109. *E. Arcus* Ehr. U Miljacki, Željeznici, Mošćanici i u barici više jevrejskog groblja dosta često. (Pl. XXXIV, 2.)

110. *E. *exigua* (Bréb.) Grun. U potoku ispred tvrgjave i u jednom studencu kod zemaljske bolnice. (Pl. XXXIV, 11, 12.)

111. *E. *major* (W. Sm.) Rabh. Na istom mjestu samo u dva primjerka. (Pl. XXXIV, 34.)

112. *E. *alpestris* Kütz. U izvorima Trebevića. (Rabh. tab. I., 23.)

113. *E. *lunaris* (Ehr.) Grun. Pred Ilidžom i u Miljacki. (Pl. XXXV, 3, 4.)

114. *E. *adnata* Bréb. (*Vertagus* Kütz.). U Mošćanici samo jedanput. (Rabh. tab. I., 24.)

Ceratoneis.

115. *C. *Arcus* Kütz. Samo jedanput u Koševi, u Martu. (Rabh. tab. IX. 1. *a.*, no sa većma istančanim krajevima.)

Synedra Ehr.

116. *S. capitata* Ehr. U Koševi, Miljacki, Bistriku, Mošćanici i Željeznici dosta često i ako ne mnogobrojno. (Pl. XXXVIII, 1.)

117. *S. (*ulna* var.) *splendens* Kütz. U barama uz Koševu, u Miljacki i u potočićima iza Da-Rive. (Pl. XXXVIII, 2.)

— var. *amphirhynchus* Grun. Na istim mjestima. (Pl. XXXVIII, 5.)

118. *S. *Ulna* (Nitzsch) Ehr. Razne duljine. Često u svoj okolini. (Pl. XXXVIII, 7.)

*— var. *lanceolata* Kütz. Sa pregjašnjom zajedno, no rjegje. (Pl. XXXVIII, 10.)

*— var. *subaequalis* Grun. U Koševi i u barama uz Miljacku. (Pl. XXXVIII, 13.)

119. *S. oxyrhynchus* Kütz. Vrlo raširena, kako u stajaćim tako i u tekućim vodama cijele okoline. (Pl. XXXIX, 1.)

120. *S. Acus* Kütz. Sa pregjašnjom zajedno dosta često megju *Confervacea*-ma. (Pl. XXXIX, 4.)

121. *S. radians* (Kütz.) Grun. U Koševi, Miljacki, kod Hrida na vlažnom kamenju i u Štefanijinom izvoru. (Pl. XXXIX, 11.)

122. *S. *amphicephala* Kütz. U Bistriku, Miljacki, pred Ilidžom i u više izvora, osobito iza Da-Rive. (Pl. XXXIX, 14, 15.)

123. *S. (*Acus* var.) *Acula* Kütz. Rijetko u Koševi i Miljacki. (Pl. XXXIX, 3.)

124. *S. *Vaucheriae* var. *distans* Grun. U potočićima iza Da-Rive megju *Vaucheria*-ma. (Pl. XL, 17.)

125. *S. *parvula* Kütz. Sa pregjašnjom na istim mjestima i u jednom studencu kod zemaljske bolnice. (Pl. XL, 22.)

126. *S. *affinis* Kütz. (Pl. XL, 13.)

— var. *tenuis* Grun. Sa pregjašnjom zajedno u barama uz Koševu, pred Ilidžom i u Željeznici. (Pl. XL, 17.)

Fragillaria Lyngb.

127. **F. virescens* Ralfs. Vrlo raširena i česta po svoj okolini, kako u stajaćim tako i u tekućim vodama, a osobito u Koševi. (Pl. XLIV, 1.)
— var.? *oblongella* Grun. Sa pregjašnjom zajednoj, no rjegje. (Pl. XLIV, 6.)
128. **F. producta* var. *bohemica* Grun. U Mošćanici, Bistriku, pred Ilidžom i u barici više jevrejskog groblja. (Pl. XLIV, 8.)
129. *F. capucina* Desm. Dosta često, osobito u Koševi i u barama uz nju, u Bistriku i u jednom izvoru Trebevića. (Pl. XLV, 2.)
— var. *acuta* Grun. Na istim mjestima. (Pl. XLV, 4.)
130. **F. construens* var. *binodis* Grun. U Koševi i Mošćanici. (Pl. XLV, 24, 25.)
131. **F. brevistriata* var. *pussila* Grun. Rjegje megju algama u barama oko Koševe i u Miljacki. (Pl. XLV, 34.)
132. **F. minutissima* Grun. U barici iznad jevrejskog groblja i kod Hrida. (Pl. XLV, 14.)
133. **F. diophtalma* Ehr. U Koševi i njezinim barama, u Bistriku i u studencu ispred zemaljske bolnice, kao i u potoku ispred tvrgjave. (Rabh. tab. I., 7.)
134. **F. bipunctata* Ehr. U Koševi, rijetko, i u barama uz nju. (Rabh. tab. I., 8.)

Denticula Kütz.

135. **D. subtilis* Grun. U potoku ispred tvrgjave megju algama, u jednom studencu ispred zemaljske bolnice i u šumskom potočiću ispred tvornice gajtana. (Pl. XLIX, 10, 11, 12, 13.)
136. **D. elegans* Kütz. U Mošćanici i u izvorima iza Da-Rive megju algama. (Pl. XLIX, 14, 15.)
137. **D. tenuis* var. *mesolepta* Grun. Na istim mjestima sa pregjašnjim, no rijetko. (Pl. XLIX, 23, 24.)
138. **D. tenuis* Kütz. *genuina.* U Miljacki, u jednom izvoru Trebevića i kod Hrida. (Pl. XLIX, 28, 29, 30, 31.)
— var. *frigida* Grun. U Koševi više tvornice gajtana i u jednom potočiću iza Da-Rive. (Pl. XLIX, 35, 36, 37.)
139. **D. nudulata* (Ehr.) Kütz. U jednoj barici uz Koševu i pred Ilidžom. (Rabh. tab. I., 1.)

Diatoma De Candolle.

140. *D. vulgare* Bory. Često i u velikoj množini, osobito s proljeća, u barama uz Koševu, u Miljacki, Bistriku i u barama pred Ilidžom. (Pl. L, 1—6.)

141. *D. tenue* Kütz. Na istim mjestima, no rjegje. (Pl. L, 14.)
— var. *hybrida* Grun. U barama uz Koševu i uz Miljacku. (Pl. L, 10—13.)

142. *D. hiemale* (Lyngbye) Heiberg. U Koševi i u barama uz nju, u Mošćanici i u barici kod Hrida. (Pl. LI, 1, 2.)
— var. *mesodon (Odontidium mesodon* Kütz.) Na istim mjestima češće od pregjašnje vrste. Osim toga još u Bistriku, u potoku ispred tvrgjave i pred Ilidžom. (Pl. LI, 3, 4.)

143. **D. mesoleptum* Kütz. U Koševi, Mošćanici i u barama pred Čengićevim ljetnikovcem. (Rabh. tab. II., 8.)

144. **D. pectinale* Kütz. U Bistriku, u barici kod Hrida i u barama ispred Ilidže. (Pl. L, 23—26.)

145. **D. elongatum* Ag. Rjegje u Koševi i u Miljacki. (Rabh. tab. II., 1.)

146. **D. anceps* (Ehr.) Grun. Samo jedanput u Koševi i u jednoj bari uz nju. (Pl. LI, 5, 6, 7, 8.)

147. **D. Ehrenbergii* Kütz. U Bistriku, Mošćanici i u jednom izvoru iza Da-Rive megju algama. (Rabh. tab. II., 7.)

Meridion Ag.

148. *M. circulare* Ag. Rano s proljeća pojavljuje se u barama uz Koševu u velikoj množini, tako da se u nekima od njih skoro isključivo nalazi. Osim toga nalazi se još i u ostalim potocima i baricama cijele okoline često megju algama. (Pl. LI, 10, 11, 12.)
— var. *Zinkenii* (koji se po Maly-u — Verhandl. der k. k. zool.-botan. Gesellschaft Bd. XLV. p. 279. —, ne bi imao za suvrst smatrati). Našao sam na istim mjestima samo dva puta. (Pl. LI, 17.)

Tabellaria Ehrb.

149. **T. fenestrata* Kütz. U Koševi i u barama uz nju s proljeća često, osim toga još u Mošćanici, u barama ispred Čengićeva ljetnikovca i u izvorima Trebevića iza Kozje ćuprije. (Pl. LII, 9.)

150. **T. flocculosa* (Roth.) Kütz. Dosta često sa pregjašnjom zajedno na istim mjestima. (Pl. LII, 10, 11, 12.)
— var. *amphicephala* Grun. U Koševi i u jednoj barici ispred zemaljske bolnice. (Grun., Verhand. der k. k. zool.-botan. Gesellsch. Bd. XII. 1862, tab. VII., 18.)

Cymatopleura Sm.

151. **C. eliptica* (Bréb.) W. Sm. U Mošćanici i u drugim izvorima iza Da-Rive, ne rijetko, u Koševi iza tvornice gajtana samo dva puta. (Pl. LV, 1.)

152. *C. Solea* (Bréb.) W. Sm. Na istim mjestima s proljeća češće no pregjašnja vrsta. (Pl. LV, 5, 6, 7.)

Hantzschia Grun.

153. *H. amphioxus* Grun. Kod Hrida u jednoj barici i na vlažnoj zemlji, u barama uz Koševu i Miljacku, pred Ilidžom i u jednom studencu pred zemaljskom bolnicom. (Pl. LVI, 1, 2.)

— var. *vivax* Grun. Takogjer raširena no rjegje sa pregjašnjom zajedno. (Pl. LVI, 5, 6.)

— var. *elongata* Grun. Samo u Koševi i to rijetko.

154. *— var. *intermedia* Grun. Na vlažnoj zemlji u šumici ispred tvornice gajtana i u jednoj barici pred Ilidžom. (Pl. LVI, 4.)

Nitzschia Hass.

155. **N. thermalis* (Kütz.) Grun. U jednoj jami više zemaljske bolnice i iza Da-Rive. (Pl. LIX, 15—19.)

156. **N. serians* (Bréb.) Rabh. Na istom mjestu i u Koševi rijetko. (Pl. LIX, 23.)

157. **N. denticula* Grun. U barama ispred Čengićeva ljetnikovca i kod Hrida. (Pl. LX, 10.)

158. **N. sigmoidea* (Ehr.) W. Sm. U Koševi često; osim toga u potočićima, jarcima i jamama iza Da-Rive i u Bistriku. (Pl. LXIII, 5, 6, 7.)

159. **N. vermicularis* Kütz. Dosta često i raširena po svoj okolini, a osobito u okolini Koševe i uz Miljacku. (Pl. LXIV, 1, 2.)

160. **N. Brebissonii* W. Sm. U Koševi i barama uz nju i u Mošćanici. (Pl. LXIV, 4, 5.)

161. **N. (obtusa* var.) *nana* Grun. U jami iznad jevrejskog groblja i pred Ilidžom. (Pl. LXVII, 3.)

162. **N. (obtusa* var.) *brevissima* Grun. Na istim mjestima, a osim toga još i u barama uz Koševu i u Miljacki. (Pl. LXVII, 4.)

163. **N. linearis* W. Sm. Česta i raširena po svoj okolini, osobito s proljeća. (Pl. LXVII, 13, 14, 15.)

164. **N. tenuis* W. Sm. U Koševi i Miljacki. (Pl. LXVII, 16.)

165. **N. frustulum* (Kütz.) Grun. Na istim mjestima. (Pl. LXVIII, 27, 28, 29.)

166. **N. Palea* (Kütz.) W. Sm. Dosta česta i raširena u svoj okolini, a osobito u Koševi i uz Mošćanicu. (Pl. LXIX, 22 *b.*)

167. **N. (Palea* var.) *minuta* Bleisch. Zajedno s pregjašnjom takogjer dosta česta. (Pl. LXIX, 23.)

*— var. *tenuirostris* Grun. U Miljacki, Bistriku i barama uz Koševu. (Pl. LXIX, 31.)

168. *N. *communis* Rabh. Na istim mjestima a i u još nekim drugim izvorima uz Mošćanicu. (Pl. LXIX, 32.)
169. *N. *gracilis* Hantzsch. U Mošćanici i u Miljacki više Kozje ćuprije. (Pl. LXVIII, 11.)
170. *N. *acicularis* (Kütz.) W. Sm. Dosta često u barama cijele okoline. (Pl. LXX, 6.)

Surirella Turp.

171. *S. *biseriata* Bréb. *forma minor*. U Mošćanici i u šumskom izvoru pred tvornicom gajtana. (Pl. LXXII, 3.)
172. *S. *splendida* Ehr. U izvorima iza Da-Rive rijetko u proljeće. (Pl. LXXII, 4.)
173. *S. *striatula* Turp. Na istim mjestima. (Pl. LXXII, 5.)
174. *S. *ovalis* Bréb. Na istim mjestima i osim toga u Miljacki i u Koševi rijetko. (Pl. LXXIII, 3.)
175. S. *ovata* Kütz. U barama kod Da Rive, uz Koševu i u potočićima uz Mošćanicu s proljeća dosta često. (Pl. LXXIII, 5, 6, 7.)
176. *S. *minuta* Bréb. Najčešća vrsta ovoga roda. Raširena po svoj okolini.
177. *S. *angusta* Kütz. Uz Koševu i Mošćanicu. (Pl. LXXIII, 13.)
178. *S. *spiralis* Kütz. Ovu lijepu vrstu našao sam samo u jednom izvoru iza Da-Rive u više primjeraka s proljeća. (Pl. LXXIV, 4, 5, 6, 7.)

Melosira Ag.

179. M. *varians* Ag. Često, osobito s proljeća, u barama cijele okoline, u Mošćanici i u Bistriku megju algama. (Pl. LXXXV, 14, 15.)
180. *M. *aequalis* Kütz. Na istim mjestima. (Rabh. tab. II., 10.)
181. M. *distans* Kütz. U Koševi, Bistriku i Mošćanici, a i u drugim manjim izvorima. (Pl. LXXXVI, 21, 22, 23.)
182. *M. *cremulata* Kütz. Dosta često u Koševi i Miljacki, a rjegje u Željeznici i u barama pred Ilidžom. (Pl. LXXXVIII, 3, 4, 5.)
— var. *tenuis* Kütz. Uz Koševu. (Pl. LXXXIII, 9.)

Cyclotella Kütz.

183. *C. *operculata* Kütz. U barama uz Koševu i u njoj, u barama pred Ilidžom, iza Da-Rive a i u drugim baricama megju algama s proljeća dosta česta. (Pl. XCIII, 22, 23.)
184. *C. *Kützinginiana* (Thw.?) Chauvin. Na istim mjestima, no rjegje.
185. *C. *Meneghiniana* Kütz. U barama uz Koševu i u Miljacki (Pl. XCIV, 11, 12, 13.)

Različito. — Различито.

Старински народни суд за лупеже у некијем селима опћине стонске (у Далмацији).

Поред државнијех судова, што су били у негдашњој дубровачкој републици, било је слободно појединим селима или скупу села, да, по своме староме обичају, суде лупежима и да их казне. У законицима старе дубровачке републике, колико знам, није била селима утврђена та слобода, али цијеним, да је државна власт у томе зажимала очи, видећи да што народ чини, да помаже моралноме узгоју народа а не слаби моћ државну.

Што сам рекао, да је држава дубровачка допуштала народни суд против лупежа, потврђује и причање стараца из Ошљема и Смоковљана, а опет и то, да су се оваки судови вршили и откад је пропала дубровачка република, под владом наше монархије, која дакако не би допустила, али ће бити да се кривац није тужио, него мирно претрпио своју казну и тиме се све и свршило.

У селу Ошљему на сјенòкосу (како се зове равно мјесто пред црквом) саграђена је клупа од камена, а у другом селу Смоковљанима, недалеко цркве, имаду три врло велика стећка, стара гроба, а то су села опћине стонске, и ту се је вршио народни суд.

Кад би у коме селу што изгинуло, човјек кому је ствар украдена, разгласио би по селу, што му се догодило. Цијело село почело би о крађи говорити и тражити лупежа, па и ако би се знало ко је, опет не би сам кривац никоме признао, те би се виђенији сељаци договорили: да ће се сви скупити пред црквом и тамо наћи кривца и казнити га по обичају.

У одређени дан, обичајно у јутро, или одмах поподне, зазвонило би црквено звоно, а сви би сељаци били на окупу, како су се и договорили. Ту би се људи мало поразговарали, испитали онога кому је било нешто украдено, свак би из села казао, ако је што чуо, ко би могао бити лупеж и тако би се често пута нашао кривац. Ако не би било чисто ко је лупеж, почело би се другачије радити. Поштени људи почели би јамчити један за другога и дошло би до тога, да остану неки без јамца. Људи без јамца одмах би се повезали и испитивали, гдје су били у оно доба, кад је била крађа. Дакако ласно би се просудило, ко је од повезанијех људи праведан и пустио би се, а навалило би се ријечима и пријетњом и обећањем на кривца, да се ода. Кад би крађа била мања, а одао се кривац, молио би опроштење и обећао, да не ће више красти, и да ће вратити што је украо или, ако то не може, да ће платити колико вриједи оно што је украо. Народни суд би му опростио и не би га казнио, али ако би лупеж тајио и не хтио никако да се изда,

или ако би била велика кривица лупежова, вршила би се на њем осуда батинама. Лупежа би у Ошљему довели до камене клупе, коју сам прије споменуо, а у Смоковљанима до оних старих гробова, и ту би га повалили потрбушке и сваки би га сељак острага чврсто ударио по једанпут или по више пута, како би се одлучило у састанку. Лупеж, који је тајио, ако би се под батинама одао и молио опроштење, народ би му опростио, особито ако није била велика лупештина, што ју је починио.

Требало је, да сваки сељак бије лупежа, па и сама својта лупежова, а ако би се који рођак или брат његов код тога нећкао или би слабо ударио кривца, то би и њега повалили, да осјети ударац сеоских батина.

Осим оваке казне била је, у старо доба, за лупеже још и гора, да би народ ухватио таквога великога кривца и свезао му руке и ноге и бацио га низ какву стрмен, или би га каменовао. По причању у Смоковљанима, нека се стрмен зове зато Грȍхо̑т (ген. Грȍхота), јер су низа њу грохотале кости лупежима, а показују и неке громиле, гдје је у пријашње доба био каменован који велики лупеж. Често би се догодило, да би лупеж од страха утекао испред батина из свога села, па се не би у њ никада више повратио.

Оваки је био народни суд са лупежима у Ошљему и Смоковљанима и околним селима, а каже се да га је било и даље према Дубровнику. Тако је искорјењено лупештво из тијех мјеста и веле, да се за њ није ни мало знало у пријашње доба, а и сада се онуда ријетко чује, да је кому што изгинуло. **Матеј Милас.**

Pravo vrijeme sijanju zeleni.

Po narodnom vjerovanju.

Svaki čovjek u svom radu i zanimanju, koji ga terete misli i promišlja, kako će taj rad što bolje udesiti, da mu se trud, utrošen oko tog posla što bolje isplati. Tako je i kod težaka. I težak u svom zanatu (težakluku) promišlja i gleda radeći o zemlji, kako će mu se znoj što obilnije isplatiti. On znade, kad je najbolji vakat zabosti plug ili ralo u crnu zemlju, i kad je najbolja hora baciti sjeme u nju, zna dapače i to, kad će mu niknuti iz zemlje.

U nas u Hercegovini sije se bijelo žito: pšenica, ječam i raž obično prve jeseni, a zelen: kukuruz, sijerak i proso u prvo proljeće. U općini Bekiji u ljubuškom kotaru (sada u području ispostave Posušje) ima u narodu glede sijanja zeleni upravo vjerovanje, da je najbolji vakat orati i posijati zelen prvog dana iza katoličke „Blagovijesti". Prije ne valja orati ni sijati te vrste žita, jer će se, kako narod misli, sjeme u zemlji smrznuti, pa onda ode vas trud po netragu. Po ovom bi rekao, da je u narodu prava granica izmegju zime i proljeća katolička Blagovijest, t. j. 25. mart. Narod se dakle ne drži kalendarske granice izmegju zime i proljeća, ali eto ipak nije velike razlike izmegju jedne i druge: biva samo u četiri dana. Od Blagovijesti ovamo ljetu radi se, t. j. treba početi da se radi o zelen, a prije ne.

Tek nije dosta ni to, što je došla Blagovijest, da se počne orati i sijati zelen, pa makar i bila Blagovijest početak proljeća. Treba tu da se još nešto važna pokuša i iznagje, da li je nastalo proljeće ili nije, pa da se smije zaorati zemlja i posijati sjeme.

Sjutra dan iza Blagovijesti, kad će težak orati i sijati žito, recimo kukuruz, povede on na njivu volove i plug ili ralo i ponese sa sobom sjeme, ali će ujedno povesti sa sobom i jedno muško dijete od 5—10 godina. Pomoću tog djeteta ustanoviće on: je li je nastalo proljeće ili nije, i da li smije orati i posijati sjeme. Pošto dogje težak na njivu s volovima, sjemenom i halatom (orugjem), najprvo će sjednuti to dijete na zemlju. Dijete mora biti bez gaća; kad ga posjedne, zagrne mu i košuljicu. Dijete sjedi na goloj zemlji jedno 10—15 dekika (časaka), a težak čeka to vrijeme besposlen. Kad izigje to vrijeme, onda težak pita dijete: „Ili ti je studeno ili nije"? Ako dijete odgovori: „Nije mi studeno", — ha tamam, onda je prava hora raditi. Odmah težak pun zadovoljstva, što je taku horu uhvatio, okrene i čakne volove i počne orati. Ako na njegov upit dijete odgovori: „Studeno mi je", to težaku nije ni malo drago, jer veli da nije uhvatio pravu horu za sijanje zeleni. U tom slučaju najviše je težakâ, koji se vraćaju kući sa svom spravom i volovima, a da ni ne zabodu plugom ili ralom u zemlju, jer misle: ili da će se sjeme u zemlji smrznuti, ili pako ako se ne smrzne, da ne će niknuti kad mu je red: naime trećeg dana iza sijanja, nego će niknuti n. pr. tek do 10 ili do 15 dana, a onda se ne zna, hoće li to žito kad treba sazoriti.

Ovako mi je najprvo pripovijedao moj prijatelj Muharem-aga Konjhodžić, posjednik u Ljubuškom, a ja sam upitao i drugih prijatelja i znanaca za ovaj narodni običaj. Niko mi niti od kršćana, koji isključivo stanuju u Bekiji, niti od muslomana, koji imadu tamo imetka, pa po mnogo vakta borave tamo, ne potvrdi taj običaj. No da to utvrdim upitaću do vakta opet Muharem-agu: „Bi li još ko god znao za taj običaj od naših gragjana Ljubušaka?" Tu mi onda odgovori, da to oni ne znadu, ali mi navede nekoliko imenâ kršćana iz gornje općine. „Ako želiš — reče — ja ću ti to potvrditi s ovim ljudima." Ja toga nijesam hotio.

Iza tog razgovora sa Muharem-agom napade mi muhtar iz sela Jasenice, kotara ljubuškog, Salko Jazvin, starac od kojih 65—70 godina. Upitam ga, imade li tako što u njih u Jasenici, a on mi odgovori, da je vazda taj običaj živio megju njima u Jasenici (gdje isključivo stanuju muslomani), pa i danas živi i tako da se drže tog običaja, te ne će ni jedan od njih za živu glavu zabosti plug ili ralo u zemlju, kad hoće da sije zelen prvog dana iza katoličke Blagovijesti, ako mu ono muško dijete, koje je sa sobom poveo, odgovori na upit: „Je li ti studeno, ili je li ti je vruće?" — „Studeno mi je", nego se — veli — odmah vraćamo sa svom spravom kući, pa iza toga čekamo do 10—15 dana, dok hava (zrak) otopli, pa onda oremo i sijemo zelen.

Milo mi je, što sam ovako tragajući utvrdio jedan narodni običaj, koji bi propao po mom mnijenju i kod muslomana u Jasenici, da nijesu Jaseničani odijeljeni od drugih muslomana (pošto se Jasenica nalazi sasvim na osami), i da oni Jaseničani nijesu imali hodže (vjeroučitelje) gotovo vazda izmed sebe, koji su bili malo što bolji u vjeri naobraženiji od ostalih seljaka, kao što je taj isti običaj gotovo zamro med katolicima u gornjoj općini (Bekiji) u posljednje vrijeme, otkad su se crkve i župe megju njima pomnožile.

Nek mi je dozvoljeno još nekoliko reći ko u primjer gatanja o Blagovijesti, o to pravoj narodnoj granici izmed zime i proljeća.

1. Ako prvog dana Blagovijesti bude kiše ili kako narod veli: ako se na Blagovijesti volu stope rogovi, biće dobra godina.

2. Ako na staru Blagovijest (hrišćansku) do podne pčele dobro i veselo rade (lete), biće u prvoj polovini ljeta dobro; ako iza podne dobro i veselo rade, biće u drugoj polovini ljeta dobro i biće meda; ako li pak na Blagovijest bude još i grmlja-

vine, tad su pčelari zadovoljni i veseli, jer znadu, da će osladiti usta i da će meda biti izobilja.

Ovo mi dvoje pošljednje pripovijedaše: Šaćir-aga Dalipagić, posjednik iz Ljubuškog i Muhamed-aga Čoro iz Mostara.

3. Ako na katoličku Blagovijest bude vedro nebo, biće godina slaba i koševi prazni (ne će biti žita); ako li bude nebo oblačno, biće godina dobra i koševi puni.

Ovo pošljednje pripovijedio mi je Muharem-aga Konjhodžić iz Ljubuškog.

Sadik ef. Ugljen.

Аустријски археолошки завод у Бечу.

На приједлог ц. кр. министарства за богоштовје и наставу удостојало се Његово Величанство наш премилостиви цар и краљ најмилостивије одобрити Превишњим ријешењем од 15. (3.) марта о. г. да се у Бечу оснује „Аустријски археолошки завод.

Овому заводу, који ће се отворити почетком године 1898., стављене су ове задаће:

да управља и надзире сва истраживања на пољу класичне археологије, што их држава својим средствима подузимље или потпомаже;

да приређује археолошка путовања, експедиције и искапања;

да издаје публикације и знанствена дјела;

да обавља врховну управу са самосталним државним збиркама старина; коначно да надзире сва искапања, која се подузимљу субвенцијом државном и да руководи она археолошка истраживања, што ће их аустријски учењаци уз припомоћ из државних средстава провађати у страним државама.

На чело овог завода поставиће се директор, којему ће се додијелити нужне помоћне силе, међу овима четири тајника у чину државних чиновника. Према потреби изашиљаће се ови тајници и у иностранство, нарочито на Исток и у Атину.

Наш музеј, који је већ прије почео сакупљати силе, радње и старине нашег подручја, поздравља с искреном радошћу, што се ево усредоточише аустријска истраживања, која су до сада на штету знаности била доста раштркана. **П.**

Rudica, kćer Poganice.

Narodno vjerovanje na otocima Hvaru i Braču.

Na otoku Hvaru i Braču čvrsto vjeruju, da je zlokobna Rudica bila kćerka nekog kršćanskog kralja, koji je imao ženu poganku i s toga da se zvala Poganica. Za toga kralja živio je Sv. Ivan Krstitelj. Pogani ne mogavši vidjeti ni podnijeti Sv. Ivana, uhvate ga jednom i bace ga u kraljevu tamnicu, koji da ih je odvraćao od toga, ali najposlije, da ne izgubi njihovu podaničku pokornost, morade popustiti.

Dok je Sv. Ivan čamio u tamnici, zaruči se Rudica. Otac joj obreče, da zaište od njega što god hoće u dan vjenčanja, a da joj se on kune carskom riječju, da će

joj dati, pa bilo i pola kraljevstva. Kad se stao primicati dan vjenčanja, majka Poganica stade nagovarati Rudicu, da zaište u oca, da joj u jutro prije vjenčanja daruje na jednom tanjuru odsječenu glavu Sv. Ivana Krstitelja. Rudica pristane na to poslije dužeg oklijevanja. Kad je prispio taj dan, otac nastojaše odvratiti je, ali badava; — „carska se ne mijenja“ — veli naš narod — i tako bi Sv. Ivanu Krstitelju odsječena glava i prikazana Rudici na tanjuru. Naši otočani, većinom seljaci, vjeruju da ju je Bog onoga časa, kad se rukom dotaknula glave Ivanove, nadario besmrtnošću i duše i tijela, te takogjer onoga istoga časa pustio da udari u nju velika sila gromova, koji da je poniješe u svijet i da se od onda uvijek skita tamo amo, od mjesta do mjesta, od praga do praga, pitajući za zaklonište, ali niko pametan ne će da joj ga dade, jer gromovi uvijek u nju pucaju. Imade žena, koje će ti se zakleti na što hoćeš, da je vidješe i da njezino tijelo nalići zbog množine gromova na rešeto.

Kada grmi, ne smije se mljeti pšenicu u žrnju, jer Rudica može tada najlakše da se uvuče u kuću, a gdje se ona nahodi, uvijek puca grom.

Nju ovako progone:

Biži, biži, Rudica,
Mater ti je Poganica,
Od Boga prokleta,
Od svetog Ivana sapeta
Križ ide po nebu,
Za njim diva Marija;
Sinka svoga molila:
„Učin', sinko, pravo.
Bog je dao Sv. Petru ključe,
Da otvori Višnji raj,
A u raju veselo,
A u paklu teselo.
Biži, biži, Rudica i t. d.“

Ali to proklinjanje Rudice valja neprestano opetovati, jer kad ona to čuje, tada se ne približava, misleći da su je naćukali, a znajući, da je ne će primiti, brza odmah do drugih vrata pa traži zakloništa, jer su gromovi brzi

Veli se: „Od svetog Ivana sapeta“, jer je on, osim kazne, što je od Boga stiže, dade od gjavola sapeti, da tako sapeta luta po svijetu.

Prošle godine, baš u dan, kada se u kalendaru slavi „Odsječenje glave Sv. Ivana Krstitelja“, potukao je na Braču silni grâd vinograde. Neki nikako ne će da izbiju iz glave, da se Rudica nije tada desila na otoku, jer Bog pusti na nju gromove, a grâd obično pada, kada grmi i gromovi pucaju. Na otoku Hvaru opazismo, da svaki put kada grmi, zapale na jednom tanjuru blagoslovljena lišća od masline, javora, palme i t. d., ali — vele —, da je najbolje zapaliti „rute“, jer da Rudica ne može podnijeti njezinog mirisa.

I sama „Poganica“ je za naše Otočane neka posebna vrsta zloduha. No ona je nevidljiva. Kada grmi leti po zraku u oblaku zavijena, ne bi li kako odvratila grom, da ne udre u Rudicu, ali joj je sve badava.

Nekoji pak vjeruju, da bi se Bog smilovao Rudici, kad bi ko mogao ubiti Poganicu, jer da bi je tada na njezino mjesto sakrio u oblak. Kažu neki, da je oblak, u kojemu stoji sakrivena Poganica, crn i da svršava jednim kukom, koji da je tobož njezina glava; na stranama da je takogjer malo izbočen, a to da su joj ruke, a isto tako i na dônjem kraju, što bi joj tobože bile noge. Ko hoće da je ubije, valjalo bi da u jutro u dan Sv. Ivana Krstitelja nabasa očima na oblak, na kojemu je Poganica, pa da

potegne u nju iz „trumbuna“[1]), ali mjesto olova mora metnuti krugljicu od blagoslovljena voska. Ovako pucaju i u vještice (višćice), o kojima će biti takogjer govora. Jednom smo čuli, da bi najlakše mogao ubiti Poganicu onaj, koji žive u smrtnomu grijehu sa nečistim, jer da se ona, kao griješna duša, najvole takovima pokazati u podobi opisanog oblaka.

Mi smo čuli jednom od jedne bake u selu Svirčima na Hvaru, da je Poganica uvijek u blizini Rudice, s toga da je najbolje, kad je progoniš, ovako govoriti i k tomu češće se prekrstiti:

„Poganica, Poganica,
Velika *grišnica*,
U „ariji“ [2]) stoji,
A Boga se ne boji.
Sram te bilo Poganice,
Grišna majko Irudice:
Bog te ne će ni u paklu ni u raju,
Ča učini Karstitej Ivanu!
Biž', sakrij se, grišna ženo.
Biž', uteci, tavna[3]) ženo;
Ne kaži se dobroj dici,
Ni mladiću ni divici!“

O Rudici i njezinoj majci Poganici nama je pošlo do sada za rukom samo ovoliko megju otočanima otkriti. Možda ću vam moći skoro i više da javim, saznadem li što god o njima.

Antun Ilija Carić.

[1]) Trumbun je starinska vrst puške na kremen sa cijevi sve to širom prama gornjem kraju.
[2]) Talijanska riječ „aria“ = zrak, vazduh.
[3]) „Tavna“ = „zla“ od zao.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.